

Teofil Długosz

Biskupia visitatio liminum

Collectanea Theologica 14/1-2, 173-249

1933

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BISKUPIA VISITATIO LIMINUM

Praca niniejsza ma być wstępem do wydawnictwa, które obejmie relacje biskupów polskich, składane w związku z odbywaniem *visitatio liminum* w latach od 1585 do 1800. Jeśli nieprzewidziane przeszkody nie przekreślą dotychczasowych planów, to z końcem r. 1933 lub z początkiem 1934 ukaże się pierwszy zeszyt (ok. 10—15 ark. druku). Całość przewidziana jest na cztery tomy.

Obowiązkiem *visitatio liminum* zajmowali się dotychczas dwaj uczeni: J. B. Sägmüller w studjum: „Die visitatio liminum ss. apostolorum bis Bonifaz VIII¹⁾ i January Pater w dysertacji doktorskiej: „Die bischöfliche visitatio liminum ss. Apostolorum“²⁾. Dzieła Lucidi’ego: „De visitatione sacrorum liminum“³⁾ i Cappello’a: De visitatione ss. liminum et dioeceseon⁴⁾, podobnie jak dłuższy ustęp w Benedykta XIV: De synodo dioeciesana⁵⁾ mają w pierwszym rzędzie służyć pomocą przy układaniu relacji do Rzymu, chociaż nie pomijają strony historycznej, ale nie zajmują się nią z urzędu.

¹⁾ Sägmüller, J. B., Die visitatio liminum ss. apostolorum bis Bonifaz VIII. Theologische Quartalschrift, Bd. 82 (1900) str. 69—117.

²⁾ Pater, Januarius Dr., Die bischöfliche visitatio liminum ss. Apostolorum. Eine historisch kanonistische Studie. Paderborn 1914, 8-o, str. XII + 152.

³⁾ Lucidi, Angelus, De visitatione sacrorum liminum, Romae MDCCCLXVI, 8-o, v. I str. XX + 507; v. II str. 635 + 1 nlb.; V, III str. 690 + 2 nlb.

⁴⁾ Cappello F., De visitatione ss. liminum et dioeceseon Romae, V. I, 1912, 8-o, str. XV + 732; v. II, Romae 1913, 8-o, str. 704.

⁵⁾ Benedictus XIV, De synodo dioeciesana.

Praca niniejsza do czasów Sykstusa V o tyle różni się w tłumaczeniu powstania „*visitatio liminum*“, że łączy je z synodem endemicznym i zasadą Konstantynopola, że zakres władzy duchownej jakiejś stolicy zależy od zakresu władzy świeckiej tejże miejscowości. Poza tem chce ona dać obraz wykonywania tego obowiązku tak przed Sykstusem V jak i po nim. Bardziej poza ramy dotychczasowych badań wychodzi przy traktowaniu relacyj, opierając się na całym dotychczas wydanym materiale obcym i na rękopiśmiennym polskim z 11 diecezyj. Część odnosząca się do relacyj będzie zapewne obfitować w pewne luki, choćby tylko co do obrazu tego zagadnienia na poszczególnych terytorjach. Nie będą one jednak tej wagi, by wartość relacyj jako źródła historycznego nie wystąpiła jasno, a to jest głównym celem tej pracy.

KRONIKA POSTANOWIEŃ PRAWNYCH CO DO VISITATIO LIMINUM

Podobieństwa do *visitatio liminum* w znaczeniu posyktusowem spotyka się od V w. Pierwsza znana formuła przysięgi, w której jest mowa o *visitatio liminum*, pochodzi z czasów Aleksandra II (1061—1073). W XIV w. obowiązek ten uważa się i traktuje jako coś, co do czego niema żadnych wątpliwości.

1585 r. 20 grudnia dał Sykstus V w bulli „*Romanus Pontifex*“ normy, określające dokładnie terminy i sposób odbywania wizytacji.

1588 r. 22 stycznia bullą „*Immensa Dei*“ stworzył Sykstus V Kongregację Soborową, której między innymi było obowiązkiem przyjmować relacje biskupów i odpowiadać na nie.

1626 r. 28 lipca papież na Kongregacji de Propaganda fide pozwolił biskupom zależnym od Propagandy odbywać *visitatio liminum* przez prokuratorów, zajętych w Kurji rzymskiej.

1673 r. 10 listop. Kongregacja Concilii ułożyła normy co do *visitatio*, między innymi, że terminy, kiedy należy odbywać nawiedzenie, ma się liczyć od 20 grudnia 1585.

1725 r. synod rzymski za Benedykta XIII uchwalił opracować instrukcję dla biskupów, jak mają układać sprawozdania. Ułożył ją ówczesny sekretarz Kongregacji Concilii Prosper Lambertini, późniejszy papież Benedykt XIV.

1740 r. 23 listop. stworzył Benedykt XIV konstytucją „*Decret Romanum Pontificem*“ specjalną kongregację t. zw. „*Congregatio particularis*“, dla załatwiania relacji biskupich.

1740 r. 23 listop. rozciągnął Benedykt XIV konstytucją

„*Quod sancta*“ obowiązek odbywania *visitatio liminum* na t. zw. *praelatos nullius*.

1869 r. 12 paździer. zniósł Pius IX konstytucją „*Apostolicae Sedis*“ kary nałożone przez Sykstusa V na biskupów zaniedbujących obowiązek *visitatio liminum*.

1877 r. 1 czerwca opublikowała Kongregacja de Propaganda Fide instrukcję dla podległych sobie biskupów, jak mają układać swoje relacje.

1909 r. 31 grudnia unormowała Congregatio consistorialis za zgodą Piusa X konstytucją „*A remotissima*“ na nowo sposób odbywania *visitatio liminum* i ułożyła nową instrukcję (ordo) dla biskupów przy układaniu relacyj.

1918 r. 4 listopada ogłosiła Kongregacja konsystorjalna nową instrukcję dla biskupów przy układaniu relacyj, dostosowaną do nowego kodeksu, obowiązującą od 1921.

1922 r. 16 kwietnia podała Kongregacja Propagandy nowy sposób wygotowywania relacyj przez siebie podległych biskupów.

GENEZA VISITATIO LIMINUM.

Jedni wywodzą: Lucidi i wielu innych *visitatio liminum* od pielgrzymek wiernych do grobów św. Piotra i Pawła w Rzymie, drudzy: Sägmüller i za nim idący od obowiązku sufraganów jawienia się w Rzymie na synody prowincjonalne zwoływane przez metropolitę rzymskiego. Lucidi i towarzysze mają rację o tyle, że w obu wypadkach jest ta sama nazwa i ten sam cel (nawiedzenie grobów). Przeciwnicy zarzucają słusznie, że z pobożnych pielgrzymek nie da się wyprowadzić perjodyczności nawiedzania grobów, jak tego wymaga prawo od biskupów, ani obowiązku składania relacyj ze stanu diecezji; a ponieważ te części składowe obecnego *visitatio liminum* występują przy uczestnictwie w synodach, więc w nich, te momenty mając na uwadze, znajdują początek perjodycznego przybywania biskupów do Rzymu.

Rodzi się jednak pytanie, co dla papieży było ważniejsze, czy pobożne nawiedzenie grobów apostolskich przez biskupów, czy jawienie się biskupów wobec papieży dla wyrażenia swej obediencji, przedstawienie stanu spraw kościelnych w swej diecezji i otrzymanie odpowiednich wskazówek. Otóż wszystkie naprowadzane przez uczonych słowa papieży na dowód, że początki biskupiej *visitatio liminum* sięgają V, VI w. świadczą, iż papieżom chodziło przedewszystkiem o obediencję, informacje i osobisty wpływ na biskupów. Dlaczego w takim razie nadali tym swoim celom nazwę *visitatio liminum*; albo dlaczego do *visitatio liminum* dodali obediencję i relację? Odpowiedź na te pytania jest dosyć trudna. Można by twierdzić, że nastąpiło połączenie tych dwu celów i że z tego zrostu wytworzyła się póź-

niejsza praktyka, co jednak o tyle nie jest uzasadnione, że, co prawda dopiero w XIV w., *visitatio liminum* odbywano nie do Rzymu lecz do Awinjonu, więc najwyraźniej chodziło o osobisty kontakt biskupów z papieżem.

Może nie będzie to wyjaśnieniem bez reszty, jeśli wprowadzanie *visitatio liminum* połączy się z rozwojem stosunków kościelnych na Wschodzie, głównie w Konstantynopolu, nadto, jeśli przy rozwoju tego obowiązku biskupów będzie się mieć na uwadze wzrost jurysdykcyjnej władzy papieża.

Wolność, jaką uzyskał Kościół przez edykt medjolański, poza swobodą religijną dawała biskupom możliwość bliższego kontaktu z cesarzami; przeniesienie zaś stolicy cesarstwa do Konstantynopola (330), stworzenie Nowego Rzymu wysunęło biskupa Konstantynopola na czoło episkopatu wschodniego. Ciekawe światło rzuca na nowo rozwijające się stosunki synod w Sardyce (343), który miał zarządzić sporom między biskupami katolickimi a przeciwnikami soboru nicejskiego, wywołanym przez Eusebjusza, arjańskiego biskupa z Konstantynopola. Miał być powszechnym, ale z powodu secesji biskupów wschodnich (arjańskich) składał się z samych biskupów zachodnich, z Wschodu byli wygnani z swych stolic biskupi za obronę symbolu nicejskiego jak Atanazy z Aleksandrii, Paweł z Konstantynopola. Powziął on liczne uchwały natury praktycznej. Ponieważ działał w porozumieniu z Juljuszem I (337—352), więc można je uważać za odpowiadające życzeniom papieża. Zresztą cieszyły się później dużą powagą w Kościele. Autentyczność tych uchwał jest dzisiaj w nauce bezsporna⁶⁾.

Kanony synodu w Sardyce zajmują się głównie biskupami — a więc kan. 1 potępia przenoszenie się z jednej stolicy biskupiej na lepszą; kan. 2 występuje przeciw ubieganiu się o popularność (*praemio et mercede*) w mieście, w którym chcą być wybrani na biskupów; kanony 7, 8, 9, 11, 17, 20, 21 zajmują się długimi absencjami biskupów, głównie wskutek podróży bisku-

⁶⁾ Ostatnio zajmował się autentycznością kanonów w Sardyce głównie 3—5 Bazyli Stefanides w rozprawie, umieszczonej w księdze pamiątkowej wydanej ku czci arcyb. ateńskiego Chrysostoma Papadopulosa z okazji 35-lecia jego pracy naukowej: *Εναίσιμα ἐπὶ τῆς τριακοστῆς πέμπτῃ ἐπετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ Μακαριωτάτου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος*. Ateny, 1931.

pów pod rozmaitemi pozorami do miejscowości, w której przebywa cesarz. Synod w Sardyce chce temu przeszkodzić i dlatego postanawia, by prośby posyłano przez diakonów (kan. 8) po aprobachie metropolity (kan. 9), biskup, przybywający do Rzymu, przedłoży prośbę papieżowi Juljuszowi, który po zbadaniu odeszle ją do cesarza (kan. 9); biskupi, mieszkający na traktach, prowadzących do miejsca pobytu cesarza, mają utrudniać drogę biskupom, o ile jadą do cesarza *ambitionis causa*, nie przyjmując ich do Komunji (kan. 20, 21). Jak widać z powyższego, rozpoczęły się wcześniej wędrówki biskupów na dwór cesarski z uszczerbkiem dla obowiązku rezydencji. Te pielgrzymki potępia synod, a pośrednio Juljusz, papież. Tem bardziej uchwały sardyckie można łączyć z Juljuszem, że w jednej z nich (kan. 3) przyznaje wszystkim biskupom prawo apelacji do Rzymu, jako do Stolicy Piotrowej: *ut honoremus s. Petrum*. Odpowiada też to i listowi Juljusza, jaki wysłał do biskupów arjańskich w Antjochji po synodzie rzymskim (341 r.).

Znamiennem jest, że synod sardycki w piśmie do papieża pisze: *Hoc enim optimum et valde congruentissimum videbitur, si ad caput, i. e. ad Petri sedem, de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes, a więc z potępieniem wędrówek masowych na dwór cesarski, uchwałą prawa apelacji jest i relacja z wszystkich prowincyj ad Petri sedem*. Jeśliby się nawet nie uznało autentyczności tych słów, to łączenie ich przez kogoś później z synodem w Sardyce świadczy o tendencjach wskazania na papieża jako tego, komu należy referre; zresztą i Inocenty I pisze, by *ad nos quasi ad caput atque ad apicem episcopatus referre*.⁷⁾

Tymczasem wędrówki biskupów do Konstantynopola, bo tam przebywał cesarz, nie ustawały mimo uchwał synodu w Sardyce. Stawało się to nawet tak nagminnem — nieraz sześćdziesięciu biskupów przebywało równocześnie w Konstantynopolu — że aż zmusiło cesarzy do wydania dekretów, zaostających obowiązków rezydencji biskupów⁸⁾.

Przybywając do Konstantynopola mieli oni najróżnorodniejsze cele. Jest rzeczą jasną, że biskup miejsowy, choćby nie

⁷⁾ Migne, P. L. 56, 235.

⁸⁾ Lex 43. Cod. Just. de Episc. et Cler. I, 3, Nov. VI, 2.

miał żadnej władzy, ale już przez to, że znał stosunki, osoby, że mógł służyć informacjami, nawet poparciem, stawał się w tych warunkach człowiekiem dla duchowieństwa, przybywającego do Konstantynopola, osobistością ważną, faktycznie na Wschodzie pierwszą. Znaczenie jego podnosiło nadto oddawanie mu przez cesarzy do opinii czy do rozstrzygnięcia sporów przedkładanych cesarzowi przez biskupów. Wchodziły tu między innymi spory takiego znaczenia jak nieporozumienia między egzarchami a metropolitami, bo sądownictwo w tym względzie nie było unormowane i dlatego przedkładano te sprawy cesarzowi. I tak de facto biskup Konstantynopola stawał się sędzią nad nimi: albo sam albo przewodnicząc synodowi endemicznemu.

Cesarze pewne sprawy duchowne, sobie przedłożone, dawali do rozstrzygnięcia biskupów, przebywających w Konstantynopolu z tych lub innych względów; powstawał przez to *συνόδος ἐπισκόπων ἐνδεμοόντων*. Synodowi takiemu przewodniczył zawsze biskup Konstantynopola. Te synody zjawiają się już za biskupa konstantynopolskiego Nektarjusza (381—397), wyraźnie zaznaczają się za św. Chryzostoma i Attykusa. Jak wypadki same zwiększały znaczenie biskupa stolicy cesarstwa, świadczy postępowanie św. Chryzostoma, który, daleki od ambicji, od przywłaszczenia sobie władzy nienależnej, od dworskiego czy politycznego myślenia przy sprawach kościelnych, jednak jest przekonany, że jego władza rozciąga się na Trację i na Małą Azję i w tych egzarchatach usuwał i naznaczał biskupów i wydawał różne rozporządzenia⁹⁾; synodos endemusa zaś jest tutaj szczególnego znaczenia, zwłaszcza że potem obowiązkowo część biskupów wschodnich przebywa w Konstantynopolu, by jako stały synod służyć już patriarsze konstantynopolskiej swoją radą.

Ale nie tylko same wypadki podnosiły znaczenie biskupa Nowego Rzymu. Wcześniej, bo już w 381 r. na soborze w Konstantynopolu kanonem 3 zrobiono pierwszy krok na drodze mierzenia zakresu jurysdykcji kościelnej charakterem politycznym stolicy biskupiej. Kanon 3 przyznawał biskupowi stolicy cesarskiej pierwsze miejsce — wprawdzie nie co do jurysdykcji tylko co do honoru — po biskupie rzymskim. Jedynym tytułem

⁹⁾ Theod. V, 28; Soz. VIII, 6; Socr. VI, 11. 15; Baron. a. 400, a. 403, n. 19.

do takiego wywyższenia mogło być tylko to, że Konstantynopol był rezydencją cesarską. Teodozjusz zdaje się być tego samego zdania i popierać to stanowisko, bo w edykcie z 30 lipca wymienia biskupa Konstantynopola przed biskupem aleksandryjskim¹⁰⁾. Te dążenia stają się celem i biskupów i cesarzy a ogarniają też duchowieństwo i lud, wszystkich przekonanych, że ich biskupowi jako biskupowi stolicy należy się pierwszeństwo. Dał temu wyraz i sobór chalcedoński (451), kiedy jeszcze wyraźniej występuje argumentacja, że dotychczasowe pierwszeństwo biskupa rzymskiego wynikało z tego, że Rzym był wówczas stolicą cesarską, a nie z tego, że jest biskupem Kościoła założonego przez św. Piotra i jego następcą, a po przeniesieniu stolicy cesarstwa do Konstantynopola na biskupów tego miasta przeszła i władza kościelna z Starego Rzymu do Nowego. Po tej linii idąc, przybierają tytuł patriarchy ekumenicznego, na tej podstawie stwarzają schizmę¹¹⁾.

Zasada zbieżności między stanowiskiem politycznym miasta a stanowiskiem kościelnym występuje dość wcześnie, bo w IV w. odnośnie do metropolitów. Papieże zwalczają tę zasadę od samego początku. Mimo to przenosi się na Zachód i właśnie biskupi Medjołanu, Rawenny uważają się za niezależnych zupełnie od biskupa Rzymu. Szczególnie wpada to w oczy u biskupów Rawenny, która była stolicą namiestnika cesarskiego. Papieże wiele musieli zużyć trudu, by egzarchatu Rawenny nie spotkał los Illyricum, bo do tego dążyli cesarze, by przez metropolitów Rawenny podkopać czy nawet złamać znaczenie papieży w Italji. To też dążenia arcybiskupów Rawenny zmierzają do zupełnego uniezależnienia się od Rzymu¹²⁾.

Zestawiając papieży, których wymieniają badacze początków visitatio liminum, stwierdza się zbieżność z tymi papieżami, którzy musieli bronić swej władzy i swego stanowiska wobec przywłaszczania sobie przez Wschód nienależnych mu uprawnień, lub wobec tych biskupów na Zachodzie, którzy dążyli do zupełnej niezależności. Spotyka się imiona Damazego, Inocen-

¹⁰⁾ L. 3. de fide catholica.

¹¹⁾ Hergenröther, Dr. J., Photius Patriarch von Konstantinopel, Regensburg, 1867.

¹²⁾ Schmidt, Herrn. Jos., Die Kirche von Ravenna im Frühmittelalter. München, 1913.

tego I, Leona W., Grzegorza W., Grzegorza III, Zacharjasza, Mikołaja I, Jana VIII, i papieży reformy gregorjańskiej od Leona IX, Mikołaja II do Paschalisa II z Grzegorzem VII na czele, kiedy przedmiotem ich trosk było między innymi: przywłaszczanie sobie przez Konstantynopol pierwszego miejsca po Rzymie, władzy patryjarszej, tytułu patryarchy ekumenicznego, zrywanie łączności: Akacjusz, Focjusz, Akwileja; samowola arcybiskupa z Arles, Rawenny, Reims; niezależnienie się od władzy świeckiej i wprowadzenie w życie *plenitudo potestatis* biskupa rzymskiego.

Czytając odnośne teksty przemówień, czy listów, postanowień czy rozstrzygnięć papieskich, zbliżonych do *visitatio liminum*, widzi się, że papieże, rezydując w zniszczonym i zubożałym Rzymie, gdzie hojność cesarska nie buduje nowych kościołów, jak w Konstantynopolu czy Rawennie, czują się jakby osamotnieni, poniżeni, mimo swej władzy i swego następstwa. Grzegorz W., zwalczając tytuł patryarchy ekumenicznego, pisze:

Ecce cuncta in Europae partibus barbarorum iuri sunt tradita, destructae urbes, eversa castra, depopolatae provinciae, nullus terram cultor inhabitat, saeviunt et dominantur quotidie in nece fidelium cultores idolorum et tamen sacerdotes vanitatis sibi nomina expetunt et novis ac profanis vocabulis gloriantur¹³).

Wszystkie trudności w wykonywaniu władzy starali się papieże rozwiązywać powagą św. Piotra, czy chodziło o synody, na które niechętnie przybywali biskupi Sycylii¹⁴), Rawenny, Akwileji, Medjolanu, czy o łączność z biskupem rzymskim¹⁵).

¹³) Hergenröther, J. Photius, Regensburg, 1867, str. 186, przyp. 79.

¹⁴) Leon W. do biskupów sycylijskich: quoniam adiuvente gratia Dei facilius poterit provideri, ut in Ecclesiis Christi nulla scandala, nulli nascantur errores, cum coram beatissimo apostolo Petro id semper in commune tractandum sit. — Migne PL. 54, 695; Leon W. w przemówieniu na synodzie rzym.: nec abest, ut confido, ab hoc coetu etiam beatissimi apostoli Petri pia dignatio; nec vestram devotionem illa deseruit, cuius vos reverentia congregavit. Migne PL. 54, 143. Grzegorz W. w zaproszeniu do biskupów sycylijskich pisze: ut natale S. Petri hic nobiscum debeant celebrare. JE. 1465; Reg. VII. 19.

¹⁵) Grzegorz VII do Lanfranca, arcyb. kantauryjskiego: multos longe remotos, licet corpore infirmos et invalidos et a lectulis vix valentes surgere tamen B. Petri amore flagrant et ad eius limina properare. Reg. VIII, 43.

Jednorazowe przybywanie do Rzymu i to tylko metropolitów uzyskali przez wymaganie, iż paljusz trzeba było odbierać osobiście. W źródłach występuje takie postawienie sprawy po raz pierwszy 1061 r. Aleksander II, Grzegorz VII i następcy prawie bez wyjątku stosowali to w praktyce. Więcej osiągnęli papież w tym względzie przez przysięgę konsekuracyjną. Pierwszą taką przysięgę złożył Wibert, arcyb. Rawenny za Aleksandra II, w której jest mowa nie tylko o synodzie ale i o *visitatio liminum*: ...vocatus ad synodum venire non differam nisi praepeditus canonica excusatione vel praepeditione. In natalitiis Apostolorum eorum limina visitabo aut per me aut per nuntium meum, nisi apostolica licentia remaneam...¹⁶⁾. Po tej też linii idą żądania następnych papieży jak Leona IX, który na podstawie synodu rzym. (*in synodo nostra constituimus*) żądał od Eberharda, arcyb. Trewiru, by co roku przysyłał legata do Rzymu, a sam przybywał co trzy lata¹⁷⁾. Oprócz arcybiskupów zobowiązywali się do nawiedzania progów apostolskich biskupi *exempti* i ci, których sprawy wyboru czy przeniesienia załatwiał papież, bo z tego wynikała i konsekracja w Rzymie i przysięga sufraganów rzymskich, a więc przez nią zobowiązanie się jeśli nie do corocznego przybywania do Rzymu, to w każdym razie *iuxta chirographum*. Gdy confirmacja biskupów przez papieży stała się powszechną, powszechnym stał się i obowiązek *visitatio liminum*. Kardynał Deusdedit i Gracjan w swych zbiorach praw dają już komentarze, z których wynika, że *episcopi, qui apostolicae ordinationi subiacent, etiam hanc reverentiam debent, ut singulis annis apostolorum liminibus sese repraesentent* (Ad. c. 4 D. XCIII). Co głosiła teoria, szybko weszło w praktykę¹⁸⁾. Praktyka też wytworzyła różne terminy dla poszczególnych krajów^{18*)}.

W XII i XIII w. *visitatio liminum* odbywają także opaci i ksienie, nie wszyscy, nawet stosunkowo w niewielkiej liczbie obowiązani są przytem do świadczeń pieniężnych na rzecz kurji. Wyrazem stanu sprawy *visitatio liminum* może być św. Bernard,

¹⁶⁾ Glanvell, Die Kanonensammlung des Kardinals Deusdedit II. Paderborn, 1905, str. 599.

¹⁷⁾ Migne P. L. 143, 594.

¹⁸⁾ Sägmüller, J. B., Die visitatio liminum, str. 92—101.

^{18*)} Sägmüller, J. B., Die visitatio liminum, str. 113.

który pisze o papieżu: „*Potest a finibus terrae sublimes quas-cunque personas ecclesiasticas evocare et cogere ad suam praesentiam non semel aut bis, sed quoties expediri videbit*¹⁹⁾).

Jest rzeczą zrozumiałą, że papieże, zwłaszcza dążący do przeprowadzenia reform gregorjańskich i interesujący się żywo sprawami kościelnymi, nie tylko starali się poznać stan odnośnej diecezji, ale i dawali wskazówki w związku z swemi planami i celami. Nacpto dawali biskupom listy, potwierdzające odbycie *visitatio liminum* i wzywające diecezjan do takiej lub innej współpracy z biskupem²⁰⁾. Tutaj należy podkreślić, że równolegle z rozszerzaniem obowiązku *visitatio liminum* i wyraźniejszym stawianiem go występuje także inny organ łączności papieży z biskupami i krajami: legati a latere i nuncjusze, odgrywający w sprawie stosunków w Kościele ogromną rolę.

Niektórzy biskupi obowiązani byli przy *visitatio liminum* składać określone kwoty pieniężne i te wizytacje nazywano: *visitatio realis*; wizytacje bez składania pieniędzy: *visitatio verbalis*. Do *visitatio realis* było obowiązanych 9 arcybiskupów 6 opatów i minister generalny zakonu humiliatów. Z dawnych Niderlandów, z Niemiec, Polski żaden z biskupów i opatów nie składał kwoty pieniężnej²¹⁾. Opłaty były różne dla poszczególnych diecezji, jak można wnosić z wykazu Göllera za lata 1323—1331 np. arcybiskup Reims płacił przy wizytacji 250 libr. Tur. parv.²²⁾, arcyb. Rouen 500 libr. Tur. parv.²³⁾, arcyb. Sens

¹⁹⁾ Epist. 131, Migne P. L. 182, 287.

²⁰⁾ Migne PL. 179, 592; 166, 1302.

²¹⁾ Berlière, Inventaire analytique des Libri obligationum et solutionum des archives vaticanes. Rome-Bruges-Paris, 1904, str. XVIII; Göller E., Die Einnahmen der Apostolischen Kammer unter Johann XXII. Paderborn, 1910, str. 54*.

²²⁾ Göller, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer, str. 38, nr. 53: 1318. Maii 23 r. s. a dno Roberto aep. Remensi solvente p. m. magistri Aymonis de Chaciaco, can. Rem., procuratoris sui pro visitatione biennali... 250 libr. Tur. parv. in 476 flor. auri et 2 sol. Tur. parv. Comp. flor. quol. 10 sol. 6 den. Tur. parv.

²³⁾ Göller, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer. str. 38, nr. 52: 1318. Maii 4. r. s. a dno Egidio aep. Rothomagen, pro visitatione biennali unius biennii proxime praeteriti solvente p. m. dni Petri Gerardi can. Claramonten. et Durandi Massonis can. Archone procurat. ipsius 500 libr. Tur. parv. in 952 flor. auri et 4 sol. Tur. parv. Comp. flor. quol. 10 sol., 6 den. Tur. parv.

600 libr. Tur. parv.²⁴⁾), arcyb. kantuaryjski 150 manch. sterling²⁵⁾), opaci płacili 100 i 200 libr. Tur. parv.²⁶⁾). Jak stałemi były te kwoty, może ilustrować przykład kantuaryjski za lata 1320—1332, w którym to czasie wysokość wpłaconych kwot jest ta sama²⁷⁾). Przestrzegano też terminów płatności nie tylko co do roku, ale i co do dnia miesiąca. Połowa z wpłaconych kwot przypadała papieżowi, połowa Kollegjum Kardynałów²⁸⁾). Jest rzeczą zrozumiałą, że płatnicy zalegali, przynajmniej niektórzy, a Kamera upomnieniami i groźbami starała się otrzymać swoje należności. W „Liber censuum“ notował camerarius i wizytacje biskupów, którzy nie byli obowiązani do świadczeń pieniężnych. Przy tych dodawał: *nihil tamen idem procurator visitationis nomine camerae domini papae obtulit vel servivit*, lub coś podobnego²⁹⁾).

²⁴⁾ G ö l l e r, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer, str. 41, nr. 70: 1319. Febr. 13 r. s. a dno Guill'o archiep. Senonensis eccl., qui singulis bienniis in 600 libr. Tur. parv. tenetur sedem apostolicam visitare pro uno biennio die 13 mensis septembris de anno Dni 1317 solvente p. m. Johannis Godardi clerici procuratoris sui... 300 libr. dictorum Tur. parv. in 571 1/2 flor. singulis flor. 10 1/2 sol. Tur. parv. comp.

²⁵⁾ G ö l l e r, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer, str. 33, nr. 13: 1317, Januarii 30, r. s. ab Adam Murimont, procuratore dni Galteri archiep. Cantuarien., primatis Angliae, tradente nomine ipsius archiep. ratione visitationis triennalis 150 march. sterling in 750 flor. auri. Singulis marchis pro 5 flor. computatis; p. 45: 1320, Januarii 23 pro visitatione 750 flor.; tę samą kwotę uiścił w latach: 1323, Januarii 20 (p. 58), 1326, Januarii 27 (p. 74), 1331, Maii 29 (p. 93 z uwagą: pro triennio 1329 terminato), 1332, Febr. 6 (p. 96 z uwagą: pro visitatione triennali 3 Febr. 1332 terminato).

²⁶⁾ G ö l l e r, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer, str. 35, nr. 27: 1317, Aprilis 18, r. s. ab abb. Burgidolen. Bicturicen. dioec. pro visitatione biennali 2 bienn(i)orum 200 libr. Tur. parv. in flor. pro 10 sol. cum dimid. comp. 380 flor. auri 10 sol. Tur. parv.; str. 37, nr. 41: 1317. Nov. 30, r. s., a procuratore abb. mon. S. Columbe Senonen. pro visitatione biennali 100 libr. Tur. parv. in 190 flor. auri et 7 Tur. gross. Comp. flor. p. 10 sol. cum dim. dictae monetae; p. 33, nr. 14: 1317; Febr. 16, r. s. a fratre Guill'o de Cella, procuratore abb. Maioris monasterii Turonen. pro visitatione biennali, qua tenetur 200 libr. parv. in 381 flor. auri singulis flor. pro 10 sol., 6 den. comp.

²⁷⁾ G ö l l e r, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer., str. 45, 58, 74, 93, 96.

²⁸⁾ K i r s c h, J. P., Die Finanzverwaltung des Kardinalkollegiums in 12 und 13. Jahrhundert. Monastyr, 1895, str. 22 n.

²⁹⁾ G ö l l e r, E., Die Einnahmen der Ap. Kammer., str. 54.

Podobnie jak z płaceniem było i z odbywaniem *visitatio liminum*. Podróż do Rzymu, połączona nadto z sprawozdaniem, nie uśmiechała się biskupom, a ponieważ przysięga dawała podstawę do starania się o dyspensę: *apostolica limina... aut per me aut per certum nuntium visitabo, nisi eorum absolvar licentia*³⁰⁾, więc starano się o dyspensę, płacąc naturalnie za jej wygotowanie odpowiednią takse³¹⁾. Na podstawie regestrów z lat 1205—1339 wyliczył Pater ponad 150 dyspens, w tem Jan XXII ok. 50. Przeważnie odnoszą się one do biskupów, którzy poza tem byli obowiązani wizytować swego metropolitę³²⁾. O powód nie było trudno: mnogość zajęć, wiek podeszły, daleka droga, niebezpieczeństwo podróży. Dyspensy, mimo że dla tych powodów były udzielane, unieważnił Aleksander IV konstytucją z 3 sierpnia 1257 „*Importuna multorum*“, bo one zmniejszają szacunek dla Stolicy Ap. Rychła śmierć Aleksandra IV (1261) nie położyła należytej tamy dawaniu dyspens od nawiedzania.

W czasach niezadowolenia z papieżstwa, kiedy wołano o reformę Kościoła, nie włączano do programu usunięcia *visitatio liminum*. Projekt anonimowy: „*Capita agendorum in concilio generali Constantiensi de reformatione ecclesiae*“³³⁾ nietylko nie zwalcza tego obowiązku, lecz przeciwnie wyrzuca prałatom, że go nie dopełniają, jak do tego są obowiązani. Odwiedzanie Stolicy Apostol. powstrzymałoby ich od wielu rzeczy niedozwolonych³⁴⁾. Na soborze bazylejskim zawierał już jeden z projektów usunięcie zobowiązania do *visitatio liminum* z przysięgi, składanej przez biskupów i opatów, bo *visitatio illa nullius sit profectus... et multi praelati negligunt visitare per se et per alios et sic permament periuri*³⁵⁾. Bazylejczycy nie powzięli jednak uchwały w tym duchu, przeciwnie uznawali ten obowiązek, tylko prosili sobór o dyspensę i tak 16 lipca 1435 otrzymał od soboru

³⁰⁾ c. 4, X, de iureiur. II, 24.

³¹⁾ T a n g l, M., Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500. Innsbruck, 1894, str. 92 n., nr. 76, 80, 152.

³²⁾ P a t e r, J., Die bischöfliche *visitatio liminum*, str. 50.

³³⁾ Magnum Oecum. Constantiense Conc. ed. H. v. A. H a r d t. Helmstadt, 1700, str. 506—535.

³⁴⁾ Magnum Oecum. Constantiense Conc. ed. H. v. d. H a r d t. Helmstadt, 1700, str. 532.

³⁵⁾ Concilium Basileense, ed. J. H a l l e r, Bazyleja, I, str. 213.

dyspensę Maciej, biskup wileński³⁶), 19 sierpnia 1435 na wniosek Jana, biskupa Lozanny, zwolnił sobór wszystkich uczestników nazawsze od *visitatio liminum*³⁷), a 28 września 1435 zwolnił także i wyjętych opatów³⁸).

Pismo soboru bazylejskiego znajduje się w Archiwum Kapituły Katedralnej wileńskiej. Wydane jest przez X. Jana Fijałka i Władysława Semkowicza w „Kodeksie dyplomatycznym katedry i diecezji wileńskiej“. Formuła użyta przez bazylejczyków jest identyczna z formułą papieską³⁹). Można porównać z nią np. dyspensę otrzymaną przez biskupa wrocławskiego Macieja 17 czerwca 1324 od Jana XXII⁴⁰).

Po czasach bazylejskich wzrósł jeszcze wśród biskupów nastroj przeciw *visitatio liminum*, jak wynika z postulatów, stawianych przez episkopat na piątym soborze Laterańskim. Wprawdzie znana jest tylko odpowiedź, zwalczająca stawiane postulaty, a niema tekstu postulatów, więc nie można mówić o szczegółach, ale replika wystarcza do wniosku, że chciano znieść nawiedzanie grobów apostołskich⁴¹). Z okazji przygotowań do soboru trydenckiego przedłożyli biskupi Pawłowi III prośbę co do *visitatio liminum* w 1540 r., a mianowicie, by ci-tramontani odbywali wizytację co trzy lata, a ultramontani co 5 lat⁴²). Papież nie zgodził się na wydanie w tym względzie ogólnej normy prawnej, obiecując tylko załatwiać odnośne prośby indywidualnie⁴³).

Umacnianie katolicyzmu po zaburzeniach protestanckich, wprowadzanie uchwał soboru trydenckiego w życie prosiło się o kontakt bezpośredni Głowy Kościoła z biskupami, a więc o bezwzględne odbywanie *visitatio liminum* i chcą to prawo egzekwować i Pius V i Grzegorz XIII. Szczególnie wymowną jest w tym względzie instrukcja Grzegorza XIII dla nuncjusza

³⁶) Concilium Basileense, ed. J. Haller, Bazyleja, III, str. 444.

³⁷) Concilium Basileense, ed. J. Haller, Bazyleja, III, str. 475.

³⁸) Concilium Basileense, ed. J. Haller, Bazyleja, III, str. 528.

³⁹) Fijałek J. ks. i Semkowicz W., Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej, Kraków, 1932, T. I, z. 1, nr. 140. Wydawn. Kom. hist. P. A. U. Nr. 81.

⁴⁰) Theiner, A., Monumenta P. et L. Vatic. V. I, nr. 302.

⁴¹) Hefele-Hergenröther, Konziliengeschichte. VIII, 851.

⁴²) Ehses, Concilii Tridentini Acta. Pars I, tom. IV, str. 484.

⁴³) Ehses, Concilii Tridentini Acta. Pars I, tom. IV, str. 486.

w Niemczech Kaspra Gropper'a⁴⁴). Te usiłowania papieży nie odniosły należytego skutku. Na zaniedbanie tego obowiązku skarży się Sykstus V w bulli „*Romanus Pontifex*“:

Caeterum haec tam salutaris atque necessaria constitutio partim hominum negligentia partim antiqui humani generis hostis astutia, variis etiam insurgentibus temporum calamitatibus, valde refriguit, aliis alia atque alia impedimenta praetextentibus, in grave animarum suarum periculum et, in quibus praesunt, Ecclesiarum detrimentum.

Był jednak człowiek, który przed bullą Sykstusa V doskonale rozumiał znaczenie *visitatio liminum* i wzorowo je wykonywał, zresztą człowiek, który dał ciało uchwałom soboru trydenckiego, wprowadzając je u siebie w Medjolanie w życie krok za krokiem, człowiek, którego można nazwać sumieniem episkopatu, uosobieniem biskupa i metropolity według uchwał soboru trydenckiego. Św. Karol Boromeusz sam regularnie co trzy lata odbywał *visitatio liminum*, jak świadczy jego biograf Giossanus, a swym sufraganom jako metropolita przypomniał ten obowiązek. Jak ten wielki arcybiskup pojmował rządy diecezją świadczą założone tablice według *Monumenta ecclesiae Mediol.* wyd. A. Ratti'ego.

Na synodzie prowincjonalnym w 1582 r. zwrócił uwagę w rozdziale: *De episcopo, episcopali iurisdictione et foro na visitatio liminum*. Był to już jego szósty zrzędu synod prowincjonalny. Pierwszy w 1565 r. 13—162 kol. wydania Ratti'ego, drugi 1569, kol. 163—214, trzeci 1573, kol. 217—288, czwarty 1576, kol. 289—504, piąty 1579, kol. 505—722, szósty 1582, kol. 725—794. Treściowo nie wnosi nic szczególnie nowego. Nie kładzie nacisku na coroczne odwiedzenie grobów apostołskich przez biskupów, *quod episcopus sancte iuratus in sua consecratione promisit*, bo z powodu dużej odległości od Rzymu nie

⁴⁴) Die Nuntiatorkorrespondenz Kaspar Groppers nebst verwandten Aktenstücken 1573—76. Gesammelt und herausg. von W. E. Schwarz. Paderborn, 1898, nr. 49. Ad haec cum statutum optima ratione sit, ut episcopi ultra montes constituti singulo biennio apostolorum limina teneantur, si possint, per se, sin legitimo sint impedimento detenti per procuratorem, admonendi erunt ipsi episcopi... (wylicza), ut huic debito ipsorum officio satisfacere omnino curent singulo saltem triennio et, cum procuratorem miserint, eiusmodi hominem mittant, qui rerum et status ac regiminis ecclesiae suae plenam notitiam habeat.

może tego uczynić z łatwością *personalis residentiae munere adstrictus*. Podkreśla jednak, by kapłan, którego wyśle w swem imieniu do Rzymu, był *recte instructus cognitione rerum ad ecclesiae suae statum pertinentium, ut et cleri sui disciplinam et populi in via Domini progressionem et omnis ecclesiae dioecesisque suae rationes Pontifici aut iis, quibus ille mandarit, quam rectissime exponat*⁴⁷⁾. Ważność tego postanowienia synodalnego polega na tem, że świadczy przed rokiem 1585, przed bullą Sykstusa V „*Romanus Pontifex*“ o poczuciu obowiązku *visitatio liminum* i to ze strony już nie Kurji rzymskiej, ale czynników podwładnych, co prawda miary Karola Boromeusza. O kwalifikacji prokuratora mówi synod medjolański niemal słowami instrukcji Grzegorza XIII dla nuncjusza w Niemczech: *cum procuratorem miserint, eiusmodi hominem mittant, qui rerum et status ac regiminis ecclesiae suae plenam notitiam habeat*⁴⁸⁾.

Pamięć o *visitatio liminum* przed 1585, biorąc w rachubę i prośby o dyspensę, nie była wielka, choćby się brało pod uwagę bardzo wysoki procent niezanotowanych, czy w inny jakiś sposób niedoszłych do nas wiadomości o odbytym obowiązku, jeśli zestawia się liczbę diecezji, z których są dowody pielgrzymki względnie dyspenzy, z liczbą istniejących wówczas diecezji. Do dyspozycji są zestawienia z w. XIV, dokonane przez Patera i moje na podstawie III. Eubla „*Hierarchia cath.*“, w którym podaje wiadomość o odbyciu wizytacji w w. XVI na podstawie „*Sched. Ind.*“ Garampięgo. (Patrz tabelka na str. 190).

Jeśli się zważy, że wizytacje miały być co dwa lata, rzadziej co trzy, a wyjątkowo co cztery⁴⁹⁾, to cyfry powyższe świadczą, że za cały wiek liczba diecezji, które odbyły wizytacje, jest mniejsza aniżeli ilość diecezji w całym państwie, więc albo tylko przypadkowo zapisywano w Kurji papieskiej odbycie *visitatio verbalis*, i wtedy niektóre diecezje miały szczególne szczęście, że je często zapisywano np. warmińskie w w. XIV, albo że wykonywanie tego obowiązku pozostawiało bardzo wiele do życzenia.

⁴⁷⁾ Acta Ecclesiae Mediolanen. ed. A. Ratti, vol. II, col. 756.

⁴⁸⁾ Die Nuntiaturkorrespondenz Kaspar Groppers nebst verwandten Aktenstücken 1573—1576 von W. E. Schwarz. Paderborn, 1898, nr. 49.

⁴⁹⁾ Theiner, A., Mon. Pol. Vat. I, str. 344.

WIZYTACJE I DYSPENZY ⁵⁰⁾ W XIV. I XVI. W.

Państwo	Ilość diecezji	Ilość diecezji, które otrzymały dyspensę w XIV. w.	Ilość diecezji, które odbyły wizytację w XIV. w.	Ilość diecezji, które otrzymały dyspensę w XVI. w.	Ilość diecezji, które odbyły wizytację w XVI. w.
Italia	288	4	Pater nie podaje	0	10 (13)
Francja	131	27 (34)	6 (33 ^{51*)})	1 (2)	4
Hiszpanja i Portugalja	67	5	Pater nie podaje	3 (5)	15 (32)
Anglja, Szkocja, Irlandja	67	2 (3)	Pater nie podaje	0	5 (7)
Niemcy	49	0	11 (41)	2 (3)	5 (8)
Węgry	16	1	Pater nie podaje	0	0
Polska	13 – 15 ⁵¹⁾)	3	2	5 (10)	5 (9)
Inne kraje					
Prow. ryska	9	3	5 (38)	0	0
	640	45		11 (20)	44 (69)

⁵⁰⁾ Cyfra w nawiasie podaje liczbę wizytacji względnie dyspens.

⁵¹⁾ Po przyłączeniu w XVI w. biskupstwa chełmińskiego i warmińskiego do prowincji gnieźnieńskiej, choć warmińskiej tylko co do synodów prowincjonalnych.

^{51*)} Cyfra Patera uzupełniona wizytacją odbytą w 1338 z diec. Thérouanne, jak podaje Berlière, Inventaire, str. 114.

**PROGRAM WIZYTACYJ § KAROLA BOROMEUSZA⁴⁵⁾.
VISITAT ARCHIEPISCOPUS § ECCLESIAM SINGULIS ANNIS.**

Per se ipsum seu vicarium generalem.

Familiam suam bis in anno: Ineunte Adventu et Quadragesima

Urbem praecipue Metropolitanam: A feria 2 post Dominicam primam Quadragesimae et alias collegiatis et insigniora loca pia usque ad tempus visitandae dioecesis

Dioecesim: A sabbato ante Dominicam tertiam a Pentecoste et deinceps

Congregationem oblatorum S. Ambrosii: Bis in anno, ante Dominicam in Septuagesima et intra octavam Corporis Christi
Feria tertia post Dominicam primam Quadragesimae

Seminarium et Collegium Helvetiorum. Feria quinta post Dominicam primam a Paschate
Feria secunda post Dominicam secundam a Paschate
Feria secunda post Dominicam primam Septembris

Collegium Nobilium Feria secunda post Dominicam primam Septembris

Moniales sibi subiectas interius
Semel in anno A feria sec. post Dominicam primam Maii et deinceps
Sobiectas vero Regularibus ut supra Quoad clausuram tantum

Per Vicarium monialium visitatores et alios ministros exterius frequentius

Tribunal bis in anno { ineunte Januario
ante ferias messium

Carceres bis in anno per Archiepiscopum { Ante festa Natalis Domini
Ante festa Paschalia

Per Vicarium generalem Semel in anno

Per alios ministros propter urbis et dioecesis amplitudinem.

Per praefectos sex urbem Singuli propriam regionem
Per visitatores sex dioecesim Toto anni tempore praeterquam a Nativitate Domini usque ad Septuag. octo diebus ante et post Pascha

Habitationem vero ecclesiarum omnium urbis ante Dominicam in Quinquagesima A festo Ascensionis usque ad octavam Corporis Christi

Per vicarios foraneos ad executionem decretorum et ordinationum visitationibus factorum { Plebes singulas vicariatus
cui usque
Parochias praetera singulas per urbem

Per praefectos librorum Bibliopolas A festo S. Martini usque ad festum S. Ambrosii die, quo habentur Congregationes menstruae
bis in anno Ineunte Adventu et Quadragesima

Per testes synodales. Singuli suas regiones sine procuratione ad perlustrandum an serventur ordines Tempore Septuagesimae

Per Confessarios praesertim ex oblati S. Ambrosii uti praecursores Visitationum formalium ad praeparationem interiorem. Quando et ubi archiepiscopus iusserit.

⁴⁵⁾ Acta eccl. Mediol. ed. A. Ratti, III. ark. 73—74.

OBRAZ ARCHIDIECEZJI MEDJOLAŃSKIEJ WEDŁUG ŚW. KAROLA BOROMEUSZA⁴⁶⁾.

SANCTA ECCLESIA MEDIOLANENSIS IURE METROPOLITANO

habet absque controversia ecclesias cathedrales quindecim
praeter alias, quas praetendit sibi subiectas.

Civitas vero Mediolani facillioris regiminis gratia dividitur in sex regiones sicut et dioecesis, quae continet plebes sexaginta quinque
Omnium autem ecclesiarum urbis et dioecesis clerique et aliorum aliquot numerus et descriptio subsequitur.

Ecclesiae saeculares 2220, videlicet

Collegiatae 46, parochiales 753, simplices 783, oratoria 631, Collegia clericorum 7, altaria 2614, cappellaniae titulares 436, cappellaniae mercenariae 490.
Missae in anno ex obligatione 508832, Missae quotidianae 1406.

Dignitates ex clero saeculari 81 videlicet

Praepositurae 64, archipresbyteratus 7, archidiaconatus 2, primiceriatus 1, decanatus 1, prioratus 6.

Graduati 195 videlicet

Commendatarii Mediolani 11 }
Forenses 9 } 20 Referendarii apostolici 4, Protonotarii apostolici 43, Theologi 86, iurisperiti 38, Canonistae 4.

Reliquus clerus saecularis 3076 videlicet

Canonici 473, Parochi 772, cappellani 403, beneficiati 106, custodes 69, clerici in seminariis et collegiis 246, clerici extra collegia 626, incedentes in habitu clericali 381

Ex clero regulari

Teatinorum		Jesuitarum		S. Pauli decollati		Congregationis Somaschae		Canonicorum regularium		Monachorum Montis Oliveti		Cisterciensium	
Monasteria	1	Monasteria	3	Monasteria	3	Monasteria	5	Monasteria	5	Monasteria	5	Monasteria	2
Confessarii	8	Confessarii	33	Confessarii	21	Confessarii	8	Confessarii	11	Confessarii	7	Confessarii	7
Sacerdotes alii	12	Sacerdotes alii	40	Sacerdotes alii	38	Sacerdotes alii	13	Sacerdotes alii	61	Sacerdotes alii	54	Sacerdotes alii	42
Ministri	22	Ministri	100	Ministri	61	Ministri	17	Ministri	34	Ministri	63	Ministri	43
Altaria	3	Altaria	12	Altaria	15	Altaria	7	Altaria	34	Altaria	29	Altaria	24
Missae	12	Missae	73	Missae	59	Missae	21	Missae	73	Missae	61	Missae	49

Monachorum diversorum		Mendicantium conventualium		Observantium		Monialium ordin. subiectarum		Regularibus subiectarum		Regularium in totum		Monialium in totum		Scholae doctrinae christianae	
Monasteria	6	Monasteria	38	Monasteria	36	Monasteria	46	Monasteria	15	Confessarii	219	Velatae	2638	740	
Confessarii	8	Confessarii	54	Confessarii	60	Velatae	1634	Velatae	1004	Sacerdotes	986	Conversae	619	Officiales generales	273
Sacerdotes alii	51	Sacerdotes alii	318	Sacerdotes alii	320	Conversae	406	Conversae	213	Ministri	907	Novitiae	143	Officiales particulares	1726
Ministri	43	Ministri	240	Ministri	238	Novitiae	82	Novitiae	61	Ecclesiae	106	Puellae educandae	415	Operarii	3040
Altaria	26	Altaria	186	Altaria	88	Puellae educandae	354	Puellae educandae	60	Altaria	430	Ecclesiae	61	Instruendi	40098
Missae	59	Missae	372	Missae	380	Altaria	60	Altaria	24	Missae in die	1078	Altaria	84		
						Missae	80	Missae	30			Missae	110		

Sodalitates 886		Congregationes 24 vz		Loca pia 24		Domus pie 16 vz		Hospitalium 16		Qui fidei professionem emittere tenentur		Populi totius animae	
Corporis Christi	556	Spirituales	3	Pro erogandis in pauperes eleemosynis, qui ad minimum constituunt numerum	99408	Virginum diversarum	11 (240)	Infantium expositorum	} 4500	Medici	100	A communione	
Beatae Mariae Virg. Disciplinatorum	133	Liberalium artium et Litterarum omnium	1			Virginum in periculo existentium	1 (60)	Orphanorum		Ludi magistri	323	366868	
Diversorum	67	Philosophiae moralis	1			Viduarum	1 (20)	Aegrotantium		Docentes alii	} plures	In totum	
		Institutionum legum	1			Mulierum a marito discedentium et huiusmodi	1 (30)	Convalescentium				560.000	
		Logicae	1			Poenitentium seu Convertitarum	1 (100)	Amentium					
		Physicae	1			Publice peccantium repositarum	1 (30)	Mendicantium					
		Humanarum litterarum et Grammaticae in Collegiis	5					Peregrinorum					
		Geometriae et Arithmeticae	2										
		Extra Collegia gratis	9										

⁴⁶⁾ Acta eccl. Mediol. ed. A. Ratti, III, ark. 73—74.

BULLA „ROMANUS PONTIFEX“ Z 1585.

Choć bulla „*Romanus Pontifex*“ nie zawiera w swej istocie nic nowego, jest mimo to faktem zwrotnym w *visitatio liminum*. Zbierała w jedną — jasno sprecyzowaną całość wszystkie co do niej żywione nadzieje papieży, przypisując bez ogródek straty Kościoła w XVI w. jej brakowi. Relacje biskupów mają ułatwić papieżowi spełnienie obowiązku pasterza nad całą owczarnią Chrystusową sobie powierzoną, by przez relacje „*episcoporum opera et adiumento ubique locorum gregis sibi commissi vultum agnosceret et spiritualium ovium morbos intelligeret, curationesque adhiberet*. Papież nie wątpi, że *perniciosissimas haereses, quibus multis iam annis hominum peccatis ita promerentibus Ecclesia vexatur et Christi Domini vestis dilaceratur, ex eiusmodi saluberrimae visitationis intermissione partim ortos esse partim latent: progressionem magnum incrementum accepisse*. Nam si *celeriter in ipso nascentis mali initio ab ipsis episcopis pro rei gravitate ad Romanum Pontificem relatum esset, sane illius providentia et auctoritate statim venenatae stirpes ex agro Domini evulsae essent et diabolici ignis scintillae subito oppressae atque restinctae in tot flammis et luctuosa incendia non erupissent*“.

Mając na uwadze głównie względy duszpasterskie, nakłada Sykstus V obowiązek *visitationis limina* na patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów całego świata; nie wymienia zaś opatów, ani biskupów tytularnych. Na tem też stanowisku stanął Pius X, rozcinając wątpliwości prawnicze wieku XVII i XVIII co do biskupów nieordynarjuszów, że *omnes locorum ordinarii, quibus dioecesani regiminis onus incumbit, obligatione tenentur*.

W określeniu częstotliwości relacyj poszedł Sykstus V po

linji życzeń biskupów i rzeczywistości, zwiększając okresy na 3, 4, 5, 10 lat. Jeśli np. biskup włocławski, poznański, wileński czy warmiński miał się jawić co 2 lata a ozylski co cztery, to były to przerwy za małe a ewentualne wyjazdy za częste i za kosztowne. Biskup ozylski w swej prośbie o zwolnienie od przysięgi podaje, że „in itinere veniendo ad dictam curiam (rzymskiej) saepe quimque vel sex mensibus laboratur^{51**}). Co trzy lata mieli obowiązek odbywać *visitatio liminum* biskupi włoscy, wysp włoskich, z których łatwo dostać się do Włoch, jak Sycylji, Korsyki, Sardynji nadto Dalmacji i Grecji. Niemcy, Francuzi, Hiszpanie, Belgowie, Czesi, Węgrzy, Polacy, Anglicy, Szkoci, Irlandczycy i wszyscy inni, którzy są na południe od morza Północnego (bullą mówi Germanicum) i Bałtyckiego i biskupi wysp morza Śródziemnego mieli przybywać co cztery lata. Do quinquenniów zobowiązał Sykstus V biskupów reszty Europy, Afryki północnej i wysp oceanu Atlantyckiego. Co dziesięć lat mieli odbywać wizytację Azjaci i wszyscy inni.

Określiła też bulla, odkąd należy liczyć te okresy. Dla biskupów aktualnych w chwili ogłoszenia bulli terminem *a quo* miała być data jej ogłoszenia, czyli pierwsze wizytacje miały wypaść 20 grudnia 1588, 1589, 1590, 1595 r., biskupi zaś, którzy dopiero zostaną biskupami, mają liczyć od dnia konsekracji, otrzymania paljusza czy przeniesienia.

Próby dowiedzenia, że bulla „*Romanus Pontifex*“ wprowadziła tylko jeden *terminus a quo*, są nieudane. Bulla wyraźnie mówi: „Haec autem annorum spatia a tempore suscepti muneris consecrationis vel pallii traditionis aut translationis, ut praefertur incipient“. Zdanie to następuje bezpośrednio po wyliczaniu, którzy biskupi, co ile lat mają odbyć *visitatio*, nie można więc tłumaczyć go, że bulla tu mówi o początku obowiązku nawiedzenia grobów, gdy czyta się: „*haec autem annorum spatia*“, a nie „*obligatio*“. O zobowiązaniu patriarchów, prymasów i t. d. do *visitatio liminum* mówiła bulla przedtem: „Sancimus... ut patriarchae... per universum terrarum orbem constituti a nobis deniceps ordinandi... antequam munus consecrationis suscipiant... iurent iuxta formalam... se beatissimorum Apostolorum Petri et Pauli limina statutis in hac nostra constitutione temporibus per-

^{51**}) Theiner, A., Monum. Pol. Vat. I, str. 344.

sonaliter ac per se ipsos visitaturos... Ad hoc autem debitum visitationis officium commode explendi... Itali... tertio anno... Haec autem annorum spatia...

Bieg myśli powyższego zestawienia wyraźnie zmierza do tego, że okresy liczyć się ma od złożenia przysięgi, a tylko biskupi już sprawujący swą władzę w chwili ogłoszenia bulli mieli liczyć od 20 grudnia 1585. By nie powstały za duże luki w relacjach przy częstych przeniesieniach lub zgonach tuż przed nadejściem terminu odbycia *visitatio*, postanowiła bulla, by następca odbył *visitatio* za poprzednika *quam primum*. Jeśliby data 20 grudnia 1585 miała wszystkich obowiązywać bezwzględnie, to o obowiązku następcy do odbycia wizytacji za poprzednika nie byłoby mowy, bo ten obowiązek rozumiałby się sam przez się, bulla tymczasem nie tylko o tem mówi, ale nadto czas, do którego ma następca odbyć wizytację za poprzednika określa ogólnikowo: *quam primum*.

Kongregacja *Concilii* dążyła do liczenia wszystkich terminów od 20 grudnia, biskupi zaś bardzo często, nawet jeszcze w XVIII w. liczyli terminy od objęcia diecezji, np. Wilhelm Delvaux z Ypres, Max. Ant. van der Noot z Gandawy. Kwestję tę uregulowała Kongregacja soborowa osobnem rozporządzeniem z 10 listop. 1673, że terminy należy liczyć od 20 grudnia, bo liczenie od chwili konsekracji czy przeniesienia utrudniało kontrolę, czy kto odbył wizytację we właściwym czasie, czy też nie.

Visitatio liminum miał biskup odbyć osobiście, jeśli jednak był „*legitimo impedimento detentus*, jak powiada bulla, mógł zadośćuczynić temu obowiązkowi „*per certum nuntium, ad id speciale mandatum habentem*. Sykstus V poprzestał na tem ogólnikowem określeniu przeszkody, trudno bowiem było wszystkie przewidzieć, a nawet przewidziane wyliczać.

Z redakcji kwalifikacyj osoby zastępczej, owego *nuntius*, jak powiada bulla, a prokuratora, jak notuje w tych wypadkach Kongregacja *Concilii*, widać, że Sykstusowi chodziło o to, by biskupi wysyłali osoby, odpowiadające swem stanowiskiem misji, jaką mieli do spełnienia: wyrażenia *fidelitatis et obedientiae* Stolicy Apostolskiej, złożenia sprawozdania ze stanu spraw kościelnych odnośnej diecezji najwyższej władzy, nadto otrzymania od papieża i doręczenia biskupowi wskazówek co do działań pa-

sterskich, bo na pierwszym planie stawia członków kapituły, potem duchownych *in ecclesiastica dignitate constitutos*, potem dopiero *sacerdotem dioecesanum*, a dopiero na końcu, *si clero careant*, dopuszcza *omnino aliquem alium presbyterum saecularem vel regularem, spectatae probitatis et religionis*, ale o stanie diecezji *plene instructum*. Wyszedł, jak widać, prawodawca z założenia, iż jednak relacja i dopełnienie obowiązku wizytacji przez biskupa są ważniejsze aniżeli względy formalne czy etykietalne: dał pierwszeństwo momentom rzeczowym, wewnętrznym nad zewnętrznymi. O przeszkodzie miał biskup zawiadomić diakona kardynała ordyne priorem przez prokuratora *per legitimas probationes*.

Biskupi oprócz *visitatio liminum* byli, na podstawie bulli „*Romanus Pontifex*“, obowiązani także do składania sprawozdania. O co chodziło papieżowi w tem sprawozdaniu, wyszczególnia bulla momenty istotne, choć nie precyzuje w wielu punktach. Mając na uwadze niedawno ogłoszone dekrety Soboru trydenckiego, który obowiązki biskupów dokładnie określał, uznać je trzeba za zupełnie wystarczające, by na ich podstawie wiedział biskup, co ma pisać o swem *toto pastorali officio*. Odnośny ustęp bulli brzmi:

„*Constitutione sancimus... ut omnes patriarchae... iurent... se... limina... visitaturos ac Nobis et successoribus Nostris pro tempore existentibus Romanis Pontificibus rationem reddituros de toto eorum pastoralis officio deque rebus omnibus ad ipsarum, quibus praesunt, ecclesiarum statum, ad cleri et populi disciplinam, animarum denique, quae illorum fidei creditae sunt, salutem quovismodo pertinentibus et vicissim mandata apostolica humiliter recepturos et quam diligentissime executuros*“.

Te też punkty stały się dyspozycją „Instrukcji“ r. 1730.

Sankcje karne bulli „*Romanus Pontifex*“ były ogromnie surowe, więc nieegzekwowane; formalnie przestały istnieć w r. 1869, gdy zniósł je Pius IX konstytucją „*Apostolicae Sedis*“. Sykstus V tych, którzyby zaniedbali odbyć *visitatio liminum*, ab ingressu ecclesiae ac etiam ab administratione tam spiritualium quam temporalium, nec non a perceptione fructuum suarum ecclesiarum a capitulis eorum omni exceptione et mora cessante interim libere exigendorum et in opus fabricae seu ornamentorum ecclesiae emptionem prout maior exegerit necessitas insu-

mendorum ipso facto tam diu suspensos esse volumus, donec a contumacia resipiscentes relaxationem suspensionis a Sede Apostolica meruerint obtinere.

Poza dawaniem biskupom absolucji przez papieża i to bez trudności od kar kościelnych za uprzednie zaniedbanie wizytacji lub jej dopełnienie w spóźnionym terminie, zresztą i dla poprzedników, nie spotyka się innego wyciągania konsekwencji z karnych sankcyj Sykstusa V.

WYKONANIE BULLI „ROMANUS PONTIFEX“

Biskupi dowiedzieli się o wydaniu bulli „*Romanus Pontifex*“ naogół przez nuncjuszów; Łukasz Kościelecki, biskup poznański, otrzymał ją od nuncjusza w Polsce Hieronima Bovii i już 5 marca 1586 kazał ją przepisać do aktów biskupich poznańskich⁵²). Oni też czuwali nad tem, by biskupi do niej się zastosowali. Dla ilustracji można podać przykład belgijski. Oto biskup antwerpski Liévin Torrentius pisze w liście do papieża z 29 kwietnia 1591, że wszyscy biskupi „*Inferioris Germaniae fuerunt admoniti*“ przez nuncjusza St. Ap., rezydującego w Kolonji, by odbyli *visitatio liminum*⁵³). Nuncjusz rzeczywiście pilnował, o wyniku swych zabiegów składał sprawozdanie i otrzymywał odpowiednie wskazówki. Jako przykład może służyć list Kongregacji *Concilii* do tegoż nuncjusza w Kolonji z 9 lipca 1590. List jest odpowiedzią na jego sprawozdanie. Ze sprawozdania wynika, że tylko dziewięciu biskupów z jego terytorjum zastosowało się do bulli Sykstusa V; innych poleca mu Kongregacja pobudzić do tego, zostawiając sposoby jego rozwadze⁵⁴).

⁵²) Przygodzki, Stanisław, X., Bulla papieża Sykstusa V de visitandis liminibus apostolorum i stanowisko wobec niej biskupów polskich. *Collect. Theolog.* XIII (1932) str. 314. i-

⁵³) *Analectes pour servir a l'histoire ecclesiastique de la Belgique.* T. XV (1878) str. 371. Nuncjuszem w Kolonji był wówczas Oktaw Frangipani.

⁵⁴) *Romeinsche Bronnen voor den Kerdelijk-Staat-kundigen Toestand der Nederlanden in de 16-de Eenw.* S-Gravenhage, 1922, str. 385. *Nuntio Apostolico in Inferiori Germania.* Rme Dne. Ex numero catholicorum praesulum, quos in suis litteris accurate recenset Amplitudo Tua, ex ista Germaniae parte, ubi ipsa Apostolicum Nuncium agit, 9 tantummodo constat Smi D. N. constitutioni de sanctorum Apostolorum liminibus et debito sibi muneri satisfacisse. Hi sunt... Cameracensis, Tornacensis, Namurcensis, Yprensis; reliqui tanquam sui officii parum memores, n

Nie każdemu nuncjuszowi tak się udawało jak kolońskiemu. Tych dziewięciu biskupów to wyjątkowy sukces. Nuncjusz natomiast w Gracu miał szczególne trudności, bo arcybiskup solnogradzki uważał, że jego sufragani nie mają obowiązku odbywania *visitatio liminum*, bo nie są *a Sede Ap. ordinandi*, jak mówiła bulla „*Romanus Pontifex*“, lecz przez niego; dlatego też do niego mają odsyłać relacje, a on dopiero odsyłałby je do Rzymu. Stanowcza jednak postawa Rzymu i nacisk nuncjusza w Gracu przełamały opór metropolity solnogradzkiego. Obraz tej akcji i jej wyniki dał Alojzy Lang, prof. gimnaz. w Gracu, w swych „*Beiträge zur Kirchengeschichte der Steiermark und ihrer Nachbarländer*“⁵⁵⁾. Najłatwiej poszło ze Stoboensem, biskupem Lavantu, zdaje się dlatego, że studjował w Rzymie w Colleg. Germ. w latach 1575—1579. W 1598 tłumaczy się, że nie odbył *visitatio lim.* z powodu chwilowych przeszkód, w 1599 posyła pierwszą relację, 1610 drugą, 1613 trzecią⁵⁶⁾. Otrzymał też za pierwszą relację list od Klemensa VIII z 4 listop. 1601, w którym chwali go papież za przywiązanie do Kościoła i za owocną działalność⁵⁷⁾. Gorzej było z innymi diecezjami metropolji solnogradzkiej: Gurk, Chiemsee i Seckau. Jeszcze w 1613 r. 30 sierpn. wydaje metropolita stanowczy zakaz swym sufraganom odbywania *visitatio lim.* i wysyłania sprawozdań do Rzymu⁵⁸⁾. I biskup Seckau Brenner, choć już w r. 1599 odrzucił Rzym interpretację solnogradzką bulli „*Romanus Pontifex*“, ciągle odkłada, wnosi nowe pisma przeciw obowiązkowi wizytacji i dopiero w październiku 1613 r. wysłał prokuratora do Rzymu, uspokajając równocześnie co do tego arcybiskupa solnogradzkie-

Amplitudinis Tuae litteris et monitis sigillatim sunt excitandi. Quam autem ratione et modo id fieri congruat, minime quidem praescribimus, sed perspectae prudentiae et dexteritati tuae illud omnino permittimus, tantum Deum rogantes, ut quaecumque Amplitudo Tua molitur, coelesti gratia et opere prosequatur. Congreg. Concilii Lib. VII litterarum p. 194.

Wydawca opuścił miejscowości, leżące poza obrębem Holandji.

⁵⁵⁾ Lang, Alois, Dr., *Beiträge zur Kirchengeschichte der Steiermark und ihrer Nachbarländer aus römischen Archiven*. Graz, 1903, 8-o, str. 156. *Veröffentlichungen der historischen Landes-Kommission für Steiermark XVIII.*

⁵⁶⁾ Lang, A., *Beiträge*, str. 26 i n.

⁵⁷⁾ Stoboeci, G., *Epistolae*, Viennae, 1758, str. 79.

⁵⁸⁾ Lang, A., *Beiträge*, str. 27.

go. Wysłanie prokuratora nastąpiło po namowach nuncjusza, poważnych teologów, kanonistów i jurystów⁵⁹⁾.

O nacisku nuncjusza na biskupów polskich mógłby świadczyć ich list, pisany do Sykstusa V z Warszawy dnia 12 kwietnia 1590 r. z prośbą o zwolnienie od *visitatio liminum* aż do nadejścia lepszych czasów w Polsce⁶⁰⁾. Liczono tu widocznie na podobne ulgi, jakie uzyskano co do dekretów soboru trydenckiego⁶¹⁾. O przypominaniu świadczy uwaga Rozrażewskiego przy wysyłaniu relacji w 1594 r.⁶²⁾.

Wykonywanie bulli „*Romanus Pontifex*“ powierzył Sykstus V Kongregacji soborowej, stworzonej przez siebie w 1588 r., trzecim roku pontyfikatu, bullą „*Immensa Dei*“. Kolegium kardynalskiemu zakomunikował ją 22 stycznia 1588, opublikował przez przybicie na miejscach promulgacyjnych 23 marca 1588, objaśnił w kilku miejscach na konsystorzu 11 maja 1588 r.⁶³⁾. Świadczy ona, jak celowo przygotowywał się papież na rok 1589, kiedy upływały pierwsze czterolecia. Zapewne przybyłyby dalsze rozporządzenia wykonawcze. Kongregacja miała przyjmować relacje i na nie odpowiadać. Odpowiedzi znajdują się w „*Registrum litterarum*“, do którego zresztą często odsyłał sekretarz Kongregacji, pisząc na relacji, kiedy była wręczona, kiedy załatwiona i że dano odpowiedź, sicut in „*Registro litterarum*“. Obecnie nie są one kompletne, więc też na ich podstawie, choćby kto chciał, nie da się już odtworzyć obrazu pracy Kongregacji na tem polu⁶⁴⁾.

⁵⁹⁾ Lang, A., Beiträge, str. 27.

⁶⁰⁾ List ten po raz pierwszy ogłosił drukiem X. Stanisław Przygodzki w „*Collect. Theolog.*“ XIII (1932) str. 320—322. Jest to dokument bardzo cenny dla sprawy *visitatio liminum* w Polsce. Niestety nie budzi w szczegółach zaufania, bo powstałe przy jego czytaniu wątpliwości czytelnik musi oceniać błędami popełnionymi przez X. Przygodzkiego przy przedruku Listu biskupa krak. Myszkowskiego do Sykstusa V z 1588 r., w którym, zostawiając na boku interpunkcję, małe i wielkie litery (raz trzyma się Theinera raz zmienia) jest dziewięć błędów, w tem jedno słowo opuszczone (*anno*), jedno przekrecone (*excubandum*).

⁶¹⁾ Monumenta Poloniae Vatic. IV, Cracoviae, 1915, ed. L. Boratyński, Caligari, Epist. LV.

⁶²⁾ Monumenta hist. dioec. Vladislav. VII, str. 5.

⁶³⁾ Pastor, Geschichte der Päpste X, str. 181.

⁶⁴⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina pour les deux anciennes provinces ecclésiastiques des Pays-Bas, Malines et Cam-

Niekompletne są też i relacje w archiwum Kongregacji Soborowej. Brakuje pierwszych, brakuje późniejszych. Np. pierwszą relacją w „Archiwum Kongr. Sobor.“ włocławską jest relacja Rozrażewskiego z 1599, którą osobiście wręczył Kongregacji. A były wcześniejsze jego relacje. Nietylko sam powołuje się w zakończeniu swej relacji z 1599 r. „ad priores suas visitationes alias DD. VV. porrectas“, ale istnieje odpowiedź na relację z 1592 i tekst relacji wysłanej w 1594. Na poprzednie relacje powołuje się i Solikowski, lwowski arcybiskup, których nie było w Archiwum Kongregacji Sobor., gdy zajmował się nimi Boratyński⁶⁵). Nie można jednak z tego wnosić o winie Kongrega-

broi. Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Commission Royale d'histoire. Tome LXXXIII, str. 290 i n. przyp 3:

Nous avons demandé en communication tous les registres; on nous a communiqué les suivants, en nous assurant qu'ils étaient les seules reliques de ces intéressants archives:

Reg. litt. 1590.

Reg. litt. Lib. XI, 1607—1618.

Reg. litt. 1618—1626, 15 M.

Reg. litt. Lib. XI, 1618—1626.

Reg. litt. 1626—1635, Lib. XI.

Reg. litt. Lib. XII (mai 1626—Oct. 1638).

Reg. litt. 1638—1657.

Reg. litt. 1664—1668.

Reg. litt. 1686—1689.

Reg. litt. Lib. XVII, 1687—1688.

Ja osobiście wcale nie korzystałem z tych źródeł. Wykraczały poza uplanowane ramy mego studjum.

⁶⁵) Sprawozdania Ak. Um. w Krakowie T. XXI (1916) Nr. 5, str. 29. Pozytywną wiadomość o relacjach włocławskich przed 1599 dał X. Stan. Przygodzki, zwracając uwagę na odpowiedź Kard. Matthaejusa, drukowaną w Monum. hist. eccl. Vladisl., o czym nie wiedział Boratyński. Popelił tu jednak X. Przyg. fatalny błąd w referowaniu treści odpowiedzi Kardynała, jakoby „Jego świętobliwość (pap. Klemens VIII), sam imieniem biskupa za pierwsze czterolecie limina apostolorum zwizytował“ (Collect. Theol. XIII, 1932, str. 312). Tymczasem było całkiem inaczej. Najpierw archidiakon pomorski, który w zastępstwie biskupa odhwywał wizytację, nazywał się Łacki a nie Łaski; został sufraganem włocławskim 1597, był krewnym Rozrażewskiego (Akta procesu informacyjnego z 1596 w Archiw. Konsystor. (J. Korzeniowski, Excerpta, p. 21 n); następnie w odpowiedzi kardynała niema nic podobnego: o papieżu jest wzmianka że prokurator Rozrażewskiego a SSmo D. N. admissus fuit i Amplitudinis tuae nomine... sanctissima Ss. Apostolorum limina pie ac reverenter

cji, bo owe dziewięć relacyj biskupów z terytorjum nuncjusza kolońskiego są w Archiwum, a relacje Solikowskiego znalazły się w 1927 r., w którym to powróciły z Paryża⁶⁶). Taka wędrówka naraziła na straty w ten czy inny sposób. Brak niektórych późniejszych relacyj, głównie z XVIII w. trzeba położyć na karb prokuratorów, bo odnoszą się niemal 'wyłącznie do jednego prokuratora-kurjalisty Thioli'ego⁶⁷).

O relacje upominała się Kongregacja przez nuncjuszów, domagał się ich też kardynał, jak widać z listu Hieronima Solikowskiego, którego stryj arcybiskup lwowski wysłał ad visitanda limina, gdy nie mogąc zdążyć do Rzymu na termin, wyznaczony przez kardynała Mathaeiusa, pisał z drogi list z tłumaczeniem ewentualnego opóźnienia⁶⁸). O osobiste nawiedzenie grobów apostoelskich prosił kard. Mathaeius Hieronima Rozrażewskiego z Włocławka, odpisując mu na relację w 1592 r.⁶⁹).

Główną jednak podstawę do oceny pracy Kongregacji nad

pro primo quadriennio visitavit. Widocznie Szan. Autor przeoczył nawias i podmiot zdania w nawiasie złączył z orzeczeniem zdania głównego, a szkoda.

⁶⁶) W tece Archiw. Kongr. Sob., obejmującej relacje lwowskie w koszulce z papieru dzisiejszego znajduje się kilka relacyj. Na koszulce jest napis: a parte acquistate a. Parigi al 1927. Leopolica. 1595 al 1593, 1596—1624; 1619. Obejmują relacje: Solikowskiego z 1595, 1597, Próchnickiego z 1619, 1623 i list Solikowskiego do papieża z 1595.

⁶⁷) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. LXXX (1920), str. 384—478.

⁶⁸) List Hieronima Solikowskiego, archidiak. lwowsk., prokuratora Jana Solikowskiego, arcyb. lwowsk. ad visit. limina, pisany z Pragi dn. 27 listopada 1597 do kard. Mathaeiusa: Nihil magis voluit Rmus D. Archiepiscopus Leopoliensis quam ad renovandae obedientiae suae S. Sedi Apostolicae testificationem eo die Romam venire, quam ei Illma Celsitudo Vestra assignavit... Sed neque ego et ex eius, quam decurri et eius, quae decurrenda est, viae difficultate colligo, id facere fortasse potero... nam coeli tempestas, pestis, praedo, miles, si credendum nuntiantibus, transitum remorantur et prope obstruunt, ne debitum D. Archiepiscopi mei debito die persolvam. Idcirco peto suppliciter et obsecro, ut et ego et D. Archiepiscopus meus apud Illmam Celsitudinem Vestram et S. Sedem Apostolicam sit excusatus, ne videlicet hic forte tardior meus et non ad praefixum diem adventus et D. Archiepiscopo meo apud S-mum D. N. et mihi apud eundem D. Archiepiscopum aliquid suspitionis adferat.

⁶⁹) Monum. hist. dioec. Vlad., t. VII, str. 5: ...Deum rogamus, Illam incolumem servet, ut spatio, quod ad ss. liminum visitationem praescribitur, redeunte, hoc tam necessarium munus per se Ipsa obire possit.

wykonaniem bulli Sykstusa V stanowi załatwianie relacyj biskupich, których z każdym rokiem przybywało. Materiał niemiecki z końca XVI i początku XVII w. zestawiony przez Schmidlina wskazywałby, że wiele początkowych relacyj nie załatwiono, przynajmniej nie notowano ich załatwienia na relacjach. To drugie o tyle wydaje się prawdopodobniejsze, że na relację Antwerpską i wrocławską są wczesne odpowiedzi: na antwerpską z 1591 jest odpowiedź Kongreg. z 25 września 1591, na wrocławską odpowiedź z 1592 (termin wysłania wrocławskiej jest nieznanym, prawdopodobnie po 1590 r., po piśmie biskupów polskich do Rzymu). Według materiału niemieckiego, zestawionego przez Schmidlina pierwszą załatwioną relacją była relacja passawska z 6 kwietnia załatwiona 7 maja 1593.

O losach pierwszych relacyj może wiele świadczyć ich dość liczne rozproszenie: bazylejska z 1589 r. znajduje się w archiwum państwowym kantonu Berno; Spiry z 1589 w Bibliotece pruskiego Instytutu w Rzymie (Varia I, n. 5, f. 25—48), z 1607 w VA. Ottobon. lat. 2421, f. 292; Moguncji z 1589 w VA. Epistolae Sixti V, II, f. 380, z 1606 (około) w VA. Ottobon. lat. 2421; Pragi z 1589 r. w Bibliotece pruskiego Instytutu w Rzymie (Minucciana IX albo Varia V. n. 4. f. 20—43). Świadczyłyby to, że zostawały u referentów i potem przechodziły różne koleje.

W XVII w., kiedy już Kongregacja soborowa weszła na utarte drogi w załatwianiu relacyj, terminy ekspedycji są bardzo różne: niektóre relacje załatwione są niemal odwrotnie, inne po kilku latach, zwiększa się też, zwłaszcza w drugiej połowie XVII w., liczba relacyj niezałatwionych. Na przykładach Schmidlina można stwierdzić, że relacje z niektórych diecezji spotykały się ze szczególnym zainteresowaniem, albo przypadkowym okolicznościami zawdzięczały swe wczesne załatwienie. Np. relację Trjestu z 1618 załatwia się w ciągu trzech dni (19.12 1618 exhibit, 21.12 1618 expedita), z 1608 po 2 i pół miesiącach (2.5 1608 exhibit, 22.7 1608 expedita) a z 1603 po pięciu latach (1608); wrocławską 1613 w ciągu 6 dni (31.1 1613 exhib., 6.2 1613 expedit.), a z 1603 po 5 latach (1607); bamberską z 1609 za 8 dni (15.5 1609 exhib., 23.5 1609 expedit.), z 1603 za 2 lata (1605), z 1599 za 3 lata (1602); akwilejską z 1598 za 9 lat (1607), z 1604 za 3 (1607), z 1606 za 2 (1608). Podobnie było

z relacjami belgijskimi, gdzie np. relacja Ruremonde z 1600 doczekała się załatwienia 10.VII. 1608⁷⁰⁾.

Podobnie jest i w załatwianiu relacyj polskich, biorąc na uwagę tylko terminologję początkową: exhibita — expedita, bo później jest inna. Z polskich najwcześniejszego załatwienia doznała kijowsko-unicka, bo 15.3 1618 była exhibita a już 18.3 1618 expedita; najdłużej na załatwienie czekała chełmska z 1597 bo 11 lat (do 1608); bardzo częste są terminy kilkumiesięczne, nie brak też i zupełnego niezałatwienia, przynajmniej o ile chodzi o materiał w tekach diecezjalnych Archiwum Kongregacji *Concilio*, najwięcej niezałatwionych ma diecezja lwowska.

Pod koniec XVII w. i przez w. XVIII zaraz po wręczeniu relacji dawała Kongregacja poświadczenie odbycia visitatio liminum za to i to quadriennium względnie quadriennia (attestatio). Wtedy też widzi się zpetryfikowanie strony formalnej i akuratności w pilnowaniu czterolecia, ale znów zwłaszcza pod koniec XVIII w. zakrada się tylko formalne załatwianie tego obowiązku, zwłaszcza odnośnie do prokuratorów.

Rzadkimi były wypadki, by biskup odbywał visitatio liminum osobiście i w przepisany terminie. Zazwyczaj nie w terminie i nie osobiście. W takim wypadku najpierw musiał otrzymać absolucję od cenzur, w razie niepewności dawał ją papież ad cautelam, po otrzymaniu absolucji mógł starać się o zgodę papieża, by mógł za biskupa odwiedzić groby apostołów i dopiero z poświadczeniem z bazylik stawał przed Kongregacją, wręczał relację i po jakimś czasie otrzymywał poświadczenie dopełnienia obowiązku.

Pod koniec XVIII w. mniejszą przykładano wagę w Kongregacji do samego nawiedzania grobów apostoelskich, a główny nacisk kładziono na relacje, bo dość często spotyka się poświadczenie nawiedzenia z datą wcześniejszą aniżeli data nawiedzenia bazylik św. Piotra i św. Pawła np. jak wynika z danych w odnośnych tekach Archiwum Kongregacji Sobor., Krzysztof Szembek, biskup przemyski otrzymał attestatio za 33, 34 i 35 quadr. 12 lutego 1724, a prokurator odwiedził bazyl. św. Piotra 13 lutego 1724, św. Pawła 23 lutego 1724; Rupniewski, biskup łucki,

⁷⁰⁾ Pasture, A., Les archives de la visite-ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 290, przyp. 1.

20 grudnia 1727 attestatio a nawiedził przez prok. baz. św. Piotra 28 grudnia 1727, baz. św. Pawła 6 stycznia 1728; Aleksander Fredro, biskup przemyski attestatio 12 lut. 1729, potwierdzenie z baz. św. Piotra 15 lutego 1729, z baz. św. Pawła 21 lut. 1729; Wessel, biskup inflancki, attestatio 24 stycznia 1733, potwierdzenie z baz. św. Piotra 22 stycznia 1733, św. Pawła 26 stycznia 1733; Walenty Czapski, biskup wrocławski, attestatio 24 września 1746 pro 38, 39, 40 i 41 quadr., z baz. św. Piotra i św. Pawła 25 września 1746; Józef Szembek, biskup chełmski, attestatio 19 grudnia 1749, z baz. św. Piotra 19 grudnia 1749, z baz. św. Pawła 30 grudnia 1749.

Biskupi XVII i XVIII w. dość rzadko odbywali *visitatio liminum* osobiście. Z Niemiec do wojny trzydziestoletniej wymienia Schmidlin następujące diecezje, których biskupi per se dopełnili obowiązku, nałożonego przez bullę Sykstusa V: Trjest 1585, 1586, 1603, Lublana 1589, Solnogród 1588, Gurk 1587, Lavant 1599, Bamberg 1619⁷¹). Dla Belgji dał zestawienie A. Pasture za czas od 1590—1800 r., a mianowicie, że na 12 diecezji było 9 wizytacyj odbytych osobiście: Malines 1721⁷²), 1737, 1741 (ten sam biskup), Antwerpja 1777, Ruremond 1600, Arras 1603, 1611, Tournai 1590, 1592 (ten sam biskup)⁷³).

Z polskich biskupów do 1650 według zestawienia Boratyńskiego odbyło wizytację osobiście dziesięciu: 1595 Wojciech Baranowski z Płocka, 1599 Hieronim Rozrażewski z Włocławka, 1614 Welamin Rucki z Kijowa, 1621 Eustachy Wołłowicz z Wilna, 1640 Jerzy Tyszkiewicz ze Żmudzi i Andrzej Szoldrski z Poznania, 1645 Piotr Gembicki z Krakowa, 1650 Mikołaj Gniewosz z Włocławka, 1653 Stanisław Pstrokoński z Chełma⁷⁴).

⁷¹) Schmidlin, Jos., Dr., Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem Dreissigjährigen Krieg nach den bischöflichen Diözesanberichten an den Heiligen Stuhl. Freiburg in Br. 1908, I Teil, str. XXVI.

⁷²) W tekście podaje Pasture 1731, ale w tabularycznym zestawieniu 1721, tę też podaje, jako pierwszą w zestawianiu autora.

⁷³) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920). Str. 317.

⁷⁴) Boratyński, L., Najdawniejsze relacje biskupów polskich o stanie diecezji z archiwum Kongregacji del Concilio w Rzymie. Sprawozd. A. U. T. XX, nr. 5, str. 28.

Nadmienić trzeba, że relacji Wołłowicza z 1621 niema w tece wileń-

Na podstawie materiału z 11 diecezji polskich do 1800 r. zbadanego przeze mnie w Archiwum Kongregacji Soborowej stwierdzić można, że osobiście odbytych wizytacji było 7 przez 7 biskupów, więc prawie to samo, co dla Belgji, gdzie na 12 diecezji było 9 wizytacji ale przez 6 biskupów. Do wykazu Boratyńskiego doliczyć trzeba tylko wizytację Brzostowskiego 1697 (Wilno) i Mikołaja Popławskiego z 1710 (Inflanty). Poznań, Płocka i Żmudzi nie brano w zestawieniu 11 diecezji, nie mając dla nich danych do 1800 r.

Biskupi, o ile mieli *legitimum impedimentum*, posługiwali się w odbywaniu wizytacji progów apostolskich prokuratorami. Początkowo posługiwali się przeważnie członkami swych kapituł. Tak było w Belgji, tak było w Polsce, kanonicy obcy mniej wchodziłi w rachubę, zato dość często zakonnicy, a najwięcej kurjaliści względnie duchowni zajęci w Rzymie. Poza tem były różne odosobnione wypadki. Używanie zakonników a zwłaszcza kurjalistów rozpowszechnia się zwłaszcza pod koniec XVIII w., kiedy na osobę prokuratora nie zwracano w Kurji rzymskiej niemal żadnej uwagi.

W Belgji, jak wynika z zestawienia Pasture'a dla 12 diecezji belgijskich, od 1590 do 1800 kanonicy byli prokuratorami w 44 wypadkach np. Malines 3 na 30 wizytacji, Antwerpja 8 na 34, Brugès 10 na 27, Cambrai 5 na 8, Tournai 4 na 12. W 14 wypadkach zastępowali biskupa kanonicy innych diecezji, w 15 jezuiti, nadto dominikanie i bernardyni dość licznie, w 65 zaś wypadkach kurjaliści i to przeważnie pochodzenia włoskiego

skiej Archiwum Kongreg. Sobor. O jej odbyciu i to osobiście dowiadujemy się z relacji Wołłowicza z r. 1625, w której pisze na wstępie: *Quartus iam volvitur annus, ex quo sub felic. recordat. Paulo quinto Pontifice Maximo in Urbe, dum ipse praesens essem, limina apostolorum visitaverim totiusque dioecesis meae pro more institutoque maiorum sedulam ac diligentem reddiderim rationem.*

Skreślał relację Pstrokońskiego z 1650, bo niema danych, że ją odbył osobiście, a redakcja relacji z 1653 różni się formalnie od relacji z 1650: relacja z 1653 jest podpisana przez niego, zaopatrzona jego pieczęcią, pisana w osobie pierwszej; relacja zaś z 1650 jest bez podpisów, bez pieczęci i ułożona w tej formie, że osoba inna pisze o działalności biskupa przez *loci ordinarius*. Co prawda w referacie niema, że *visitavit personaliter*, ale też niema że *per procuratorem*.

(51)⁷⁵). Biskupi w delegacjach dawali prawo subdelegowania, co spadało nieraz na osoby wprost niepoważne, ale subdelegowany dopełnił wszystkich formalności.

W Polsce z jedynastu diecezji (Włocławek, Wilno, Smoleńsk, Inflanty, Kijów łac., Kijów unicki, Kamieniec, Lwów, Przemyśl, Chełm, Łuck), które w Archiwum Kongregacji Soborowej mają wymienionych prokuratorów, na 98 wizytacji jest odbytych 27 przez kanoników miejscowych, 29 przez kurjalistów, 13 przez zakonników, 11 przez kapłanów miejscowych, 1 przez subdiakona, 1 przez kleryka z mniejszymi święczeniami, 6 przez kanoników obcych, 6 przez kanoników kolegiat miejscowych, 3 przez kapłanów in dignitate ecclesiastica constitutos, 1 przez kanonika kolegiaty obcej.

Zaznaczyć przytem należy, że w klasyfikacji szedłem *in favorem* diecezji, więc jeśli prokurator miał obok obcych choćby wyższych jakieś beneficjum w diecezji delegującego biskupa, zaliczałem go do kapłanów miejscowych; do kurjalistów zaliczyłem wszystkich prokuratorów o nazwisku obcem, jakoteż cudzoziemców, będących agentami króla polskiego i Rzeczypospolitej; nie robiłem też rozróżnienia między zakonnikami: jedni byli z kraju i do Rzymu udawali się w sprawach zakonu, inni byli cudzoziemcami, dawnymi albo współczesnymi przełożonymi (były generał teatynów, komisarz karmelitów) albo byli Polakami, a w Rzymie byli prenitencjarzami u św. Piotra. Nie chciałem zbyt różniczkować charakteru prokuratorów. O ile chodzi o tak zwanych kurjalistów, to na liczbę 29 składa się głównie diecezja chełmska (12) i Smoleńska (5), a na 13 zakonników prokuratorzy biskupa wileńskiego Zienkowicza (6 S. J.) i metropolitów kijowskich (3). Wśród osób wybranych przez biskupów do odbycia za nich *visitatio liminum* jest na 98 pięciu nepotów: Solikowski wysyła swego bratanka Hieronima, Rozrażewski nepota Łackiego, Benedykt Wojna wileński bratanka Abrahama, Zienkowicz wileński bratanka Tomasza, Wawrzyniec Gembicki bratanka Piotra, Stanisław Szembek bratanka Krzysztofa.

O poważnych prokuratorów walczył długoletni sekretarz Kongregacji *Concilii* Paulucci, który przez 30 lat zajmował to

⁷⁵) Pasture, A., Les archives de la visite-ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 318.

stanowisko (do 1660 † 1661), bo z jego głównie czasów spotyka się nieprzyjmowanie prokuratorów, którzy nie byli ściślej związani z diecezją.

Z jedenastu diecezji, przeze mnie badanych, spotkałem tylko jeden wypadek, gdzie Paulutius odrzuca prokuratora. Chodzi tu mianowicie o Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego. Te szczegóły będą też ilustracją pracy w Kongregacji Soborowej za sekretarjatu Paulutiusa. 1 grudnia 1646 Kongregacja nie zgodziła się na prokuratora, wyznaczonego przez Piaseckiego, którym był Marcin Wilczyński, benedyktyn tyniecki, bo był zakonikiem z innej diecezji, tylko udzieliła mu zwłoki na sześć miesięcy⁷⁶); 28 marca 1648 znów nie przyjęła prokuratora, udzieliła zwłoki na rok i zażądała delegata, któryby miał przymioty wygane przez bullę Sykstusa V⁷⁷); 9 maja 1648 napisał wobec tego Piasecki do kardynałów Kongregacji Soborowej skargę na sekretarza Kongregacji, przeciw jego postępowaniu protestował, czuł się pokrzywdzony⁷⁸), ale mimo to musiał wysłać nowego prokuratora i 20 września 1648 daje pełnomocnictwo prepozytowi leżajskiemu Walentemu Cieszkowiczowi i teraz dopiero 14 listo-

⁷⁶) Teką diec. przem. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁷⁷) Teką diec. przem. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁷⁸) Teką diec. przem. w Archiwum Kongr. Sob.

Humiliter expono coram Eminentis Vestris ingentem dolorem meum, quem percipio ex iniquiori tractatione Dni Paulutii secretarii S. Congregationis Vestrae. Is enim iam secunda vice causa non causa opposita rejecit meam visitationem sacrorum liminum et primam quidem uti (inquit) per regularem personam missam licet ne illa quidem debuit reiici, cum in Bulla sit expressum: et in defectu saecularis per regularem. Sed in secunda nullam prorsus habuit iustam rationem, cum eam miserim per meum familiarem presbyterum, nam licet iste iverit, ut sua studia contineret Romae, tamen non est contra Bullam, cuius verba sunt expressa: per certum nuntium hoc est habentem mandatum, nec excludit talem, qui peracta visitatione alia quoque negotia sua agat Romae. Atque ita fuit semper practacatum, prout possum monstrare plurima exempla similium visitationum, maxime ex nostris partibus factarum, per personas aliqua occasione euntes Romam. Et ego ipsemet tales visitationes tractavi Romae tempore Rdi Fagnani tunc secretarii eiusdem S. Congregationis sine ulla contradictione.

Protestor itaque me legitime satisfacisse debito meo huiusmodi visitationis sacrorum liminum pro hac vice et supplex rogo, ne permittant, ut a secretario suo nos emeriti episcopi, ut sum septuagenarius, tam indigne tractemur.

pada 1648 otrzymuje poświadczenie odbycia wizytacji i odpowiedź w sprawach, o które pytał⁷⁹⁾). Na skardze Piaseckiego nota referenta: „postea ablegavit dioecesanum“.

Piasecki nie miał racji, sam też ustąpił, list jego świadczy swem oburzeniem, że dotychczas było inaczej odnośnie do prokuratorów biskupów polskich, bo o odpowiednich prokuratorów z Belgii zaczyna się walka wcześniej; prowadzi ją także Paulutius. Pasture przytacza dwa przykłady, co prawda nieodrzczenia, ale dużych trudności i tak w 1626 r. z trudnością uznała Kongregacja osobę Egida Chrisaire'a S. J. jako prokuratora Franciszka van den Burch (Cameracensis): „...non obstante, quod ob alia negotia et propriis sumptibus ad Urbem venerit, id est expensis religionis⁸⁰⁾. W r. zaś 1635 w drodze wielkiej łaski dopuszczono Wilhelma de Smidt, proboszcza w Rouscapelle⁸¹⁾. Były i wypadki odrzucenia: Biskupowi antwerpskiemu nie przyjęła Kongregacja prokuratora *in mandato expressum*, bo nie miał kwalifikacyj wymaganych przez bullę Sykstusa V (12 stycz. 1628), referent mimo przysięgi biskupa, że nie miał kogo innego wysłać tylko tego zakonnika, jest za nie przyjęciem⁸²⁾, ale Kongregacja 18 marca 1628 uznała, że papież „annuerit attento iuramento episcopi, quod nullum alium clericum secularem habilem ad hoc munus obeundum ablegare potuisse“⁸³⁾. W 1638 r. nie przyjęto prokuratora biskupa antwerpskiego — był nim prowincjał karmelitów — dano na rok odłożenie, bo nie miał wymaganych przez Sykstusa V właściwości⁸⁴⁾. Prokuratora z Cambrai spotykają 1625 wymówki, że przybył w innych celach, aniżeli visitatio liminum i na koszt zakonu⁸⁵⁾; w następnym roku

⁷⁹⁾ Teka dec. przem. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁸⁰⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 322.

⁸¹⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 321. Relatio 12 quadriennii exhibitae die 8 aug. 1635 a procuratore ablegato ex speciali gratia admissio.

⁸²⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 355, przyp. 1.

⁸³⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 355, przyp. 2.

⁸⁴⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 357, przyp. 1.

⁸⁵⁾ Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 440, przyp. 2.

papież na wniosek Kongregacji „mandavit non admitti, nisi ablegatur de gremio capituli et alias iuxta constitutionem Sixti V“⁸⁶). Prokuratora biskupa w Tournai już w r. 1610 nie przyjęła Kongregacja: mandavit hunc presbyterum jesuitam non admitti ad limina visitanda⁸⁷); z tejże diecezji przyjęto prokuratora w osobie zakonnika, bo dwaj kanonicy, uprzednio wysłani przez biskupa, zostali „ab hostibus capti et expoliati et adhuc eadem pericula ob bella immineant“⁸⁸). Podaje też Barbossa Antoni, powołując się na Bonfadina d. resol. 37, n. 7, że Kongr. Conc. nie chciała dopuścić *ad visitanda limina*: regularem, episcopi familiarem et commensalem... S. Congr. Conc. in Visen. 13 Nov. 1627⁸⁹).

Kurjaliści jako prokuratorzy i w Belgji i w Polsce zjawiają się pod koniec XVII w., w XVIII są coraz częstszy, pod koniec XVIII w. nierzadko spotyka się subdelegowanie. Osoby subdelegowane były nieszczęśliwe, jeśli w r. 1753 referent podaje wniosek dopuszczenia do odbycia wizytacji liminum człowieka, o którym sam pisze, że jest „incapace“. Chodzi tu o wizytację Kajetana Sołtyka, koadjutora kijowskiego, który 9 maja 1752 dał w Gnieźnie pełnomocnictwo Aleksandrowi Roccatanus z prawem subdelegowania (relacja datowana jest w Żytomierzu dn. 8 marca 1751), Roccatanus 12 lutego 1753 w Dreźnie subdelegował Franciszka Paraję do odbycia wizytacji. Referent, przedstawiając jego prośbę o dopuszczenie do odbycia wizytacji, pisze o nim, że jest klerykiem żonatym i nie będąc kapłanem jest „incapace“ do odbycia wizytacji. 28 marca 1753 papież zgodził się i 15 kwietnia 1753 nawiedza „chierico coniugato“ obie bazyliki a 16 kwietnia 1753 otrzymuje „attestatio pro elapsis et currenti 42 quadriennio“⁹⁰).

Nie zawsze też prokuratorowie dopełnili nałożonego na nich obowiązku. Np. relacja gandawska z 1597, którą miał za-

⁸⁶) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 441, przyp. 1.

⁸⁷) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 446, przyp. 2.

⁸⁸) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 473, przyp. 2.

⁸⁹) Barbossa, A., Summa apostolicarum decisionum. Venetiis, 1646, p. 398, Collect. DCXXXV, tit. Regularis.

⁹⁰) Tekę diec. kijow. w Archiwum Kongreg. Sobor.

wieźć do Rzymu Henryk Costerius, kanonik Saint-Omer, dostała się do Kongregacji w 1600 r. i ma z tyłu notatkę: „Inventa domi, sed non expedita, quia nemo umquam comparuit“⁹¹). Gorszy los spotkał relację Solikowskiego, arcyb. lwowskiego, z 1593, który z nią wysłał do Rzymu Jana Herbesta, kanonika i teologa katedry lwowskiej, bo Herbest tylko listy oddał Ojcu św., i z powodu złego zdrowia nic nie załatwiwszy, powrócił⁹²). W tece lwowskiej niema po niej w Archiwum Kongregacji Soborowej żadnego śladu, a na relacji Solikowskiego z 1595 notatka referenta: „nunquam visitavit“⁹³). Nieco gorzej postąpił prokurator metropolity kijowskiego Atanazego Szeptyckiego Sylwester Rudnicki, opat kaniowski, później biskup łucki, który wysłany w 1746 r. do Rzymu *ad visitanda debito tempore limina SS. Apostolorum*, niczego nie załatwił, bo dowiedziawszy się zaraz pierwszego dnia po przybyciu do Rzymu o śmierci swego mocodawcy, wrócił do domu a relację złożył w archiwum metropolitalnem. Gdy się o tem dowiedział następca Szeptyckiego Florjan Hrebniński, starał się zaraz dopełnić swego obowiązku i w 1752 wysłał Jasona Smogorzewskiego do Rzymu z obszerną relacją⁹⁴).

Wprawdzie prokuratorzy kurjaliści otrzymywali od biskupów wynagrodzenie za dopełnienie formalności *visitatio liminum*, ale mniej kosztowali, niż delegat z kraju, a nadto nie byli zainteresowani treścią relacji. Dla przykładu warto przytoczyć jeden list w tej sprawie, choć co prawda stwierdzający zaleganie biskupa z zapłatą. Kasper Cieciszowski, biskup Kijowa, pisząc de Chard, agentowi rzymskiemu Stanisława Augusta, by w jego

⁹¹) Pasture, A., Les archives de la visite - ad limina. Bulletin de la Com. T. LXXXIII (1920), str. 305.

⁹²) List Jana Dym. Solikowskiego, arcyb. lwow., do papieża pisany z Krakowa 3 kwietnia 1595. Teka lwowska w Archiwum Kongreg. Sobor. ...biennio praeterito apud Sanctitatem Vestram nuntium proprium habui Venerabilem Joannem Herbestum, canonicum et theologum ecclesiae meae, qui adversa valetudine impeditus in Urbe litteris tantum Sanctitati Vestrae redditis ad me rebus infectis prorsus rediit.

⁹³) Teka archid. lwow. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁹⁴) List Florjana Hrebnińskiego, metrop. kijow., pisany do papieża z Połocka 13 lutego 1752. Teka diec. kijow. w Archiwum Kongr. Sobor., w której znajdują się razem i relacje biskupów kijowskich o. łac. i metropolitów kijowskich o. gr.

imieniu odbył wizytację i wręczył relację Kongregacji, prosi o rachunek za trud i za wydatki jakoteż za wydatki z 1791 r.⁹⁵).

Pamięć o obowiązku *visitatio liminum* jest wśród biskupów ogromnie wielka pod koniec XVIII w. Nie odbywają jej wprawdzie ani osobiście, ani przez prokuratora, ale ciągle pamiętają o tem, by wystarać się w terminie o odłożenie jej na rok. Np. biskup Tournai otrzymuje:

1 lipca 1778 *praevia absolute ad annum*

20 grudnia 1778 *ad annum*

20 „ 1779 *ad alium annum*

20 „ 1781 *ad alium annum*

20 „ 1782 *ad alium annum*

20 „ 1783 *ad annum*

20 „ 1784 *ad annum*⁹⁶);

biskup wileński Masalski otrzymuje:

15 maja 1784 *ad annum cum absolute*

8 czerwca 1790 *cum absolut. ad annum*

6 „ 1791 *ad annum*

4 „ 1792 *praevia absolut. ad annum*

18 grudnia 1793 *praevia absolut. ad annum*

12 stycznia 1817 *ad annum* (Siostrzecewicz)

3 grudnia 1817 *ad annum*⁹⁷);

biskup chełmski Skarzewski otrzymał:

19 listopada 1800 *praevia absolut. ad bienium*

19 „ 1802 *ad annum*

20 „ 1803 *ad annum*

12 „ 1804 *ad annum*

29 „ 1806 *ad annum cum absolut.*

10 stycznia 1807 *ad annum*

10 grudnia 1807 *ad annum*

10 „ 1808 *ad annum*⁹⁸).

⁹⁵) List Kaspra Cieciszowskiego, biskupa kijowskiego, do de Chard, agenta Stanisława Augusta, pisany z Lubaru 26 lutego 1793 ...ac quantum Dni Vrae Illmae pro impenso labore et expensis refundere debeam adiungendo expensas anno 1791 factas ratione transmissarum mihi facultatum Romanarum. Mei vero officii erit litteras cambiales. Dni Vrae Illmae indilate transmittere. Teka diecezji kijow. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁹⁶) Pasture, A., Les archives de la visite-ad limina. Bulletin de la Com. LXXXIII (1920), str. 478.

⁹⁷) Teka diec. wileń. w Archiwum Kongr. Sobor.

⁹⁸) Teka diec. chełmskiej w Archiwum Kongr. Sobor.

Et Suburbiorum Præmyslien, ut supra competit Ecclæ Cathedrali, Et Capitulo. attamen administratur per Vicarios perpetuos ibidem iuxta antiqua Statuta. Fons est Baptismalis, Singulis diebus Dnicis, Et Festiuis de mane, Et post prandium ibidem Concio. In Adventu, Et Quadragesima singulis diebus. Ibidem de mane, Cist. Et Hospitale cum Ecclâ Et suo Pæcepto. Sunt in eadem Ciuitate Monasteria, Et Conuentus Regularium, Ordinis Predicatorum Scti Francisci, Conuentualium, Reformatorum Bernardinorum, Carmelitarum Reformatorum Patrum Soc. Iesu. Monialium Ordinis Scti Benedicti, Et Scti Dominici, Collegiata est Ecclâ tituli omnium Sctorum in Ciuitate Iaroslauen, cuius Dedicatio Dnicâ post festum Scti Bartholomæi, Structura cuius latentia decora, Et luculenter ornata. Habet Prælaturas, Præposituram, Custodiam, Scholasteriam, Cantonam. Duos Cancatus. Sunt fructus tenues, Præptus residet, Ibidem Fons Baptismalis. Cura animarum directoria penes Præptum. Sunt duo Collegia, Scti Vicariorum numero sex qui curam etiâ gerunt animarum in Ciuitate, et extra, Tum et Mansionariorum numero quinq. Habet vnitam Ecclâm tituli S. Sophiæ in Suburbio, que habet suum præbendam. Habet Altaria sex dotata cum Altariis, Capellas duas dotatas. Confraternitates duas Smi Rosarii, Et Smi Corporis Christi, Celebris est hac Ciuitas ob Nundinas qua ibi celebrantur, ad quas affluere solent ex quibus oris Mercatores. Est et hospitale cum sua Ecclâ, Et Præptio cum sufficienti fundatione. Habet Diac. Præmyslien Decanos Rurales octo, Officialem in Spualibus, Et Vicarium gnalem, ac Notarium Actorum Consistorii, Et plures in Diocesi Publicos Applicâ auctoritate Notarios. In foro Epâli cognoscuntur, Et deciduntur causa omnes de iure et in Constuonibus Prouincialibus à Sctâ Sede Applicâ approbatus descripta; Parochiales. Ecclâs habet centum quinquaginta tres. Regularas sex, Collegia Vicariorum quatuor, Mansionariorum septem. Confraternitates undecim. Altaria trecenta Septuaginta quatuor. Capellas triginta duas, quarum duæ in maxima sunt veneratione, vlt. in Ciuitate Ierusalem, vbi adest sepulchrum Dni, ad instar Hierosolimitani, Et miraculosa imago B. M. V. Tum et in Ciuitate Resouien, vbi est etiâ miraculosa imago B. M. V. Collegia Soc. Iesu tria, Conuentus seu Monasteria Regularium virorum sexdecim, Virginum quatuor, Scholas centum triginta duas, Xenodochia quinquaginta quatuor. Ecclâs non Parochiales viginti, Præbendas septem. Hac Diæcesis habet Ciuitates cum Præmyslia septem, Oppida octodecim, Et Villas plurimas sub sua iurisdictione Spuali. Animas ad communionem Centum quatuordecim millia trecent. viginti octo. Aliæ animæ difficile numerari possunt ob Schismaticos, Et Hæreticos, qui in illis partibus Ungariæ, Et Rusiæ proximis reperiuntur. Sacerdotes ducenti viginti sex, ultra alios Clericos, Et Ecclâ Ministros, quas habent sufficientes, Et idoneas dictæ Ecclæ, Et alia beneficia, numerantur. Clerus pauper satis, ob incursiones Tartaricas, quæ etiâ Seculares affligunt, et proinde non possunt subuenire Clero prout vellent, Et cupiunt; Nobilitas satis numerosa, non tamen multis affluens diuitiis. Indiget ista Diæcesis sæpius facultate dispensandi

Jako wzór może służyć Tymoteusz Gorzeński, biskup smoleński od 1790, który w 1794 r., będąc na uchodźstwie w Londynie, wystawia pełnomocnictwo Markowi i Ferdynandowi Moscardinim (Marek rzeczywiście nawiedza bazyliki 22.9 i 23.9 1794) i prosi o odłożenie przestania relacji; w 1798 deleguje znów Konstantego Ghobert'a, nadto prosi o dyspensę od braku relacji, bo nie ma diecezji: jego diecezja wcielona do innej; w 1802 deleguje także Konst. Ghobert'a i prosi Kongregację o odłożenie nadesłania relacji. 1 maja 1802 otrzymał przez prokuratora poświadczenie odbycia wizytacji z obowiązkiem, by w ciągu bieżącego 55 quadriennium przedłożył relację⁹⁹). Na tem kończą się materiały w tece smoleńskiej w Archiwum Kongreg. Sobor.

Do przedstawienia odpowiedzi Kongregacji Sobor. na relacje biskupów i ich żądania niewielkim rozporządzam materiałem: dwu odpowiedziami kard. Mathaciusa (1591, 1592): jedna antwerpskiemu biskupowi, druga wrocławskiemu, kilku odpowiedziami arcybiskupowi Pragi z drugiej połowy XVIII w. i kilku polskimi z końca XVIII w. Te ostatnie znajdują się w odpowiednich tekach a mianowicie: streszczenie relacji z uwagami krytycznymi, stawianemi bezwzględnie, poprawki inną ręką i wreszcie koncept odpowiedzi, odbiegający od krytycznych uwag, ale nie są pełne.

Porównując odpowiedź antwerpską z wrocławską, stwierdza się, że wiele na początku, w środku i w zakończeniu jest wspólnego, pozatem odpowiedź związana jest z treścią relacji. I tutaj do zestawienia pozostaje tylko antwerpska relacja, bo wrocławskiej niema. Biskup antwerpski doniósł w swej relacji z 1591, że: Kapituła jest w stosunku do niego w opozycji, scholastyk nie pozwala biskupowi wizytować szkół; dekanat Herentalensis powinien mieć 150 kapłanów ma tylko 30, w całym dekanacie niema ani jednego kościoła nieznieważonego, w wielu miejscach niema ani śladu z kościołów, gdzieniegdzie ściany bez dachów, gdzieniegdzie są ściany i dach; tam mieszkańcy, „si qui super sunt cum suis vaccis, porcis, gallinis et aliis animalibus habitant; pastor sive sacerdos cum suo sacrista in aliquo ecclesiae angulo se quam miserrime continet, festivis ac dominicis diebus super

⁹⁹) Teki diec. smoleńskiej w Archiwum Kongr. Sobor.

mensa lignea aut aliqua tabula lapidea officium missae peragit; w okręgu było bardzo wiele miejscowości, w których liczba komunikujących wynosiła dwa, trzy, cztery tysiące, obecnie cały okręg ma zaledwie dwa tysiące komunikujących; w dekanacie Bredensis miał ponad dwustu kapłanów, obecnie ma czterdziestu, zamiast stu tysięcy komunikujących ma zaledwie dwanaście tysięcy; zakonnice rozprószone i t. d.; biskup stara się restaurować kościoły z własnych funduszków i ze składek¹⁰⁰). Biskup zresztą nie miał wielkich dochodów, jak wynika z jego testamentu¹⁰¹).

Kongregacja w odpowiedzi na te wszystkie szczegóły odpisała mu:

„Quod pertinet ad istius ecclesiae statum tot turbulentissimorum temporum calamitatibus, tot nobilissimae istius provinciae ruinis afflictum, tot haereticorum iniuriis quotidie exagitatam, ubi ad Congregationem Ill. Cardinalium Tridentini Concilii interpretum relatus fuit, eius sane vicem vehementer commiserati sunt Patres. Sed inde tamen tamquam a tenebris praeclarissimarum tuarum virtutum splendorem luculentius emicuisse conspicerunt: zelum cum primis in catholica religione sarta tecta custodienda, pro virili propaganda; pietatem in dirutis ecclesiis aliisque piis locis etiam aere proprio restaurandis; sollicitudinem denique vere pastoralementem in cleri disciplina et in popularium moribus emendandis, in religionis tam viris quam mulieribus eiectis colligendis et in quibusvis errabundis ovibus per viam salutis ad pascua Domini reducendis. Illud vero unum Amplitudinem tuam admonitam voluerunt Patres, ut quoad eius fieri poterit, curet ab omnibus sanctimonialibus clausurae leges observari“¹⁰²).

W sprawie kapituły otrzymał osobną odpowiedź¹⁰³).

Odpowiedzi Kongregacji, przesłane arcyb. praskiemu na jego relacje z 1759, 1766, 1769, 1773 (daty podpisu relacji,

¹⁰⁰) Theunisseus, L., Rapport adressé au souverain Pontife Grégoire XIV par Lievin Torrentius évêque d'Anvers. Analectes l'histoire eccl. de la Belgique. XV (1878), str. 372 nn.

Romeinsche Bronnen voor den Kerkelijk-Staatkundigen Toestand der Nederlanden in de 16-de Eew verzameld door G. Brom en A. H. L. Hensen, Graverhage, 1922, str. 410 i n.

¹⁰¹) Analectes l'histoire eccl. de la Belgique XV (1878) str. 92—98.

¹⁰²) Romeinsche Bronnen, p. 417.

¹⁰³) Romeinsche Bronnen, p. 416 i n.

Ex Ordine Carmelitarum

- 46. Fr. Dionysius Altensis in Cathedra S. Petri
- 47. Fr. Fabianus Pokornius captus, in occisus nascit.
- 48. Fr. Hieronimus Brachianus conuersus captus.
- 49. Fr. Michael Dalmatus captus, redemptus Mag. Dno
Potocki Palatino Brachianensi, restit.
- 50. Fr. Clemens Szaucki captus, redemptus opere aditus ad suos

Sed facientes, et religiose grandis illa Compellat aut in
 mouendi oppressi, nec in uincula, et compedes coniecit
 At uero anno sequenti MDCXXI. multi atrocior exorta
 est, et in uincula solus, Deo potentissima delecta, et cel-
 sum, Brachianus et diffidit, procul dubio non solum
 sufficiens, conuenit totum, et diffidit, procul dubio non
 solum, sufficiens, conuenit totum, forte Regnum Polonia, pro-
 culcasse, Imperatorum Imperatorum Imperator uiceni
 imperia ferens, rabies, Barbarica exultans, Chano Tanta-
 rum tyranno in Societate Belli, adueto, collectis, tam
 ex Africanis, et Asiaticis, quam Europaeis, ditionibus suis
 inuicibilibus copiis, nam septingenta milia armatorum
 continebant, dicebantur, stratis diebus, spatiose partibus
 Peninsule, recentis, et septingentis tomentis bellis, ferunt
 adductis ad fines Regni, et Calabriae, et salpinae oras
 appropinquabat. Et tunc uoluit exercitus, tanta multitudine

Reprodukcja strony z relacji Jana Próchnickiego, arcyb. lwowskiego, z r. 1623, jako przykład relacji pisanej na prześwietlającym papierze. W rzeczywistości jest bardziej nieczytelna niż na reprodukcji, bo kolor atramentu i papieru są sobie w oryginale bliższe niż na reprodukcji. Wielkość 1/1.

a nie wręczenia kongregacji) pełne są retoryki, pisane stylem wyszukany, panegirycznym. Np. w 1766 w odpowiedzi na relację z 1765 ..., „perraro aut vix unquam Eminentissimi Patres Sac. Tridentini Conc. Interpretes tantum ac tam uberem laetitiae fructum perceperunt, quantum illis Amplitudinis Tuae litterae, quibus de ecclesiae et dioecesis Tuae statu fecisti certiones, attulerunt“¹⁰⁴). W tym guście są i inne, że ecclesia Pragensis... quasi aliquod divinum lumen aliarum ecclesiarum, quae sunt in istis regionibus¹⁰⁵). Znaczącym jest list do arcyb. praskiego z 1759 w łączności z odpowiedzią Kongregacji, jaki przesłał Michael Angelus Giacomellius SS-mi D-ni N. Papae a latinis epistolis, pełen uwielbień dla arcybiskupa¹⁰⁶).

Wszystkie powyższe odpowiedzi pochodzą z archiwów diecezjalnych, są więc temi, które wysłano, a nie temi, które proponowano. Parę odpowiedzi późniejszych, których prawie cała faktura znajduje się w tekach odnośnych diecezji w Archiwum Kongreg. Sobor. dają obraz zmian, jakie przechodziła od pierwszych uwag referenta do ostatecznej redakcji. Ponieważ brakuje trochę z referatów, albo z odpowiedzi, wysłanej do biskupa, więc nie mam podstawy do szczegółowego ich omawiania, a nadto w żadnym wypadku nie mam tej odpowiedzi, która przyszła do biskupa.

Referenci, jak widać z niektórych wypadków, porównywali relacje nadesłane z poprzednimi np. Cieciszowski, biskup kijowski chwali duchowieństwo swej diecezji w relacji z 1793, a referent opatruje tę pochwałę uwagą, że poprzednik pisał inaczej, widocznie biskup nie jest dobrze poinformowany¹⁰⁷). Źle też czasem coś zrozumiał referent z relacji biskupiej, czytając ją pośpiesznie. Np. Madaliński, biskup wrocławski, pisze w 1685 r. że dotychczas zaniedbane „congregationes seu synodi decanales“ kazał urządzać dwa razy w roku, a referent notuje sobie na marginesie relacji: „Synodus bis in anno celebratur“¹⁰⁸); albo

¹⁰⁴) Podlaha, A., *Relationes super statu eccl. et archid. Pragensis...* a 1759—1781. Wyd. Sbirka pram. cirk. dejin cesk. stol. XVI--XVIII. Císlo II, Praga, 1908, str. 24.

¹⁰⁵) Podlaha, A., *Relationes*, str. 58.

¹⁰⁶) Podlaha, A., *Relationes*, str. 11.

¹⁰⁷) Teka diec. kijow. w Arch. Kongr. Sobor.

¹⁰⁸) Teka diec. włocł. w Arch. Kongr. Sobor.

Sołtyk, koadjutor kijowski, pisze w relacji z 1752: „...et licet cum magna difficultate ob periculum evidens ex alia dioecesi sacerdotes conducuntur, tamen hic facile ad pravos mores et exempla mala Ruthenorum destruuntur“, projekt zaś odpowiedzi w trzecim punkcie ma: „Curet eo modo, quo potest, ne presbyteri ritus latini transeant ad ritum ruthenum“¹⁰⁹).

Relacje biskupów poruszały często sprawy pierwszorzęd- nego znaczenia i bardzo skomplikowane, prosili też o wskazówki i rozstrzygnięcia trudnych zagadnień, wobec czego zreferowanie spraw, powzięcie decyzji wymagało wiele czasu. Kongregacja Sobor. miała też wiele i innych spraw, wskutek tego, jak delikatnie powiada Lucidi, ingens relationum cumulus sepositus excreverat, ad quas antistites responsum desiderabant¹¹⁰). Wykonanie bulli Sykstusa V ułatwił Benedykt XIV, długoletni przedtem sekretarz Kongreg. Sobor., przez stworzenie osobnego wydziału w Kongregacji Sobor. t. zw. *Congregatio particularis*, Concilietto, bullą „*Decet Romanum*“ z 23 listop. 1740 r., której zadaniem było załatwianie relacyj i zawartych w nich peti- tów¹¹¹). Mniejsze znaczenie praktyczne miało rozciągnięcie przez tegoż papieża bullą „*Quod Sancta*“ z 23 listop. 1740 r. obowiązku visitatio liminum na praelatos nullius, co zresztą później odpadło. W bulli tej dla Italji i wysp włoskich wyzna- czył termin trzyletni a dla wszystkich innych co pięć lat. Terminy miały się liczyć „a tempore captae possessionis et suscepti mo- nasteriorum et ecclesiarum regioniosis et curae incipient“.

¹⁰⁹) Teka diec. kijow. w Arch. Kongr. Sobor.

¹¹⁰) Lucidi, A., De visitatione liminum, v. I, str. 39.

¹¹¹) Bulla „*Decet Romanum*“... Cum autem, sicut Nobis, cum adhuc in minoribus versaremur, innotuit, Ven. Fratres Nostri S. R. E. Cardinales decretorum eiusdem Conc. Trid. interpretes tantis negotiorum curis, causarum multitudine et gravissimarum occupationum mole distineantur, ut serius quam optarent, non sine aliquo ecclesiarum detrimento et nonnullorum querela, postulata, quae occasione visitationis sacrorum liminum fieri solent, audire et responsa praebere cogantur litteris patriarcharum... Nos huiusmodi incommodo remedium adhibere, eidemque Congregationi S. R. E. Cardin. decretorum praedictorum interpretum opportunum levamen affere satagentes, nec non Ven. Fr. Patriarcharum... votis ac desiderijs... satisfacere et sollicitae litterarum et responsionum huiusmodi expeditioni providere cupientes... tenore praesentium perpetuo erigimus... particularem congregationem nonnullorum Romanae Curiae praelatorum a Nobis et Romanis Pontificibus successoribus Nostris pro tempore deputandorum...

De Monialibus sub sum Ordinaria Jurisdictione

Præterea est intra mœnia eiusdem Civitatis Ecclesia Græci Ritus Schismaticis quæ a Schismaticis olim, recitatione vero memoria ab Unico Episcopo Græci Ritus Quadraginta circiter annorum spatio possidebatur, in cuius locum Procopius Gmieslowski eiusdem ritus Episcopus Regulans S. Basilij Unitus successerat. Hunc uerum eandem Ecclesia ab Antonio Winnicki nuncupato Regulari itidem S. Basilij Schismatico orientibus Græcorum pacis amoto antedicto Procopio possessa.

Extra Civitatem in Suburbio sunt Ecclesia Græci ritus Schismaticæ octo novus conventus Monachorum Schismaticorum S. Basilij sub Titulo Sanctissimæ Trinitatis.

Diaecesis tota diuisa est in nouem Decanatus quorum singuli habent suos Decanos Foraneos. Hi Decani quoties aliquid uel in moribus uitaq. Cœni corrigendum deprehendunt uel in Ecclæsico Sacrisq. Canonibus præuinciosum Episcopo uel eius Officiali Locum deferre tenentur.

In Diaecesi est unica Ecclesia Collegiata Taroslauien' cuius Capitulum constitunt quatuor Prælati Præpositus uidelicet, Scholasticus, Studios, & Cantor, tum tres Canonici. Habet eandem Ecclesia duo Collegia Sacerdotum Vicariorum nimirum & Mansionariorum præter Almonstas Qui mansionarij ad præsens ob denegatam totaliter solutionem censuum in quibus eorum alimenta consistunt ibidem non extant. Est in eadem Ecclesia Fons Baptismalis. Cura uero animarum ad Vicarios eiusdem Ecclesiæ pertinet.

Ecclesiæ Parochiales per Uniuersam Diaec. sunt Cœnum quinquaginta. Quibus per hostes numero tridecim combustæ, nec reedificatæ. Duæ præterea ante annos circiter sexaginta per Hereticos sunt suppressæ & sublatae.

Schismaticorum uero Græci ritus Ecclesiæ in hac Diaec. numerum Trium Millium Quadringentarum superant quæ numerosissima plebs Schismaticæ Latroanys & depredationibus præsertim circa fines Hundanae etiam Ecclesiarum & Parochiarum apponit ædificata abundante, una de causa Parochi sine periculo uita

ad de
unij. #

#

X

ad
de
unij.

uita

W praktyce liczono od ogłoszenia tej bulli t. zn. 23 listop. 1740, co Lucidi w ten sposób uzasadnia: „Notandum hic est, quod, quamvis Bened. XIV circa spatia relationum transmittendarum a capta ab unoquoque praelato inferiori possessione obligationem praefixerit, id ita accipiendum est, ut eadem numerentur a die datae huius constitutionis mempe 9 Kal. 1740¹¹²⁾).

Drugą bardzo wielką zasługą Benedykta XIV, ale jeszcze jako sekretarza Kongregacji Sobor., było opracowanie kwestjonariusza, według którego miano pisać relacje, na podstawie uchwały synodu rzymskiego z 1725 za Benedykta XIII. Kwestjonariusz ten, choć powoli wchodził w życie i przy końcu XVIII w. spotyka się relacje, które się do niego nie stosują — przetrwał do 1909 r. bez zmian. Był on tem bardziej potrzebny, że w literaturze fachowej, nawet poświęconej obowiązkom biskupa, nie wiele było o visitatio liminum, niejednokrotnie brakowało nawet wzmianki o samym obowiązku relacji i nawiedzenia grobów apostolskich. Po ogłoszeniu zaś nowego kodeksu ukazuje się zaraz nowa, do niego dostosowana instrukcja w r. 1918¹¹³⁾.

Partykularne ustawodawstwo kościelne też mało zajmowało się obowiązkami nałożonemi na biskupów bullą Sykstusa V „Romanus Pontifex“ aż do połowy XIX w. Z XVIII w. mogą tu wchodzić dekrety narodowego synodu albańskiego w 1703, zajmujące się sposobem, w jaki należy układać sprawozdanie ze stanu diecezji dla Kongreg. Propag. Synod podał 59 punktów¹¹⁴⁾. Można też zaliczyć uchwałę synodu rzymskiego z 1725 co do visitatio liminum i instrukcji do pisania relacji¹¹⁵⁾. Więcej, można powiedzieć wiele, mają odnośnych postanowień synody z połowy XIX w. Terytorjalnie są jednak bardzo ograniczone: Irlandja, Holandja, Anglja, Kanada, Węgry, Włochy, niema zaś ani z Niemiec, ani z Francji, a w połowie XIX w. było wiele synodów prowincjonalnych francuskich i niemieckich.

¹¹²⁾ Lucidi, A., De visitat. ss. liminum, Romae, 1866, przyp. V. III, str. 15 i n., przyp.

¹¹³⁾ A. Ap. S. X (1918) 487—503.

¹¹⁴⁾ Collect. Lac. I, 314. Decreta edita in nationali Synodo Albana a. 1703. Cap. III: De modo certiorandi sacram Congreg. de Prop. Fide de statu propriae dioecesis.

¹¹⁵⁾ Collect. Lac. I, 363. Decreta Conc. Romani a. 1725, Tit. XIII, De iure iurando.

Pierwszą uchwałę tego rodzaju powziął plenarny synod irlandzki w 1850 odbyty apud Thurles, zwołany przez prymasa Irlandji, arcyb. w Armagh Pawła Cullen'a ¹¹⁶). Arcybiskup Wisemann w dwa lata po wznowieniu hierarchji przez Piusa IX na synodzie prowincjonalnym w 1852 zwrócił uwagę swych biskupów-sufraganów, że są obowiązani według konstytucyj apostołskich w oznaczonych terminach udawać się do Rzymu dla złożenia sprawozdania ze stanu diecezji i dla nawiedzenia grobów apostołskich ¹¹⁷). W 1853 prowincjonalny synod metropolji Cashel w Irlandji za arcybiskupstwa Michała Slattery'ego przypomina biskupom-sufraganom, że co dziesięć lat mają nawiedzać groby apostołów i składać sprawozdanie ¹¹⁸). Do ścisłego przestrzegania obowiązku wzywał biskupów synod prowincjonalny w Halifax w Kanadzie, odbyty 1857 za arcybiskupa Wilhelma Walsh'a a więc w kilka lat po stworzeniu tam metropolji (1852) ¹¹⁹). Synod prowincjonalny ostrzyhoński w 1858 wzywał biskupów do wyrabiania u katolików w swoich diecezjach przez podległe sobie duchowieństwo szacunku i przywiązania do Stolicy Apostolskiej, jako też, by sami odbywali *visitatio liminum* i składali relacje ¹²⁰). Był to synod dzielnego prymasa Węgier Scitovszky'ego dla wprowadzenia w życie postanowień Konkordatu z 1855 r. Podobne synody prowincjonalne odbyły się

¹¹⁶) Collect. Lac. III, 791... *Tenentur episcopi Hiberniae singulis decenniis visitare limina apostolorum, nisi dispensati fuerint et relationem status suarum dioecesium exhibere iuxta formam traditam a Benedicto XIV in suo opere: De synodo dioecesana, in fine.*

¹¹⁷) Collect. Lac. III, 946: „*Meminerint episcopi ad normam apostolicarum constitutionum onus sibi incumbere statutis temporibus Romam veniendi status propriarum dioecesium S. Sedi exhibituri et ss. apostolorum limina visitaturi...*“

¹¹⁸) Collect. Lac. III, 831. „*Meminerint demum episcopi se teneri singulis decenniis sacra apostolorum limina visitare ac statum ecclesiarum S. Sedi referre*“.

¹¹⁹) Collect. Lac. III, 754 i n. *Quae de residentia a Conc. Tridentino praescribuntur et de onere certis temporibus visitandi et statum dioecesium S. Sedi exhibendi ab omnibus stricte sunt observanda.*

¹²⁰) Collect. Lac. V, 40. „*Ideo episcopos hortamur, ut per subditum sibi clerum hanc erga Cathedram Petri pietatem et subiectionem in fidelibus populis omni opportuna occasione excitare et inflammare non intermittant. Et primo quidem ipsi episcopi ad exemplum praedecessorum suorum pro ratione adiunctorum limina apostolorum adire aut saltem per nuntios vel litteras de statu ecclesiarum suarum referre non negligant*“.

Non truo memione debili Examinatorum
Pro-Synodali, sicut de Synodo Pro-
Synodali, unde daretur sicut
a Cathedrali sicut Capitulo sicut
pro-Synodali quatenus eligi,
non debent darent quin ea
pro oculis darent habere
de iisdem sapienter darent
intra Concilio Tridentino darent
et alios Pontificum sicut darent
i. m. Benedicti sicut XIV. in
Operis de Syn. Dignis. lib. 4.
cap. 5. De Synod. vero
convocata, si abque darent
sicut iudicium, et dignitate darent
minime pro darent mater darent
membra, et convocata darent
pro vobis in darent darent
vel vobis in darent darent
iudicium et darent darent
et darent darent. In pro darent
lecturam darent quam maxime.

nat, libenter ab ea cognoverunt proce
sua Examinatorum Pro-Synodali
numero minime destitui, darent darent
tamen sicut horem operari sicut canonicis
sicut consona rationi, esse darent adhibendam,
ubi reprehendens eorum electionem vel in
Diacensia Synod. rite contigisse, vel Apo-
lica Sedis rite communicari auctoritate.

Ad postulata quod attinet, facultatem inuen-
di iniquarum onera sicut tibi fecerunt darent
Patre, negotium vero Archidiaconi sicut
obsequio, quam una cum Capitulo capis ab
Ecclesia Leopoldina ad alteram sicut
tunc darent in darent darent
dicatione remaret, ad peculiaris Apostolica
Sedis considerationem postularet, ad quam
inveniam expediret, ut Archiepiscopi Leopo-
litani exhiberent sicut
quod et temporis, et rerum conditione sicut
darent Apostolica Sedes pro potestate
eidem divinitus delata cognoscere darent
decernere non recusabit.

H. Dices in tua ^{iudicium} ^{synodali}
minime cavere, quam electionem
et numerum ^{ad darent sicut. 15. c. 10}
de vobis. Conc. Tridentino darent darent
Prudenti XIV. sicut darent, sicut
Synodo sicutana lib. 4. cap. 5. pro sicut
sicut darent darent sicut darent
in alio darent ad darent darent
in 2. darent. sicut darent
sanctitati sicut sicut sicut. Exa:
minatorum quatenus Pro-Synodali
numeris sicut darent Tridentino
constituta, aut sicut sicut darent
vobis minime Dices in tua darent
arbitrari. Synod. vero convocata darent

tertium vero postulationem quam ad effusiores,
ac diuturniores facultates tibi impartientias
spectet pro ea praesertim Diacensis parte,

Reprodukcja strony przygotowywanej odpowiedzi przez Kongr. Sobor. na relację Macieja Garnysza z 1787 r., jako przykład pracy trzech ludzi. Wielkość 1/1.

w Wiedniu (1858), Pradze (1860) i w Kalocsa (1863). Pamiętając o r. 1848 na Węgrzech, o żądaniach biskupów węgierskich przy pertraktacjach konkordatowych w Wiedniu, o upragnionem przez Węgrów doczekaniu się konsekracji katedry odrzyhońskiej (1856) na „węgierskim Syonie“ (dawną zburzyli Turcy), jaśniej występuje łatwość tej uchwały, gdy niema jej na podobnych synodach ani w Wiedniu, ani w Pradze. Synod prowincjonalny utrechtski z 1865, zwołany przez arcyb. Jana Zwijse-
na, jest także pierwszym po wznowieniu tej metropolji (1853). I na nim zapadła uchwała co do visitatio liminum, by biskupi nie dopuścili do niedotrzymania terminów, oznaczonych przez prawo¹²¹⁾. Obowiązek, nałożony przez bullę Sykstusa V przypomniał synod prowincjonalny w Urbino we Włoszech z 1859, wówczas na terytorjum Państwa Kościelnego¹²²⁾.

Ponieważ wszystkie te uchwały nietylko zapadły za Piusa IX, ale także łączą się z innemi w sprawie wizytacji grobów apostołskich jego wynurzeniami, więc wnosić można, że Pius IX starał się bardzo żywo o jak najlepsze wprowadzenie w życie bulli Sykstusa V, np. pismo Propagandy do arcyb. Cashel (1848)¹²³⁾, list Piusa IX do biskupów austriackich z 1856 r. wzywający, by przesyłali relacje do Kongreg. Conc.¹²⁴⁾, list Piusa IX do ormiańskiego arcybiskupa (1866 i 1867)¹²⁵⁾, schemat uchwały dla soboru watykańskiego, przygotowany przez Komisję (1870)¹²⁶⁾, instrukcja dla biskupów, podlegających

¹²¹⁾ Collect. Lac. V, 777. „Probe noscunt huius synodi episcopi subiectionem, reverentiam atque inconcussam adhaesionem, qua cathedrae Petri consociantur postulare, ut iuxta canonicas praescriptiones Romano Pontifici referant de statu dioecesium suarum. Nunquam proinde sinant, ut tempora a iure statuta praetergrediantur, quin vel per seipsos apostolorum limina adiverint vel pro ratione adiunctorum per nuntios aut per litteras proprio officio satisfecerint“.

¹²²⁾ Collect. Lac. VI, 39. „Completa autem ad normam sacrorum canonum visitatione (sc. dioecesis) tertio quoque anno antiquissimae observantiae ac Sixtinae constitutioni inhaerentes, sanctorum apostolorum limina visitent et suae ecclesiae rationem supremo cathol. ecclesiae Pastori reddant“.

¹²³⁾ Collect. Lac. III, 803.

¹²⁴⁾ Collect. Lac. V, 1247.

¹²⁵⁾ Collect. Lac. II, 572; III, 574.

¹²⁶⁾ Collect. Lac. VII, 641—645.

Propagandzie¹²⁷), zniesienie przez Piusa IX kar, wyznaczonych na biskupów, niedopełniających obowiązku *visitatio liminum* (1869, Konstytucją „*Apostolicae Sedis*”¹²⁸). Zresztą pisma arcybiskupów w znowionych metropoljach z okazji synodów do Piusa XI mówią z wielką wdzięcznością o tem wznowieniu, o swem posłuszeństwie wobec Stolicy Apostol. więc i punkta o *visitatio liminum* na tych synodach prowincjonalnych są widocznie następstwem życzeń Piusa IX.

O uchwałach późniejszych synodów, nieobjętych już wydaniem „*Collectio Lacensis*” mam wiadomości tylko z dzieła kard. Józefa Vives’a „*De dignitate et officiis episcoporum et praelatorum*”, wydanego w Rzymie 1905 r.; cytuję je według numerów odpowiednich uchwał.

Z terenu, podległego Propagandzie zanotował Vives uchwały co do *visitatio liminum*: synodu regionalnego chińskiego z 1880 r., synodu sydneyjskiego z 1885 r. i japońskiego z 1890; a z innych to synodu w Valladolid z 1887, w Qxaca z 1892/3 i w Meksyku z 1896 r.

Synod regionalny chiński (*Concilium regionale Sinense*) przypominał między innymi wikarym apostolskim, by „*statis temporibus*” według instrukcji Kongreg. Propagandy z 1844 i 1877 r. nawiedzali progi apostolskie, a relację ze stanu swych wikariatów posyłali częściej, a przynajmniej co pięć lat (709). Plenarny synod w Sydney, gdzie w 1843 r. powstała metropolja, nie mówi tak wyraźnie o wizytacji rzymskiej, tylko przypomina, że wikariusze apostolscy mają co pięć lat przesłać sprawozdanie do Rzymu „*iuxta morem huius S. Congreg.*”, że o pokrycie kosztów biskupa i tych, których z sobą zabierze, ma się postarać synod diecezjalny, a więc połączona jest relacja z podróżą do Rzymu, nadto, co jest bardzo ważne, że biskup ma przesłać do Rzymu relację dać w odpisie do archiwum diecezjalnego (720). Regionalny synod Japonji i Korei z 1890 r. powiada krótko, że biskupi mają co pięć lat odbywać *visitatio liminum* a co trzy lata przysyłać Kongregacji sprawozdanie (774), mając na myśli nb. Propagandę.

Pozostałe uchwały synodów odnoszą się do krajów hiszpańsko-amerykańskich. Początek daje prowincjonalny synod w Val-

¹²⁷) Acta S. Sedis X (1877), 202—208.

¹²⁸) Acta S. Sedis V (1870), 389 n.

ladolid (Concilium provinciale Vallisoletanum) z 1887 r., który uchwała, by biskupi co cztery lata nawiedzali progi apostolskie na podstawie bardzo starej praktyki (observantiae) i bulli Sykstusa, zdając przy tem sprawę ze stanu diecezji według instrukcji Benedykta XIII (755). Dosłownie takie samo brzmienie ma uchwała prowincjonalnego synodu sewilskiego (Concilium provinciale Hispalense) z 1893 r. (783). Prowincjonalny synod w Qaxaca w Meksyku (Concilium provinciale Antequerense), gdzie metropolja powstała w 1891 r., zmienił tylko w uchwale Valladolidzkiej czterolecia na dziesięciolecia (812), prowincjonalny zaś meksykański (Concilium provinciale Mexicanum) z 1896 opuścił tylko w uchwale synodu w Qaxaca początek o starej praktyce i bulli Sykstusa V (867).

Uchwała synodu Ameryki łacińskiej (Concilium plenarium Americae Latinae) z 1869 podaje z ogromnem znawstwem wszystko, co tutaj powiedzieć należało, pamiętając o głównych punktach bulli Sykstusa V, i wszystkich późniejszych rozporządzeniach Kongregacji Sobor. (1673), Kongregacji Propagandy (1802, 1865, 1877), o upomnieniach synodu rzymskiego z 1725 i o instrukcji Benedykta XIII (899).

Bulla Sykstusa V „Romanus Pontifex“ wyznaczała terminy wizytacji wszystkim biskupom, nawet zamorskim, a więc i tym, którzy później podlegali Propagandzie. I w XIV w. nawiedzili groby apostołów: biskup w Markopolis w Syrii (1363), w Dyagorganensis w Persji (1367)¹²⁹⁾. Z XVI w. są zanotowane wizytacje: z San Domingo w r. 1531 i 1534¹³⁰⁾, z Wenezueli w 1535 i 1537¹³¹⁾; z Meksyku w 1547¹³²⁾.

Urban VIII unormował już 28 lipca 1626 sprawę visitationis liminum odnośnie do biskupów, zależnych od Propagandy,

¹²⁹⁾ P a t e r, J., Die bischöfliche visitatio liminum, str. 140.

¹³⁰⁾ E u b e l, Hierarchia cath. III, 203: Sebastianus Ramires episcopus visit. lim. 25 Julii 1531, 20 Aug. 1534.

¹³¹⁾ E u b e l, Hierarchia cathol. III, 350: Rodericus de Bastidas liberatur a personali visit. lim. ad septennium 23 Febr. 1535; obtinet facultatem visitandi per procuratorem 12 Aug. 1537.

¹³²⁾ E u b e l, Hierarchia cathol. III, 256: Vascus de Chiroc. (Quiroga) episcopus Mechucan (Mechoacan in Ind. occid. seu partibus Mexicanis — dzisiaj Morelia) 12 Maii 1549 liberatur a visit. lim. apost., dum in Indiis moratur, visitando tamen statutis temporibus Miguam suae dioec. ecclesiam.

pozwalając im odbywać ją w terminach, wyznaczonych przez Sykstusa V, przy pomocy prokuratora nawet in Curia Romana existentem, polecając sekretarzom Kongreg. Sobor., by tego rodzaju prokuratorów przyjmowali¹³³). W 1668 r. 11 lipca Kongregacja Propagandy uchwaliła zwrócić się do papieża Klemensa IX, by dekret z 1626 potwierdził i wszystkim arcybiskupom i biskupom polecił, by stosowali się do niego. Klemens IX na audjencji 6 sierpnia 1668 potwierdził i wszystkim nakazał ściśle się doń stosować¹³⁴).

Z listu Kongreg. Propagandy do jednego z wikarjatów apostoelskich w Chinach z 23 marca 1844 wynika, że mieli wikarjusze apostoelscy obowiązek odbywania *visitatio liminum* i że bardzo byli skłonni czynić to osobiście, bo Kongregacja orzekła, że prokuratora do odbycia nawiedzenia grobów apostoelskich sama wyznaczy, dodając, iż byłoby rzeczą niewłaściwą opuszczać powierzane sobie tereny misyjne¹³⁵). Przeoczeniem tego listu

¹³³) *Collectanea S. Congreg. de Prop. Fide Romae*, 1907, v. I, str. 10, n. 24: *Sanctissimus D. N. in Congregatione de Propaganda Fide iustus de causis animum suum moventibus et de consilio Ven. Fratrum suorum eiusdem S. Congr. Cardinalium episcopis in partibus infidelium constitutis, qui ab eadem Congregatione stipendia habent vel ab ipsa in negotiis occurrentibus diriguntur, indulsit, ut non obstante Constitutione fel. rec. Sixti V, praedecessoris sui, de liminibus apostolorum visitandis, limina praedicta temporibus in ea constitutis per procuratorem etiam in Curia Romana existentem, specialiter singulis vicibus visitationis faciendae constituendum, visitare possint ac valeant, mandavitque Congregationi Concilii Tridentini secretariis pro tempore, ut visitationes liminum, a praedictis episcopis, ut praefertur, faciendas admittant non obstante dicta Constitutione et aliis quibuscumque in contrarium quomodolibet facientibus.*

¹³⁴) *Collect. Congreg. de Prop. Fide* v. II, str. 447, n. 2246. 11 Julii 1668 *Emi Patres* censuerunt supplicandum esse Smo, ut decretum alias ab hac S. Congregatione coram s. m. Urbano VIII sub die 28 Julii 1626 emanatum dignaretur auctoritate apostolica confirmare, eiusque observationem districte omnibus archiepiscopis et episcopis S. Congregationis mandare ac decidere...

Quo decreto relato per secretarium Sanctitas Sua in audientia sub 6 Aug. 1668 illud iuxta omnes et singulas sui partes auctoritate apostolica confirmavit atque ab omnibus observari districte mandavit.

¹³⁵) *Collect. Congreg. de Prop. Fide* v. I, str. 537, nr. 989. *Litterae S. C. de Prop. F. 23 Martii 1844* ...His porro addendum, quod postulante altero ex vicariis apostolicis decernendum duxerunt visitationem nempe ad sacra limina, ad quam peragendam quovis decennio tenerentur,

można sobie tłumaczyć twierdzenie Cappello w książce „De visitatione liminum“, jakoby dopiero w 1849 r. 24 grudnia nałożyła Propaganda na wikariuszów apostołskich obowiązek visitatio liminum. W 1849 r. wyjaśnia Kongregacja w liście na zapytania koadiutorów, że oni nie są obowiązani do visitatio liminum i dalej powtarza to, co pisała w liście z 1844, że obowiązani są wikariusze apostołscy co dziesięć lat przez prokuratora, którego ma wyznaczać Propaganda, co pięć lat mają przedkładać dokładne sprawozdanie z misyj, co roku zaś donosić tylko digniora (a w 1844 wylicza: notulam conversorum, baptisatorum et annuae sacramentorum administrationis cathalogum una cum aliis notatu dignioribus)¹³⁶).

Do rocznych i pięcioletnich sprawozdań już przed 1844 była formuła typis edita; szczegółową instrukcję, dostosowaną do warunków misyjnych wydała Propaganda 1 czerwca 1877. Obejmuje ona 63 pytań¹³⁷). Dotrwała ona do roku 1922, w którym ogłoszono nową obecnie obowiązującą¹³⁸).

per procuratorem ab ipsa S. C., petentibus iisdem vicariis, designandum, esse perficiendum; quamvis nec, S. Sede inconsulta, liceat, nec omnino expediat, sibi creditas missiones in iis praecipue, quibus versantur adiunctis, relinquere.

¹³⁶) Collect. Congr. de Prop. Fide, v. I, str. 565, nr. 1039. Litterae S. C. de Prop. F. 24 Dec. 1849 ...volumus nonnisi vicarios apostolicos ex generali S. C. decreto teneri ad eiusdem visitationem quovis decennio per procuratorem tamen ab eadem S. C. designandum...

¹³⁷) Collect. Congr. de Prop. Fide, v. II, str. 109, n. 1473. Litterae encycl. S. C. de Prop. F. 1 Junii 1877.

¹³⁸) A. Ap. S. XIV (1922), 123—150.

BISKUPI A BULLA „ROMANUS PONTIFEX“.

Odpowiedź na pytanie, jaki posłuch spotkał bullę Sykstusa V „*Romanus Pontifex*“ z 20 grudnia 1585, dałoby zestawienie relacji, znajdujących się w 1200 tekach Archiwum Kongregacji Soborowej. Tylko takie zbadanie dałoby obraz z matematyczną ścisłością. Biorąc pod uwagę wszystkie trudności, byłaby to praca na kilka lat, której wynik zamykałby się w kilku czy kilkunastu zdaniach. Pewne jednak pojęcie o wchodzeniu w życie nowej konstytucji dają zestawienia z niektórymi krajami i tak A. Pasture'a dla 12 diecezji Francji, Belgii i Holandji¹³⁹), Schmidlina dla Niemiec¹⁴⁰), Dengla dla Austrii¹⁴¹), Boratyńskiego dla Polski¹⁴²) i autora dla wschodniej Polski, a więc z pięćciu państw, w tym dla kilkudziesięciu diecezji.

Pierwsze quadriennium kończyło się 1589 r. 20 grudnia, a twórca konstytucji, normującej *visitatio liminum* zmarł 27 sierpnia 1590, zdoławszy tylko stworzyć Kongregację Soborową, która miała czuwać nad wykonaniem przez biskupów obowiązku *visitatio liminum* i załatwiać przedłożone przez nich relacje.

¹³⁹) Pasture, A., *Les archives de la visite - ad limina*. Acad. Royale de Belgique. Bulletin de la Commission Royale d'histoire. T. LXXXIII (1920) 281—532.

¹⁴⁰) Schmidlin, J., *Die Kirchlichen Zustände in Deutschland vor d. Dreissigjährigen Kriege nach den bischöflichen Diözesanberichten an den Heiligen Stuhl*. Freiburg in B. 1908, 8°, LXVI, 188; VIII, 166; XVI, 254.

¹⁴¹) Dengel, J., *Berichte von Bischöfen über den Stand ihrer Diözesen*. (Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs IV), 1907.

¹⁴²) Boratyński, L., *Najdawniejsze relacje biskupów polskich o stanei diecezji*. Sprawozdania A. Um. XXI (1916) Nr. 5, str. 27—45.

Śmierć zaważyła wiele, ale fakta stwierdzają też, że pierwsze czterolecie widzą stosunkowo rychło i stosunkowo wielu biskupów lub ich prokuratorów, przybyłych do Rzymu w tym właśnie celu. Pierwszym biskupem, który wypełnia Konstytucję Sykstyńską jest biskup Namur, bo odwiedza groby apostolskie i zdaje relację w 1587 r. Z 1589 r., a więc końcowego pierwszego czterolecia, mamy wizytacje biskupów Cambrai, Lublany, Pragi¹⁴³), Eichstätt, Würzburga, czyli z badanych diecezji jedna dziesiąta.

W ciągu drugiego czterolecia 1589—1593 odbyło wizytację dwunastu biskupów: Bruges (1590), Ypres (1590), Tournai (1590, 1592), Trydent (1590), Trjест (1590), Strassburg (1590), Trevir (1590), Aquileja (1590), Kolonja (1590), Anvers (1591), Passawa (1592), Regensburg (1593). Z zestawienia jest widoczne, że prawie wszystkie pochodzą z początku drugiego quadriennium i można je uważać za spóźnione nieco odbycie wizytacji za pierwsze czterolecie. Liczba już podwójna. Do roku 1597 jest już ośmnaście, w tem Trjест, Passawa, Eichstätt, Praga po raz drugi: Augsburg (1594, 1597), Chełm (1594, 1597), Eichstätt (1594—1597), Brixen (1595), Konstancja (1595), Płock (1595), Lwów (1595, 1597)¹⁴⁴), Trjест (1596), Praga (1597), Gandawa (1597), St.-Omer (1597), Passawa (1597), Chełmno (1597). Trzecie quadriennium miało szesnaście wizytacji, z których jedne są po raz pierwszy, inne są wypełnianiem mniej lub więcej stałym ciężącego obowiązku i tak po raz pierwszy odbywa wizytację: Gurk (1599), Boi le Duc (1600), Ruremonde (1600), Lavant (1599), Bamberg (1599), Włocławskie (1599), Kamienieckie (1601). Po raz drugi, względnie trzeci: Anvers (1600), Bruges (1600), Namur (1600), Tournai (1600), Praga (1601), Regensburg (1600), Aquileja (1600), Augsburg (1601), Lwów (1601).

Biskupi polscy pierwszą wizytację odbyli w trzecim czterolecie, naturalnie nie wszyscy, ale w dość pokaźnej liczbie (5), w czwartem trzech odbyło, w tem dwu po raz pierwszy. Opie-

¹⁴³) Pierwszą wizytację z Pragi wymienia Schmidlin w 1589, Dengel 1597.

¹⁴⁴) Ze Lwowa był prokurator Solikowskiego w Rzymie w 1593 r., ale oddawszy listy papieżowi, nie załatwił należnych formalności wizytacyjnych i rozchorowawszy się wrócił do Lwowa.

rając się ściśle na pozostałych relacjach, dochodzi się do wniosku, że pierwsza *visitatio liminum* przypada: Wrocławia na 1603, Warmji na 1604, Wilna na 1605, Gniezna na 1612, Poznania na 1612, Łucka 1612, Krakowa na 1625, Żmudzi 1624, Przemyśla 1640, Kijowa 1607, Kijowa unickiego 1614.

Przy dalszych rozważaniach odpadają diecezje niemieckie, bo Schmidlin zajmuje się relacjami niemieckimi do pierwszych dziesiątków XVII w. i niektóre polskie, które dla początków zawdzięczałem Boratyńskiemu. Pozostają 32 diecezje, w tem 11 polskich, 9 austriackich (przedwojennych) i 12 francusko-belgijskich, swojego czasu niderlandzkich. Jak wynika z tabelarycznego zestawienia na dole znalazł się Kijów obok Arras, Bois le Duc, Gurk i Wiener-Neustadt; na górze już tylko Niderlandy, ale niedaleko od góry jest Praga, Chełm, Passawa, Lublana czyli, że w tych trzech różnych krajach mniej więcej taka sama była częstotliwość wizytacji, a więc, wprawdzie nie będzie to wniosek nie do odparcia, taką była częstotliwość w całej Europie. Przykłady z tych krajów mówią zaś, że przeważna liczba wizytacji poszczególnych diecezyj waha się między 10 a 20 (takich jest 12), prawie ta sama liczba przypada na od 0—10 (11 wypadków), stosunkowo jest jeszcze wielka liczba wizytacji od 20—30 (6), a ilość wzorowych, najlepszych, choć daleko im do zupełnego wypełnienia obowiązku jest minimalna (3).

Czem należy tłumaczyć małą obowiązkowość biskupów w odbywaniu *visitatio liminum*?

Kurja rzymska w czasach posykstyńskich nie zawsze dość skrupulatnie egzekwowała ten obowiązek, o czym świadczy niezalatwianie wielu relacji poza napisem: *visit. ss. lim. dioec. N.*, zalatwianie bardzo spóźnione nieraz po kilku nawet po dziesięciu latach, brak pouczeń, jak należy pisać relację, bo pierwsza instrukcja pochodzi dopiero z r. 1725, a więc bezmała w półtora wieku po Konstytucji „*Romanus Pontifex*“, biskupów, którzy nie dopełnili swego obowiązku nie pociągała do odpowiedzialności nie tylko za *periurium*, nie tylko nie wchodziła w rachubę ich *suspensa*, utracenie prawa wejścia do katedry i t. d., ale zupełnie spokojnie, o ile tylko otrzymali nominację królewską, przechodzili na lepsze stolice. Postępowanie Kurji zmienia się ogromnie od czasów Benedykta XIV i pod koniec XVIII w. strona formalna traktowania *visitatio liminum* stoi bardzo wysoko.

VISITATIO LIMINUM BISKUPÓW.

L. p.	Diecezja	Od 1585 do 1800						Państwo
		Ilość wizytacyj odbytych	Ilość odbytych w terminie	Ilość nieodbytych	Ilość biskupów, którzy odbyli wszystkie wiz.	Ilość biskupów, którzy odbyli niektóre	Ilość biskupów, którzy nie od- byli żadnej	
1	Anvers	34	10	19	4	10	3 (17%)	Belgia
2	Gand	32	17	21	2	7	6 (40%)	Belgia
3	Malines	31	11	22	0	7	1 (13%)	Belgia
4	Praga	28	16	25	0	9	5 (35%)	Czechosłowacja
5	Bruges	27	8	26	3	11	2 (12%)	Belgia
6	Chełm	25	11	28	3	14	8 (32%)	Polska
7	Passawa	22	15	31	1	8	5 (35%)	Bawaria
8	Lublana	22	6	31	1	12	1 (7%)	Jugosławia
9	Brixen	20	4	33	0	11	6 (35%)	Italia
10	Trydent	19	1	34	0	8	6 (43%)	Italia
11	Tryest	19	4	34	2	9	5 (31%)	Italia
12	Namur	19	9	34	2	8	4 (28%)	Belgia
13	Wilno	19	9	34	0	8	6 (43%)	Polska
14	Ypres	18	6	35	2	5	11 (64%)	Francja
15	Ruremonde	17	5	36	2	6	5 (38%)	Holandia
16	Włocławek	16	6	37	3	10	10 (43%)	Polska
17	Lwów	15	5	38	2	5	8 (53%)	Polska
18	Wiedeń	14	2	39	0	6	6 (50%)	Austria
19	Przemyśl	13	5	40	0	10	18 (64%)	Polska
20	Tournai	12	4	41	1	4	7 (58%)	Belgia
21	Kamieniec	11	3	42	0	7	15 (68%)	SSSR.
22	Cambrai	8	5	45	1	3	13 (76%)	Francja
23	Inflanty	8	2	45	0	4	13 (76%)	Łotwa
24	Łuck	8	3	45	1	7	20 (71%)	Polska
25	Smoleńsk	7	2	33	1	3	15 (78%)	SSSR.
26	Kijów unicki	6	0	47	1	2	12 (80%)	SSSR.
27	St. Omer	5	2	48	0	3	14 (82%)	Francja
28	Wiener-Neustadt	4	1	49	0	3	8 (72%)	Austria
29	Gurk	4	2	49	0	2	12 (85%)	Austria
30	Bois le Duc	4	1	49	1	1	3 (60%)	Holandia
31	Arras	4	1	49	1	2	9 (75%)	Francja
32	Kijów	4	2	49	0	4	15 (78%)	SSSR.

Ze strony biskupów główną przyczyną była nieznajomość diecezji wskutek niezajmowania się sprawami kościelnymi, co pociągało za sobą brak treści do relacji i brak takiego duchownego, któremu by można powierzyć nie nazbyt prawdziwe, względnie zbyt wiele pomijające pismo o stanie diecezji.

Biskupi polscy, co się tyczy szczegółów ich stosunku do bulli „*Romanus Pontifex*“, to różnią się najpierw co do czasu, co jaki obowiązani są do *visitatio liminum*. Jedni uważają, że co cztery lata, inni, iż co pięć. Bulla Sykstusa V nie wymienia imiennie Polaków między narodami, które mają przybywać co cztery lata, X. Stanisław Przygodzki w „Dodatku“ do swego artykułu: Bulla papieża Sykstusa V „*de visitandis liminibus Apostolorum*“, wydając bullę „*Romanus Pontifex*“ według wpisu jej do „*Acta episcopalia posnaniensia*“, ma obok Galli, Belgae i t. d. także Poloni¹⁴⁵⁾. Ponieważ niema uwagi wydawcy, że tak jest we wpisie poznańskim, więc powstają wątpliwości, bo znów z drugiego dokumentu, publikowanego przez X. Przygodzkiego w tymże „Dodatku“, mianowicie memoriału biskupów polskich do Rzymu o odłożenie w stosunku do nich terminu, od którego by ich bulla Sykstusa V zaczynała obowiązywać, wynika, że oni brali pod uwagę tekst bulli bez „Poloni“ i uważali, że są obowiązani do pięcioleci: *petunt relaxari edictum, quod Sixtus de visitanda per episcopos singulis quinquenniis urbe Roma promulgarat*¹⁴⁶⁾. Często też przewija się w relacjach biskupów polskich, przynajmniej ze Wschodniej Polski, przeświadczenie, że są obowiązani co pięć lat nawiedzać progi apostołskie.

Do czteroleci czują się zobowiązani: Kazimirski, kijowski¹⁴⁷⁾, Maciej Łubieński, chełmski¹⁴⁸⁾, potem wrocławski¹⁴⁹⁾,

¹⁴⁵⁾ Przygodzki, St., X., Bulla papieża Sykstusa V „*de visitandis liminibus apostolorum*“ i stanowisko wobec niej biskupów polskich. *Collect. Theol.* XIII (1932), str. 315.

¹⁴⁶⁾ Przygodzki, St., X., Bulla papieża Sykstusa V „*de visitandis liminibus apostolorum*“ i stanowisko wobec niej biskupów polskich. *Collect. Theol.* XIII (1932), str. 320.

¹⁴⁷⁾ Relacja Kazimirskiego, biskupa kijow. z 1607. *Arch. Kongr. Sob.*

¹⁴⁸⁾ Relacja Macieja Łubieńskiego, biskupa chełmskiego z 1625. *Arch. Kongr. Sobor.*

¹⁴⁹⁾ Relacja Macieja Łubieńskiego, biskupa wrocławskiego z 1639. *Arch. Kongr. Sobor.*

A. Wojna, wileński¹⁵⁰), Szaniawski, chełmski¹⁵¹), Szembek, chełmski¹⁵²); do pięcioleci zaś: Próchnicki, lwowski¹⁵³), Piasecki, chełmski¹⁵⁴), Leżeński, łucki¹⁵⁵), Zienkowicz, wileński¹⁵⁶), Walenty Wężyk, chełmski¹⁵⁷). Daleko idących zmian chce Puzyrna, biskup inflancki, prosząc w relacji z 1746, by biskupi inflanccy odbywali wizytację co 10 lat, podobnie jak biskupi, zależni od Propagandy, bo diecezja leży na końcu Europy i w niej wypada 1 katolik na stu heretyków¹⁵⁸).

Dosyć też często jeszcze w XVIII w., a więc po specjalnem zwróceniu uwagi ze strony Kongr. Sobor. liczyli i u nas biskupi terminy wizytacyj nie od 1585 lecz od objęcia diecezji. By nie mnożyć przykładów podaję tylko dwa: Walentego Wężyka, biskupa chełmskiego, który w relacji z 1758 pisze: *Postquam ante quinquennium... ad regimen huius dioecesis promotus fuerim*¹⁵⁹) i Michała Zienkowicza, biskupa wileńskiego, który w 1746 pisze, w relacji: *Memor obligationis meae, cum iam tertium elabitur quinquennium indigni praesulatus mei in hac dioecesi Vilmensi*¹⁶⁰).

Nie często też spotyka się wymienianie podstawy tego obowiązku, t. zn. bulli „*Romanus Pontifex*“. Podobnie jest z trzymaniem się instrukcji z 1725 co do redagowania relacji, nawet po 1740 r., kiedy autor jej Benedykt XIV kładł na to silny na-

¹⁵⁰) Relacja A. Wojny, biskupa wileń. z 1639, 1644. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵¹) Relacja Szaniawskiego, biskupa chełmskiego z 1729. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵²) Relacja J. Szembeka, biskupa chełmskiego z 1749. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵³) Relacja Próchnickiego, arcyb. lwow. z 1629. Arch. Kongr. Sob.

¹⁵⁴) Relacja Piaseckiego, biskupa chełmskiego z 1644. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵⁵) Relacja Leżeńskiego, biskupa łuckiego z 1671. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵⁶) Relacja M. Zienkowicza, biskupa wileńskiego z 1733 i 1746. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵⁷) Relacja Walentego Wężyka, biskupa chełmskiego z 1758. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁵⁸) Relacja Puzyrny, biskupa inflanckiego z 1746. Arch. Kongr. Sob.

¹⁵⁹) Relacja Walentego Wężyka, biskupa chełmskiego z 1758. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁰) Relacja M. Zienkowicza, biskupa wileńsk. z 1746. Arch. Kongr. Sobor.

cisk. Relacje według niej napisali: Józef Szembek, chełmski (1749)¹⁶¹), Wacław Sierakowski, przemyski, (1751)¹⁶²), Walenty Wężyk, chełmski, (1758)¹⁶³), M. Zienkowicz, wileński (1754, 1759)¹⁶⁴), Ignacy Massalski, wileński (1767)¹⁶⁵), F. Turski, chełmski (1769)¹⁶⁶), Skarszewski, chełmski (1792)¹⁶⁷), F. Ossoliński, kijowski (1781)¹⁶⁸), Cieciszowski, kijowski (1793)¹⁶⁹), J. Hylsen, smoleński (1757, 1761)¹⁷⁰). Pod koniec XVIII w. referenci Kongregacji Sobor. zwracają bardzo pilną uwagę, czy relacja odpowiada instrukcji, jeśli nie, to notują: percio mancato moltissime cose, jak przy relacji Ferdynanda Kickiego z 1794 r.¹⁷¹).

Odpisanie relacji poprzedniej i posłanie jako nowej zdarzało się rzadko. Materiał zresztą, jakim tutaj rozporządzam, jest szczupły. Zachodzi ten wypadek w relacjach praskich, gdzie relacja z 1773 jest niemal powtórzeniem relacji z 1769¹⁷²). Z Polski na podstawie mego materiału da się to powiedzieć o relacjach chełmskich: z 14 stycznia i 12 lutego 1740¹⁷³), które mają

¹⁶¹) Relacja J. Szembeka, biskupa chełmskiego z 1749. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶²) Relacja W. Sierakowskiego, biskupa przem. z 1751. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶³) Relacja W. Wężyka, biskupa chełmskiego z 1758. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁴) Relacja M. Zienkowicza, biskupa wileń. z 1754, 1759. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁵) Relacja I. Massalskiego, biskupa wileń. z 1767. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁶) Relacja F. Turskiego, biskupa chełmskiego z 1769. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁷) Relacja W. Skarszewskiego, biskupa chełmskiego z 1792. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁸) Relacja F. Ossolińskiego, biskupa kij. z 1781. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁶⁹) Relacja K. Cieciszowskiego, biskupa kij. z 1793. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁷⁰) Relacja J. Hylzena, biskupa smoleń. z 1751, 1761. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁷¹) Relacja F. Kickiego, arcyb. lwow. z 1794. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁷²) Podlaha, A., *Relationes super statu eccl. et archid. Pragensis*. Sbirka pramenu cirkevnych dějin českých stol. XVI—XVIII. Praga, 1908, str. 26—50; 51—57.

¹⁷³) Relacje M. Szembeka, biskupa chełmskiego z 1740. Arch. Kongr. Sobor.

odpowiadać dwu czteroleciom, nic więc dziwnego, że treściowo są identyczne, choć są usiłowania, by nadać jej charakter czegoś nowego przez wyrażanie innemi słowami tej samej treści i to w tym samym porządku; przeważnie odpisana jest relacja włocławska z 1746 od relacji z 1731 po zmianie wstępu w tym guście, że jak rzeki do morza, członki do głowy, gwiazdy do słońca, tak katolicy dążą do Ojca św.¹⁷⁴⁾ i Zienkowicza, biskupa wileńskiego, relacja z 1741 jest powtórzeniem relacji z r. 1733¹⁷⁵⁾. Może jest więcej relacyj tego rodzaju, ja tylko na te natrafiłem. Ale w każdym razie nie będzie ich wiele, głównie z tego powodu, że następca nie zastawał relacji poprzednika, stąd też często piszą, iż poprzednik nie odbył wizytacji, choć odbył i t. p. Powtarzanie trafia się wtedy, gdy ten sam biskup wysyła więcej razy relację z tej samej diecezji, a ponieważ to było bardzo rzadko, więc jeszcze rzadziej spotyka się podawanie starej relacji za nową.

¹⁷⁴⁾ Relacja K. Szembeka, biskupa włocław. z 1731 i W. Czapskiego z 1746. Arch. Kongr. Sobor.

¹⁷⁵⁾ Relacje M. Zienkowicza, biskupa wil. z 1733 i 1741. Arch. Kongr. Sobor.

BULLA „ROMANUS PONTIFEX“ W LITERATURZE KANONISTYCZNEJ.

A priori nasuwało się zagadnienie, jak wygląda bulla „Romanus Pontifex“ w literaturze kanonistycznej od 1585 do 1800. I to zagadnienie zacząłem rozwiązywać w przekonaniu, że będzie do niego dość materiału. Plan ten zmieniłem, przekonawszy się, że w dziełach, poświęconych specjalnie obowiązkowi biskupa, traktujących odnośnie do jego prac najdrobniejsze szczegóły, niema ani słowa o *visitatio liminum*, albo tylko wzmianka, że jest do niej obowiązany. Do wyjątków należą autorowie, którzyby omawiali szczegółowiej obowiązki biskupa, wynikające z bulli Sykstusa V i dawali wskazówki, jak należy układać relację o stanie diecezji. Ten stan rzeczy tłumaczy, dlaczego biskupi mieli wiele kłopotu z jej redakcją i nie zawsze mogli znaleźć wśród swego duchowieństwa ludzi, którzyby im w tym byli pomocni. A jeśli tak było w literaturze, to z pewnością podobnie było i w wykładach prawa kanonicznego.

Z literatury kanonistycznej polskiej są dwa dzieła, które tutaj wchodzi w rachubę: Piaseckiego „Praxis episcopalis“¹⁷⁶⁾ i „Praxis Curiae Romanae forensis“, wydana w Zamościu 1760 roku, dedykowana Wacławowi Sierakowskiemu, arcyb. lwow-

¹⁷⁶⁾ Piasecii Pauli I. U. D. C. P. Protonotarii Apostolici studio et opera: Praxis episcopalis ea, quae officium et potestatem episcopi concernunt continens. In qua varia summorum Pont. decreta ad usum fori ecclesiastici omnino necessaria ex probatis exemplaribus exempta referuntur... cum privilegio. Venetiis, Apud Petrum Dusinellum MDC XIII. 8°, str. 356 + Z₃ — Aa₃.

skiemu¹⁷⁷). Piasecki, miałem wydanie weneckie z 1613 r., w indeksie nie podaje: *visitatio liminum, electus, limina*. We wstępie: *de electione et potestate electi* powiada, że, kto otrzymał od Stolicy Ap. „*promotionem, et confirmationem vel pallium*“, obowiązany jest *visitare limina apostolorum* i powołuje się na *cap. iuxta* 93 *dist. i cap. Ego N. de iureiurando*. O bulli „*Romanus Pontifex*“ pisze, że „*circa quam visitationem liminum emanavit quoque constitutio Sixti V, cuius verba sequuntur*“ i przytacza tekst bulli¹⁷⁸). Innych wydań „*Praxis episcopalis*“ Piaseckiego nie przeglądałem, więc nie mogę powiedzieć, czy w tym względzie poczynił jakieś zmiany, czy też nie. — „*Praxis Curiae Romanae forensis*“ poucza tylko, że Congr. Conc. słucha postulatów biskupów, przybyłych *ad visitanda limina* per se vel per alios i ich sprawozdań o stanie diecezji, załatwiając sama mniejsze a ważniejsze przedstawiając papieżowi, daje też biskupom przy tej sposobności *monita pro recta ecclesiarum gubernatione*¹⁷⁹). Małeńka ta książeczka nie była obowiązana pisać więcej o tej sprawie, mogąc Congr. Conc. poświęcić strony 29—31.

Było jeszcze jedno dzieło w Polsce, poruszające zagadnienie *visitatio liminum*, a mianowicie nowe, rozszerzone wydanie dzieła Hieronima Venero Leyvy „*Examen episcoporum*“, które wyszło w Poznaniu 1735, drukiem Kollegium Lubrańskiego, ale o niem będę pisał osobno.

Objaśnieniem, jak dzieła, traktujące z urzędu o biskupach, nie zawierają nic, albo bardzo niewiele o *visitatio liminum*, będą następujące przykłady:

W r. 1595 wyszła w Wenecji książka, która i tytułem: „*Praxis episcopalis*“ i podtytułami, że ta praktyka opiera się na kanonach, Sob. Trydenckim, bullach różnych czasów, odpowiedziach kongregacyi, wskazywałaby na to, że o niedawno wydanej bulli „*Romanus Pontifex*“ ze względu na nowość nieco

¹⁷⁷) *Praxis Curiae Romanae forensis antiquis relationibus Octaviani Vestru iuris consulti tum Em. Joannis B. de Luca S. R. E. Cardinalis ac etiam recentioribus authoribus conformis... cum permissu superiorum edita anno Dni 1760, die 28 mens. sept. Zamoscii Typis academicis. 4°, knlb. 7 + str. 70 + str. 20.*

¹⁷⁸) Piasecii, P., *Praxis episcopalis, Venetiis, 1613, str. 21.*

¹⁷⁹) *Praxis Curariae Romanae forensis, Zamoscii, 1760, str. 30.*

szczegółowiej będzie traktować¹⁸⁰⁾; tymczasem o wizytacji nie wspomina, niema też wzmianki i w wydaniu z 1602, choć „accesserunt nuper additiones locupletissimae et nunc demum editae“, a autor, profesor obojga praw, został w międzyczasie biskupem. A to dzieło Tomasza Zeroli jest poważnych rozmiarów¹⁸¹⁾.

„De sacra episcoporum auctoritate“ napisał Jan Filesacus, teolog paryski, w r. 1606¹⁸²⁾. Według podtytułu był to komentarz ad Tit. de Off. Iud. Ord. lib. I. Decretal. I w niem niema wzmianki o *visitatio liminum*. Książka odznacza się charakterem proepiskopalnym, nie akcentuje stosunku biskupów do Rzymu i Soboru Tryd.

Małe wzmianki o bulli Sykstusa V znajdują się w dziele Ugolina „De officio et potestate episcopi“, które wyszło w Rzymie w 1617 r.¹⁸³⁾. Pisze w niem i o przysiędze, składanej przez biskupa przed konsekracją, zwracając uwagę na *fidelitas*, do któ-

¹⁸⁰⁾ Zerola, Thomas, *Praxis episcopalis*, in qua ultra quae a sacris canonibus, sacroque concilio Tridentino decisa sunt, ea etiam, quae per diversas bullas diversorum summorum sanctificum ac responsiones Illustriss. Cardinalium sacr. Congregat. usque ad hodiernum diem circa id declarata, limitata aut ampliata fuerunt quam brevissime continentur. — Ad Sanctiss. Clementem VIII Pont. O. M. authore D. Thoma Zerola presbitero Beneventano S. T. D., artium et U. I. professore. Venetiis, apud haeredes Joannis Varisci MDXCV, 8°, kart d₄ + kart 219.

¹⁸¹⁾ Zerola, Thomas, *Praxis episcopalis*. Prima Pars, in qua ultra ea, quae a sacris canonibus, sacroque concilio Tridentino decisa sunt etiam quae per varias bullas diversorum summorum Pontificum ac responsiones Illustriss. Cardinal. S. Congregat. usque ad hodiernum diem circa id declarata, limitata, aut ampliata fuerunt, quam brevissime continentur. Authore Reverendissimo D. Thoma Zerola Beneventano episcopo Minorensi S. T. D. et U. I. professore, — Accesserunt nuper additiones locupletissimae et practicae eiusdem in calce operis insertae et nunc demum aliae ab eodem satis exuberantes suis quibusque locis literarum serie interlocatae. Venetiis, Apud Georgium Variscum, MDCII, 8°, kart d₃ + 176. II Pars, Venetiis MDCII, kart b⁸ + 64.

¹⁸²⁾ Filesacus, Joannes, *De sacra episcoporum auctoritate* seu ad Tit. de off. Iud. ord. lib. I. Decretal. commentarius. Auctore Joanne Filesaco Theologo Parisiensi. Parisiis, apud Bartholomaeum Macaeym in monte D. Hilarii sub scuto Britanniae. MDCVI, 16°, a₈ + e₆ + 176 k + 1 nlb.

¹⁸³⁾ Ugolinus, Bartholomaeus, *Tractatus de officio et potestate episcopi...* dioecesis Ariminensis ac Barbiani archipresbyteri ecclesiasticis personis omnibus perutilis. Hac secunda editione innumeris, quibus scatebat, erroribus expurgatus. Romae. Apud Andream Phaeum. MDCXVII. fo, 8 k. nlb. + str. 174.

rej zobowiązuje się w przysiędze i na nowy pontyfikał, który w formule przysięgi zawiera obowiązki biskupa, więc i: „*limina apostolorum visitabo*“¹⁸⁴). Streszcza też bullę „*Romānus Pontifex*“, ale niedokładnie, wymienia tylko trzyletnie terminy dla Włochów, o innych powiada, że rzadziej, nie podaje też wszystkich szczegółów o osobie, odbywającej *visitatio liminum* w zastępstwie biskupa, dokładnie tylko streszcza bullę co do kary za niedopełnienie wizytacji. Przy końcu daje historyczne uzasadnienie, wymieniając dekret Grzegorza W., podany w jego życiorysie i Grzegorza III cap. *Ego de iure iurando*¹⁸⁵).

Ciekawy przykład szczegółowszego uwzględniania obowiązku nawiedzania progów apostolskich stanowi książka Hieronima Venero et Leyva „*Examen episcoporum*“, która w wydaniu z 1645 nie wspomina o *visitatio liminum*¹⁸⁶); w wydaniu drugim z 1679, także weneckiem u tego samego nakładcy, wymienia już wizytację progów przy cap. *Ego N.*¹⁸⁷), ale tylko tyle, że Włosi mają ją odbywać co trzy lata, biskupi z poza gór co pięć. Hieronim Venero et Leyva umarł w 1628 r., a „*Examen episcoporum*“ ukazał się w 1627. Ten mały dodatek co do *visitatio liminum* pochodzi już od kogoś innego. Stosunkowo wiele ma o wizytacji progów apostolskich i relacjach wydanie poznańskie¹⁸⁸). Podaje sześć kwestyj:

¹⁸⁴) Ugolinus, B., *De officio et potestate episcopi*, P. I, str. 9.

¹⁸⁵) Ugolinus, B., *De officio et potestate episcopi*, P. I, str. 14.

¹⁸⁶) Venero et Leyva, Hieronimus, *Examen episcoporum et eorum, qui approbandi sunt ad administranda sacramenta utile examinandis, examinadoribus, iudicibus ecclesiasticis, advocatis et procuratoribus, continens omnes decisiones iuris canonici et materias sacramentorum, censurarum et decreta sacri Concilii Tridentini mira claritate et brevitate per interrogationem et resporsionem summo labore digestum auctore Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Hieronymo Venero et Leyva Archiepiscopo et abbate ecclesiae metropolitanae Montis Regalis et Domino temporali civitatis et totius status et prius abbate de la Sey et canonico s. ecclesiae Canquensis, consiliario s. Inquisitionis, ordinario Siguntino, regio capellano, habitus et militiae sancti Jacobi de Spata, utriusque iuris professore. Venetiis apud. Bertanos MDCXLV, fo, 6 k. nlb. + str. 434 + O₀₂ — O₀₆.*

¹⁸⁷) Venero et Leyva, H., *Examen episcoporum*, Venetiis 1679, str. 295.

¹⁸⁸) Venero et Leyva, Hieronymus, *Examen episcoporum...* (jak w wyd. weneckiem) auctore... (jak w wyd. weneckiem). Editio posterior, auctior et correctior. Posnaniae, MDCCXXXV, Typis Collegii Lubransciani Academiae Posnaniensis. f. k. nlb. 7 + 429 str. + Ppppp — Sssss 3.

1) Biskupi włoscy obowiązani są odbywać wizytację co trzy lata, ultramontani co pięć, a więc powtarza błąd wydania z 1679, mimo że powołuje się na bullę „*Romanus Pontifex*“, więc widocznie jej nie czytał. Przeszkody, zwalniające od osobistej wizytacji, wylicza te, które Fagnani cytuje przykładowo; wydawca zaś w ten sposób, jakby to były wszystkie: *negotia, infirmatis, senectus, bellum, pestis, tenuitas*.

2) Obowiązki prokuratora też źle określa, bo wskazuje mu Kongreg. *Episcop.* jako tę, której ma oddać relację zamiast Concilii i każe mu nawiedzić „*septem ecclesias*“, choć był obowiązany nawiedzić tylko bazylikę św. Piotra i Pawła. Relacja według niego ma zawierać „*statum ecclesiae, proventus, numerum beneficiorum, monasteriorum etc.*“.

3) Karę za niedopełnienie wizytacji referuje dobrze.

4) Zapadalność kary u biskupa przypuszcza tylko wtedy, „*si monitus pertinaciter negligit dictam Bullam observare*“, jeśli zaś „*sit legitime impeditus et se S. Pontifici excusavit*“, to nie. Nie liczy się zaś z ewentualnościami, gdy biskup nie dopełnił obowiązku, ale usprawiedliwienia nie posłał i upomnienia nie otrzymał; albo posłał, ale nie zostało załatwione.

5) Kwestję, czy ultramontani *episcopi* muszą odbywać wizytację progów apostolskich co pięć lat, traktuje również bałamutnie, bo nie wie, że bulla „*Romanus Pontifex*“ przepisywała dla Azjatów i Amerykanów okres dziesięcioletni, a Kongr. Propagandy pozwoliła biskupom od siebie zależnym odbywać wizytację przez duchownych, zajętych w Kurji rzymskiej; dlatego też autora: „*ut praxi videmus*“ miało podstawę prawną, co autor tłumaczy: „*cum Sum. Pontifex sit omnium pater, neminem gravat ultra vires, unde et longius spatium remotioribus praescribit...*“

6) Fałszywie też podaje termin, od którego biskupi mają liczyć okresy wizytacyjne, mianowicie, że nie od promocji na biskupstwo lecz od ostatniej wizytacji liminum poprzednika, choć istniało osobne rozporządzenie Kongreg. Soborowej, że od 20 grudnia 1585 r.¹⁸⁹⁾.

Tuż po książce Hieronima Venero et Leyva wyszło „*Spe-*

¹⁸⁹⁾ Venero et Leyva, H., *Examen episcoporum, Posnaniae*, 1735, str. 228 — 229, pyt. 14 — 19.

culum episcoporum“ Roberta Mazzuci'ego¹⁹⁰), bo w 1647, w którym podaje tylko, że biskupi mają odbywać *visitatio liminum* osobiście lub przez prokuratora, mającego do tego specjalny mandat, bo grozi im suspenza na podstawie bulli Sykstusa V, zarezerwowana papieżowi, i przy tej sposobności mają składać sprawozdanie¹⁹¹).

Teatyn Józef Maraviglia († 1684) w dziele „*Leges prudentiae episcopalis*“, które wyszło w 1678, ma tylko tyle do powiedzenia odnośnie do *prudentia episcopalis*, że w części, cytującej „*sacri canones*“, podaje, iż biskupi citramontani mogą z racji *visitatio liminum abesse* przez cztery miesiące, a ultramontani przez siedm¹⁹²), ale pamięta o tem, że biskup „*promotus in Curia tenetur visitare omnes cardinales quam primum*“¹⁹³). Co zawiera dzieło Crispino'a Józefa „*Visita dei sagri limini*“, wyszłe w 1706 w Viterbo, nie umiem powiedzieć, bo mimo poszukiwań za niem w bibliotekach krajowych i zagranicznych nie udało mi się go dostać, podobnie Piotra Salomoni'ego rozprawy „*De liminibus apostolorum*“, wyszłej w Rzymie w 1775 i Lazeri'ego Piotra „*De liminibus apostolorum*“.

Niespodziewany zawód sprawia i „*Gemma episcopalis*“, „*opus episcopis apprime utile*“ Marcellego Zerbi'ego, bo niema nic o *visitatio liminum*¹⁹⁴). Nicwiele więcej jest w „*Ichnografia*

¹⁹⁰) Mazzuci, Robertus, *Speculum episcoporum universis praelatis perquam utile et necessarium auctore...* I. C. Calipolitano. Romae, 1647, 8^{om}, str. 246 + Q₄ — R₈.

¹⁹¹) Mazzuci, R., *Speculum episcoporum*, str. 208 i n.

¹⁹²) Maraviglia, Josephus Maria, *Leges prudentiae episcopalis ad optimum ecclesiae regimen indictae a... episcopo Novarien atque Beatissimo Patri Innocentio XI dicatae*. Augustae Taurinorum, MDCLXXVIII, str. 343.

¹⁹³) Maraviglia, J., *Leges prudentiae episcop.* str. 339.

¹⁹⁴) Zerbi, Marcellus, *Gemma episcopalis*. Mille resolutiones canonicarum quaestionum complectens, quibus SS. Pontificis DD. examinatores pro interrogandis ad episcopalem dignitatem promovendis uti solent. Opus episcopis, vicariis officialibus, curialibus, parochis et regularibus apprime utile atque necessarium cum duplici indice quaestionum scilicet et resolutionum, nec non materiarum locupletissimo appositis in calce bullis propositionum damnatarum a quatuor Summis Pontificibus. Postremo singularibus U. I. cum eorum indice seorsim auctore Marcello abbate Zerbi U. I. D. et S. Th. P. Civitatis Christinen. Patritio atque animarum rectore Oppiden. dioec., olim vicario generali, examinatore, iudice et auditore ge-

o' sia piano e pianta della vita e dell' ufizio del vescovo“), wyszła w Rzymie w 1719 roku¹⁹⁵), bo tylko to, że co trzy lata mają biskupi *visitare limina apostolorum* osobiście¹⁹⁶). I obszernie, czterotomowe „Formularium legale-practicum“ Manacelli'ego z 1741 r., mające formularz pytań, na co ma biskup zwracać uwagę przy wizytacji diecezji, nie wspomina ani słowem, o tym tak ważnym obowiązku¹⁹⁷). Nic też dziwnego, że Paweł Rieger, profesor prawa kanonicznego na uniwersytecie wiedeńskim († 1775), uważany za ojca józefinizmu, nie wspomina ani słowem o tym obowiązku biskupów w swem obszernym, czterotomowym dziele: „Institutionum iuris prudentiae ecclesiasticae“, ale nie wspomina nawet o Kongregacji Soborowej¹⁹⁸), taksamo Józef Helfert, profesor prawa kanonicznego i rzymskiego na uniwersytecie praskim, w swem dziele: „Von den Rechten und Pflichten der Bischöfe und deren Gehülfen und Stellvertreter“, które wyszło w Pradze w 1832 r., nie pamięta o obowiązku, nałożonym na biskupów bullą „*Romanus Pontifex*“¹⁹⁹).

Do dzieł, zawodzących w sprawie „*visitatio liminum*“, można zaliczyć i „tractatus canonico morales“, — jak opiewa pod-

nerali, reginae item vicario generali eiusque metropolitanae audientiae officiali ordinario atque iudice. Clementi XI Summo Pontificii dicatum. Romae, Typis Bernabo, 1706, fo. k. 92 + str. 432 + lii — Qqq.

¹⁹⁵) Ichnografia o' sia piano e pianta della vita e dell' ufizio del vescovo dove succitamente si dichiara tutta la pratica del governo vescovile Opera di un ecclesiastico cavata da' sacri Concilii da' padri e dall' istoria divisa in due parti. In Roma nella stamperia del Bernabo, MDCCXIX, 8°, str. 82 nlb. + str. 364.

¹⁹⁶) Ichnografia della vita e dell' ufizio del vescovo, str. 97.

¹⁹⁷) Manacelli Eugubini I. U. D., Francisci, Formularium legale-practicum fori ecclesiastici. Venetiis, MDCCLI, 4°, T. I str. 331; T. II str. 522 + k. nlb. 5; T. III str. 336; T. IV str. 304 + indeks.

¹⁹⁸) Rieger, Pauli Josephi, eq. sac. caes. reg. apost. mai. cons. aul. act. iur. eccl. p. po., Institutionum iuris prudentiae ecclesiasticae partes 4. Vindobonae, 1774, 8^om, I P. str. 32 nlb. + 469; II P. str. 32 nlb. + 446; III P. str. 48 nlb. + 660; IV P. str. 48 nlb. + 474.

¹⁹⁹) Helfert, Joseph, Doktor sämtlicher Rechte, ordentl. öffent. Professor des Kirchen und des Römischen Civil Rechtes an der Carl-Ferdinandischen Universität, fürst-erzbischöflicher Consistorial-Rat. Examinator der Candidaten zu Curat-Pfründen in der Prager erzdioezese, Von den Rechten und Pflichten der Bischöfe und deren Gehülfen und Stellvertreter. Prag, 1832, 8^om, XVI + 496.

111.

tytuł — kard. Józefa Vives'a „De dignitate et officiis episcoporum et praelatorum“, wydane w Rzymie 1905²⁰⁰). Nie są to traktaty, lecz zebranie — pominąwszy „monita generatia“, utrzymane w tonie nauk rekolekcyjnych, obejmujące 32 stron — uchwał synodów odnośnie do biskupów i pewnych rozważań niektórych świętych na temat obowiązków biskupich. Wobec tego są w dziele Vives'a uchwały synodalne co do obowiązków, nałożonych na biskupów bullą „*Romanus Pontifex*“, lecz nie wszystkie, widocznie i teraz jeszcze w dziele o podobnym tytule nie zwracano na to należytej uwagi. Zaznaczyć trzeba, że powstało ono „cura et studio“ kardynała Vives'a. I tak opuszczone są uchwały co do *visitatio liminum* następujących synodów:

Plenarnego Irlandji z 1850²⁰¹;
metropolit. ostrzyhońskiego z 1858²⁰²),
metropolit. utrechtskiego z 1865 r.²⁰³),
plenarnego albańskiego z 1703 r.²⁰⁴).

W „*Summula canonum*“, którą, jak podaje, zaczerpnął z dzieła kard. Brancatii de Laurea „*Epitome cononum omnium*“ wyd. weneckiego z 1689, daje jednak osobny, krótki rozdział (23 wiersze *pa fracta*) bez wskazania bulli Sykstusa V, instrukcji z 1725, wogóle obowiązku relacji, choć pamięta, że z racji nawiedzania grobów mogą biskupi *abesse* cztery, względnie siedm miesięcy²⁰⁵), a nawet o takich szczegółach, że „*episcopi non possunt venire Romam latenter, sed debent se praesentare Papae, alias notam infidelitatis incurrunt et excommunicati sunt*“²⁰⁶), albo, że „*episcopus promotus in curia tenetur visitare omnes Cardinales quam primum*“²⁰⁷).

²⁰⁰) Vives, Josephus Calasanctius, Card., O. M. Cap., *De dignitate et officiis episcoporum et praelatorum*. — *Tractatus canonicomoraes. Cura et studio...* Romae, MDCCCV, 8°, str. VI + 336. Fridericus Pustet Pont. Bibliop.

²⁰¹) Vives, J., *De dignitate et officiis episc. et praelat.* str. 56 i n.

²⁰²) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* str. 70.

²⁰³) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* str. 82 i n.

²⁰⁴) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* str. 223 226.

²⁰⁵) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* N. 1890.

²⁰⁶) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* N. 1903.

²⁰⁷) Vives, J., *De dignit. et offic. episc. et prael.* N. 1871.

Pierwszym, znanym mi autorem, który szczegółowiej traktuje bullę „Romanus Pontifex“ i zajmuje się nieco sposobem, w jaki należy zredagować relację jest Bartłomiej Gawant, barnabita, konsultor Kongregacji Obrzędów († 1638). Miałem trzy jego dzieła: *Praxis exactissima dioecesanæ synodi*²⁰⁸), *Praxis compendiaría visitationis episcopalis*²⁰⁹), *Enchiridion seu manuale episcoporum in visitatione et synodo*²¹⁰). Kiedy wyszły poraz pierwszy, nie wiem; w drugim wydaniu ukazały się wszystkie w r. 1634 Apud Iuntas. Wszystkie one wydano w r. 1760 w Ferrarze p. t. *Episcopus institutus* z uzupełnieniami anonimowego pióra „*praestantissimi S. Theologiae atque Iuris Can. professoris*“²¹¹). Co do strony teoretycznej to Gawant streszcza zwięźle, ale dokładnie bullę „Romanus Pontifex“, okresy liczy od otrzymania konsekracji, paljusza lub od przenie-

²⁰⁸) *Gavantus Mediolanensis*, Congr. Cler. Reg. S. Pauli et Rituum Congreg. Consultor, Bartholomæus, *Praxis exactissima dioecesanæ synodi cum theoria celebrandæ*. In quatuor distributa partes, in quibus, quid ante synodum, in synodo, post synodum propriis cum formulis et ductorum annotationibus agendum sit, explicatur. Auctore... Altera editio. Venetiis, MDCXXXIV, Apud Iuntas, 8°, k. nlb. 4 + 86.

²⁰⁹) *Gavantus Mediolanensis*, Visitator generalis Congreg. S. Pauli et S. Rituum Congreg. Consultor, Bartholomæus, *Praxis compendiaría visitationis episcopalis auctore*... Altere editio. Venetiis, MDCXXXIV, Apud Iuntas, 8°, 5 k. nlb. + 28 str.

²¹⁰) *Gavantus Mediolanensis* Congr. Cler. S. Pauli et S. Rituum Congreg. Consultor, Bartholomæus, *Enchiridion seu manuale episcoporum pro decretis in visitatione et synodo de quacumque re condensis*. In quo decreta Conc. Trident., Bullarii Pontificij, Sacrarum Congreg. Rom., Conciliorum septem provincialium Mediolanen. tum ea universa, quæ de officio et potestate episcopi a quibuscunque probatis auctoribus tradita fuerunt per quasi aphorismos exquisita methodo copiosa et brevi continentur. Auctore... Altera editio. Venetiis, MDCXXXIV, Apud Iuntas, 8°, 4 k. nlb. + 215.

²¹¹) *Gavantus* Congreg. Cleric. Reg. S. Pauli et Sacr. Rituum Congr. Consultor, Bartholomæus, *Episcopus institutus*. Opus non episcopis modo sed parochis, confessariis et ecclesiasticis omnibus perutile et prope necessarium a... elaboratum ac tribus libris comprehensum, nunc in moralium theologorum gratiam adnotationibus, bullis pontificum, Sacrarum Concilii et Rituum Congregationum decretis ad nostra tempora atque integris aliquot libris ad moralem theologiam pertinentibus ex aureo Benedicti XIV de synodo dioecesana commentario decerpis a praestantissimo S. Theologiae atque Iuris Canonici professore locupletatum inque duos tomos tributum.

sienia²¹²). W wydaniu z 1760 jest tak samo nie tylko mimo odmiennego stanowiska Barbossy i Fanagni'ego, ale i mimo osobnego rozporządzenia Kongregacji Soborowej z 1673, że liczyć należy od 20 grudnia 1585²¹³). W tem też wydaniu podaje za Barbossą, że biskup może opodatkować duchowieństwo na koszta *visitatio liminum*²¹⁴) i że w związku z nią ma podać przyczyny, dlaczego co roku nie odbył synodu²¹⁵).

Relacji stanu diecezji poświęcił Gawant osobny rozdział w „Praxis exactissima dioec. synodi“²¹⁶). Podstawą relacji ma być przede wszystkim wizytacja diecezji, nadto synod i skrutynjum synodalne. Autor czytał wiele relacyj, będąc w Rzymie; niektóre z nich szczególnie mu się podobały i na tej podstawie radzi pisać relację w następujący sposób:

Krótki wstęp, nie pisać o tem, co jest pochwałą biskupa, o pilnem i pracowitem wizytowaniu, tak samo o sprawach błahych, albo o czem już częściej była mowa w poprzednich relacjach, ale „prima descriptio debet esse accuratio“. Pisać należy w pierwszej osobie np.: „Visitaturi sacra limina Apostolorum haec attulimus, ex quibus intelligi potest ecclesiae N. status“, lecz potem pisać, jakby to była mowa o trzeciej osobie np.: „Habet igitur ecclesia N. varios fines et limites dioecesis etc.“.

Porządek relacji może być taki: Najpierw o mieście (stolicy diecezji), potem o diecezji. Przy mieście pierwiej o duchowieństwie niż o świeckich; przy duchowieństwie najpierw o klerze świeckim, potem zakonnym; przy świeckim najpierw o katedralnym, potem kollegjat, potem parafjalnym i innym. Należy podać granice diecezji i z jakimi diecezjami sąsiaduje. Przy katedrze trzeba uwzględnić stan materialny (*quoad materiam*) i personalny (*quoad personas*) mianowicie: dignitates, canonici, bene-

Tomus primus praxim exactissimam dioecesanam synodi cum theoria celebrandae ac praxim compendiariam visitationis complectens.

Tomus secundus complectens enchiridion seu manuale episcoporum. Ferrariae, MDCCLX, Sed prostant Venetiis apud Remondini, fo^m T. I. str. IV + 363; T. II. str. VIII + 288.

²¹²) Gavarantus, B., Enchiridion, str. 128.

²¹³) Gavarantus, B., Episcopus institutus. T. II, str. 110.

²¹⁴) Gavarantus, B., Episcopus institutus. T. II, str. 172.

²¹⁵) Gavarantus, B., Episcopus institutus. T. II, str. 173.

²¹⁶) Gavarantus, B., Praxis exactissima dioec. synodi. str. 41—43.

ficia, altaria dotata, sacra suppelex, sanctorum corpora et reliquiae insigniores, chori disciplina, festa propria loci cum officio, divino, redditus, onera et similia, palatium, aedes episcopi et canonicorum, habitus eorundem in choro. O kolegiatach każe podać ich liczbę, ilość kanoników, divina officia, onera, habitus; o parafjach ile świeckich, ile zakonnych, jakie dochody, jaki habitus.

Odnosnie do duchowieństwa to przepisuje podać, czy jest jedno seminarjum czy więcej, czy są „conventus cleri“, liczbę reszty duchowieństwa i „clericorum communia seu communitia, quae habentur alicubi“. Nadto klasztory męskie i żeńskie tak zależne od ordynariusza jak i zakonników, bractwa, loca pia, Montes pietatis, hospitalia, oratoria et scholas doctrinae christianaе. Należy podać ważniejsze czynności w roku jak „conferentiae casuum conscientiae et conciones praeter quadragesimales et eiusmodi. Należy podać liczbę kolegiat w diecezji, parafij, klasztorów, bractw w porządku, jak wyżej, ogólną ocenę wiernych, napisać też „de collegiis doctorum et de academiis litterarum si quae habentur, de foro et tribunali episcopali“.

Na zakończenie podał Gavant dwa przykłady konkretne relacji przez siebie napisanych w r. 1619: Formula summarii praedicti status ecclesiae. Jest to opis ecclesiae Laudensis et Perusiae. Obydwa te przykłady są wiernem naśladownictwem stanu diecezji medjolańskiej opisanego przez Karola Boromeusza. Nie nadarmo Gavant nazywał się Mediolanensis, a w „Enchiridion“ wyszczególnia w tytule siedm prowincjonalnych synodów medjolańskich.

Wskazówki Gawanta dlatego zasługiwały na szczegółowe streszczenie, że są świadectwem, jak w początkach XVII w., były redagowane relacje, bo i później na tę modłę pisano. Z tego widać, że dość powszechnie podstawę do relacji stanowiły pytania w biskupim procesie informacyjnym.

Kanonistą, który pamięta we wszystkich swych dziełach o *visitatio liminum*, jest sławny Augustyn Barbossa, później biskup w Ugento († 1649), a więc nie tylko w książce „De officio et potestate episcopi“, która wyszła w Rzymie 1623 w Lyonie 1629, 1641, 1650 i 1661²¹⁷⁾, nadto w Wenecji i Pa-

²¹⁷⁾ Barbosae I. V. D. Lusitani, Protonotarii Apostolici, olim S. Congreg. Indicis codsultaris et insignis ecclesiae Vimarensis thesaurarii

ryżu, ale i w „Summa apostolicarum decisionum“²¹⁸⁾ i „Remissiones in varia loca Conc. Trident.“.

Dzieło „De officio et potestate episcopi“ odznacza się bogactwem przytoczonej literatury np. ma Sokołowskiego Stanisława „De consecratione episcopi“ i Piaseckiego „Praxis episcopalis“; zestawia wszystkie diecezje świata, co do Polski trochę się pomylił, mieszając biskupstwa ruskie z biskupstwami prowincji lwowskiej²¹⁹⁾; stolice biskupie podaje w brzmieniu polskiem, a więc Gniezno, Kraków, Lwów²²⁰⁾. O nawiedzaniu grobów apostolskich ma jednak nie wiele, bo tylko to, że canonici et alii praebendarii, odbywający visitatio liminum w imieniu biskupa, uczestniczą w dystrybucjach. Na poparcie tego twierdzenia przytacza dziewięciu autorów²²¹⁾ i jakim karom podpada biskup, zaniedbujący ten obowiązek²²²⁾. W „Summa apostol. decis.“, która jest dziełem jego późniejszym, bo z 1646, zbiera to wszystko, co na ten temat pisał uprzednio. Widać z tego, że interesowała go tylko strona prawna i wszędzie powołuje się na orzeczenia Kongregacji Sobor., a więc:

Coadiutor episcopus non tenetur visitare limina apostolorum sed coadiutus²²³⁾.

Podawszy główne punkty bulli „Romanus Pontifex“, za-

maioris, nunc vero episcopi Ugentini et a consiliis D. Philippi IV Hispaniarum regis catholici, Augustini, Pastoralis sollicitudinis sive De officio et potestate episcopi tripartita descriptio. Nunc ultimum ab ipso auctore recognita, variis resolutionibus exornata et multis Doctorum citationibus aliisque accessionibus illustrata. Lugduni, MDCLXV, fo. k. nlb. 16 + 478 + CCc₂ — MMm₄.

²¹⁸⁾ Barbossae, Lusitani I. V. I. D. Protonotarii Apostolici nec non in S. Indicis Congreg. consultoris et insignis ecclesiae Vimaranensis thesaurarii maioris, Augustini, Summa Apostolicarum decisionum extra ius commune vagantium, quae ex variis approbatissimorum doctorum libris hucusque impressis et ad calcem uniuscuiusque allegatis eorum sub fide collectae. Ad maiorem studiosorum omnium commoditatem alphabetico ordine disponuntur. Venetiis, MDCXLVI, fo, a₈ + str. 448 + Pp₃ — Yy₅.

²¹⁹⁾ Barbossa, A., De officio et potest. episcopi, str. 43—54.

²²⁰⁾ Barbossa, A., De officio et potest. episcopi, str. 48.

²²¹⁾ Barbossa, A., De officio et potest. episcopi, P. III, alleg. 159.

²²²⁾ Barbossa, A., De officio et potest. episcopi, P. III, alleg. 111.

²²³⁾ Barbossa, A., Summa Ap. decis. str. 118, collect. 173.

znacza on pierwszy, że okresy liczy się nie od objęcia biskupstwa lecz od 20 grudnia 1585 r. Tutaj powołuje się na Congreg. Conc. z 12 sierpnia 1628, cytowaną przez Aldana w „Compend. canon. resolut.“ lib. 1, tit. 16, n. 29²²⁴).

Co do prokuratora przytacza kilka faktów niedopuszczenia przez Kongreg. Sobor. duchownych z poza kapituły²²⁵). Relacjami samemi nie zajmuje się.

Karol Thesaurus S. J. († 1655) w swem dziele „De poenis ecclesiasticis“, wyszłem poraz pierwszy w Rzymie 1640²²⁶), nie podaje wszystkich punktów bulli „Romanus Pontifex“, tylko karę²²⁷). W notach zaznacza, że *limina* należy rozumieć „formaliter pro obedientia papae, ubicunque papa resederit“, a jeśli papież jest w Rzymie i tam przyjdą biskupi *ad limina*, „debent etiam basilicas SS. Petri et Pauli visitare, ut moris est“; biskupi tytularni nie są obowiązani do nawiedzania grobów apost., bo celem tego nawiedzania jest poinformowanie papieża o stanie diecezji; okresy liczy się od ogłoszenia bulli Sykstusa V²²⁸); z tytułu tego obowiązku może biskup być nieobecny w diecezji cztery miesiące względnie siedm, zależnie od tego czy jest citra czy ultramontanus²²⁹). Wydawca z 1760 po tych notach streszcza bullę Benedykta XIV „Quod sancta“ co do opatów i cytuje jego „De synodo dioeciesana“, że biskupi tytularni obowiązani są do visitatio liminum, stąd w książce powstaje w tym względzie sprzeczność; pamięta też o instrukcji rzymskiej co do relacji²³⁰). Autora odróżnia od innych łączenie bulli Sykstusa V z C. I. C.

²²⁴) Barbossa, A., Summa Ap. decis. str. 291, collect. 453.

²²⁵) Barbossa, A., Summa Ap. decis. str. 291 i n. collect. 453.

²²⁶) Thesaurus S. J., Carolus Antonius, De poenis ecclesiasticis. Praxis absoluta et universalis ab Adm. R. P... iam primum in duas partes distributa nunc notis et accessionibus earundem poenarum ab anno MDCLIII ad currentem usque MDCCLX inflictorum locupletata ab Adm. R. P. Ubaldo Giraldis a. s. Cajetano Cl. Reg. Scholarum Piarum, apostolico Romani cleri examinatore et collegii ecclesiastici rectore. Opus diligenter revisum, emendatumque ac propositionibus ab Apostolica Sede proscriptis auctum publicae commoditati deferunt Haeredes Joannis Laurentii Barbiellini. Romae, MDCCLX, fo k. nlb. 2 + str. 524.

²²⁷) Thesaurus S. J., C., De poenis eccl. str. 257 i n.

²²⁸) Thesaurus S. J., C., De poenis eccl. str. 258.

²²⁹) Thesaurus S. J., C., De poenis eccl. str. 363.

²³⁰) Thesaurus S. J., C., De poenis eccl. str. 258.

Bardzo szczegółowe stosunkowo omówienie *visitatio liminum* daje Prosper Fagnani w swych „*Commentaria in quinque decretalium libros*“, które wyszły w Rzymie w 1661 r.²³¹). Będąc i wybitnym prawnikiem i długoletnim sekretarzem Kongregacji Sobor. miał wiele za sobą, by dać w swej książce i o obowiązkach, wynikających z bulli „*Romanus Pontifex*“, gruntowne informacje. Bezwzględność jego, dla której św. Alfons nazywa go „*princeps rigoristarum*“, i w tłumaczeniu tej bulli silnie się zaznacza.

Co do *legitimum impedimentum* to jest zdania, że ani przysięga, ani świadectwo świadków nie dają odpowiedzi, czy przeszkoda jest wystarczająca, bo co dla jednego jest wystarczającą przeszkodą, to dla drugiego nie; wobec tego rozstrzygnięcie należy zostawić sędziemu²³²). Podaje przykładowo różne możliwe przeszkody, dzieląc je na zwalniające od osobistego przybycia, ale nie od wysłania prokuratora i na zwalniające tak od osobistego udania się do Rzymu jak i od zastąpienia się odpowiednim duchownym. Na pierwsze daje przykłady: choroba, więzienie, wola panującego nie tłumaczy, ale obowiązki wobec Rzeczypospolitej tak, jak wybór cesarza, gdy biskup jest elektorem, wiek, wojna, zaraza, niebezpieczeństwo podróży: rozbójnicy, piraci; do drugich zalicza: zarazę, *obsessio viarum*, wojnę i t. p.²³³).

Gdy nie można ani osobiście udać się do Rzymu, ani prokuratora wysłać, *tempus „non currit, sed dormit“* i po ustaniu przeszkody, obowiązek ciąży. W czasie trwania przeszkody „*tutius est petere prorogationem*“²³⁴).

Podkreśla Fagnani, że „*spatia*“ liczy się od 20 grudnia 1585, dodając, że w 1589 r. kończyło się pierwsze czterolecie, że 20 grudnia 1641 kończy się czternaste, że w roku przysłym 1637—rzecz pisana w 1636 — zacznie biec 14 czterolecie. Biskup nie podpada pod cenzury, jeśli tylko 20 grudnia przybędzie do Rzymu dla odbycia nawiedzenia, choć nie nawiedził bazylik, ani nie wręczył relacyj, „*quod negotium visitationis videatur inchoa-*

²³¹) Fagnani, Prosp., *Commentaria in secundum librum decretalium, Venetiis, fo, MDCCXLII*, str. 164—171.

²³²) Fagnani, Pr., *Comment. in sec. lib.* str. 166.

²³³) Fagnani, Pr., *Comment. in sec. lib.* str. 167.

²³⁴) Fagnani, Pr., *Comment. in sec. lib.* str. 167.

tuin per accessum ad Urbem“²³⁵). Burza, wylewy rzek, choroba krótkotrwała nie tłumaczy, czyby że wypadły pod koniec roku, zamykającego czterolecie, to wtedy tak²³⁶).

Sprawę kary na biskupów, którzy nie dopełnili *visitatio liminum* transacta ultima die termini ad visitandum praefixi, traktuje bezwzględnie²³⁷). Przy nawiedzeniu wymienia trzy akty, co później powtarza się w różnych podręcznikach prawa kanonicznego: 1) materialis ss. liminum visitatio; 2) exhibitio debitae reverentiae et obedientiae S. Pontifici; 3) relatio status²³⁸).

Relacji samej poświęca także bardzo wiele miejsca. Pewne punkty, zwłaszcza te, które on nazywa „status materialis“, ma wspólne z Gavantem, bo wspólne są z punktami biskupiego procesu informacyjnego. Wskazówek, o ile tak powiedzieć można, metodycznych przy pisaniu relacji nie daje, poza trafnym podziałem na status materialis i formalis.

Status materialis dla Fagnani'ego to loca urbana, suburbana, ruralia, silvestria, cathedralis, collegiatae, parochiales et aliae ecclesiae et oratoria, monasteria tam virorum quam mulierum, hospitalia, Montes Pietatis, collegia, confraternitates et alia pia loca tam civitatis quam dioecesis, earundem ecclesiarum et locorum situs, fabrica, ornatus, bona, redditus, sacra suppellex, personarum ac ministrorum numerus et ordo et alias his similia. I powiada Fagnani, iż jest praktyka, że biskup podaje stan materialny diecezji dokładnie w pierwszym sprawozdaniu, w następnych ma się tylko powoływać na pierwsze, podać ma tylko te zmiany w stosunku do pierwszego sprawozdania, które „S. Congregationem scire expediat“²³⁹).

Status formalis jest dla Fagnani'ego ważniejszy, niż materialis, bo odnosi się do pastoraie officium i z niem związanych spraw, „de quibus S. Congregatio doceri vult“. Wyszczególnia tu następujące sprawy: disciplina morum cleri et populi, executio decretorum Conc. Trident. cum in omnibus tum praesertim in residentiae munere, piae consuetudines, progressus in via Domini. Nadewszystko chce odpowiedzi na pytania: czy synod die-

²³⁵) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 168.

²³⁶) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 169.

²³⁷) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 169.

²³⁸) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 170.

²³⁹) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 170 i n.

ceźjalny odbywa się co roku, prowincjonalny co trzy; czy wizytują corocznie swą diecezję, a przynajmniej co dwa, zaznaczając z tej wizytacji momenty, godne uwagi Kongregacji, jak stan wiary, rezydencja proboszczów, głoszenie kazań, kwalifikacje proboszczów, należyta administracja dochodów kościelnych i pobożnych fundacyj, przeznaczanie grzywn na cele pobożne, sprawy kultu.

Nadto z obowiązków biskupa wymienia do sprawozdania: bierzmowanie, seminarjum duchowne, prebenda teologa i penitencjarza, zachowanie klauzury i życia wspólnego przez zakonnice, ewentualne nadużycia w klasztorach, które wymagają rady lub pomocy Kongregacji, obowiązkowość kanoników i beneficjantów co do nabożeństw, sprawa dystrybucyj, ewentualne trudności biskupa z władzami świeckimi. Mogą też biskupi dołączyć do relacji swoje wątpliwości rozmaite w związku z relacją²⁴⁰).

Z praktyki Kongregacji odnośnie do relacji podaje Fagnani, że status ecclesiae, przedstawiony przez biskupa lub prokuratora, jest czytany na pełnej Kongregacji, która po zaznajomieniu się z całą treścią „*episcopi sollicitudinem aut laudat aut excitat salutaribus adhortationibus*“; daje litterae testimoniales odbytej *visitatio liminum*; odprawia biskupów takimi, jak to przepisuje bulla Sykstusa V: *admonitos, instructos, at roboratos* i poleca kanonikom, którzy towarzyszyli biskupowi, jak prebendarjuszowi, który był prokuratorem, wypłacić dystrybucje „*totius temporis accessus, mansionis et reversionis*“²⁴¹).

Uzasadnia też Fagnani, że obowiązek nawiedzania grobów apostoelskich ciąży i na biskupach tytularnych, w sposób następujący: akt pierwszy i drugi (nawiedzenie bazylik i audyencja u Ojca św.) jest dla nich zupełnie możliwy; co do trzeciego punktu: stanu diecezji to powinni się dowiadywać, co dzieje się w ich diecezjach i poddawać myśli, co należałoby dla nich zrobić. Jako przykład podaje tytuł. patriarchę Konstantynopola Gesualda i Antjochji Tomasza de Avalos²⁴²).

Zasługa Fagnani'ego odnośnie do „*visitatio liminum*“ polega głównie na bardzo szczegółowej dyspozycji dla relacji i sil-

²⁴⁰) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 171.

²⁴¹) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 171.

²⁴²) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 171.

nem zaakcentowaniu, odkąd liczy się czterolecia; odnośnie zaś do przeszkód, kar i obowiązku biskupów tytularnych poszedł za daleko w swych wywodach, przykładając do nich za nadto procesową miarę. Są też u niego początki prawnych uzasadnień niektórych punktów, że trzeba je tak a nie inaczej pojmować np. że obszar diecezji pozwala na wizytację najwyżej co dwa lata i powołując się na to, że Congreg. Conc. skreśliła w uchwałach synodu prowincjonalnego Bordeaux „triennio“ i kazała dać „biennio“²⁴³).

Kanonistą, który podobnie, jak Fagnani, wiele poświęca miejsca *visitatio liminum*, jest Zeger Bernard van Espen, prof. prawa kan. w Akademii łowańskiej (ur. 1646, zm. 1728)²⁴⁴). Ma jeszcze z nim i to wspólne, że obaj oślepli: Fagnani w 44 roku życia, van Espen w 65; obaj też doczekali późnej starości: Fagnani 91 lat, van Espen 82. Istnieje między nimi duże pokrewieństwo psychiczne w traktowaniu zagadnień prawnych.

Łowańczyk odnosi się do *visitatio liminum* negatywnie, choć podaje pewne informacje, a więc przytacza dosłownie za Fagnanim, cytując go, status materialis, z formalis tylko niektóre punkty²⁴⁵); zaznacza, że według praktyki Belgii i sąsiednich prowincyj biskupi wysyłają prokuratora a nie nawiedzają osobiście, podając jako powód: długą podróż, dolegliwości, wydatki, dłuższą nieobecność w diecezji i że z tego powodu nie mają trudności; o Francji zaś podaje za Fleury'm (Inst. Iuris Canonici P. I, cap. II), że tego artykułu nie zachowuje²⁴⁶). Nie wymienia też nawiedzania grobów apostoł. jako prawnego powodu, zwalniającego biskupa od rezydencji²⁴⁷), a znów stoi na stanowisku, że *visitatio liminum* może biskup odbyć, o ile otrzyma zezwolenie panującego, zwłaszcza we Francji i tych prowincjach, w których bez pozwolenia królewskiego nie wolno „nec legatum Pontificis ut talem agnoscere, adire, excipere et

²⁴³) Fagnani, Pr., Comment. in sec. lib. str. 171.

²⁴⁴) Van Espen I. U. D. et SS. Canonum professoris in Academia Lovaniensi, Zegeri Bernhardi, Operum quae hactenus in lucem prodierunt pars I. II. III. IV. V. VI. Lovanii, fo, MDCCXXXII.

²⁴⁵) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 22.

²⁴⁶) Van Eppen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 24.

²⁴⁷) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XVI. str. 126—128.

comitari nec Regni finibus excedere vel ad synodum vel ad Pontificem licet proficisci“²⁴⁸).

Profesor Hontheima przeprowadza dowód, że *visitatio liminum* należy znieść. Jego wywody historyczne zbiegają się w myślach ogólnych z wywodami Sägmüllera: Obowiązek *visitatio liminum* wypłynął z obowiązku jawienia się na synod rzymski, zwoływany przez metropolitę (cytuje list Leona W. do biskupów sycylijskich)²⁴⁹); gdy confirmacja nie tylko metropolitów, ale i biskupów przeszła na Stolicę Ap., wtedy i obowiązek *visitatio liminum*²⁵⁰), zwłaszcza od Grzegorza VII²⁵¹). Powołując się na świętość przysięgi, jest za tem, by według świętych kanonów i praktyki Ojców wstrzymać się od wszelkiej przysięgi i poprzestać na samem wyznaniu wiary i przyrzeczeniu posłuszeństwa, bo dopiero Grzegorz VII stworzył tę formułę, przypisując sobie pierwszy z papieży pełną i powszechną władzę in temporalia²⁵²).

W dziele, zwróconem przeciw Gracjanowi, „Brevis commentarius ad I Partem Gratiani“ przypisuje rozciągnięcie obowiązku na biskupów z poza prowincji rzymskiej wtrąceniu przez Gracjana między słowa: „Sedis Ap. ordinationi subiacent“ a „propinqui sunt“ słowa „et“. Usunąwszy „et“ wyniknie, że ten obowiązek odnosi się tylko do tych z biskupów, podlegających „ordinationi Sedis Ap.“, którzy są „propinqui“²⁵³).

Takie przedstawienie *visitatio liminum* przy protestantyzującej tendencji nawrotu do czasów pierwszego chrześcijaństwa znalazło niemal dosłowny wyraz w odpowiednim ustępie „punktacyj emskich“, że „przysięga wynaleziona przez Grzegorza VII, a przez Grzegorza IX włączona do „Dekretalów“, która odnosi się więcej do obowiązków wasala niż do kanonicznej przysięgi, nie da się nadal utrzymać, zwłaszcza że biskupi niemieccy przysięgają coś, co dla nich ze względu na ich stosunek do pań-

²⁴⁸) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 15.

²⁴⁹) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XVII.

²⁵⁰) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 19.

²⁵¹) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 15.

²⁵²) Van Espen, Ius eccl. univer. Op. P. I. tit. XV. n. 15.

²⁵³) Van Espen, Brevis comment. ad I Partem Gratiani Op. P. V. str. 232.

stwa jest nie do wykonania, wobec czego należy wprowadzić nową formułę²⁵⁴).

Dowiedzeniu tezy, że Sykstus V nie wynalazł *visitatio liminum*, lecz że ona dawno istniała, poświęca stosunkowo dużo miejsca Benedykt XIV w swym dziele „De synodo dioecessana“, bo w ks. XIII rozdziały od 6—25²⁵⁵). Jest to pierwsze szczegółowe omówienie tego obowiązku, zwłaszcza punktów instrukcyj z 1730 r. Jego argumenty historyczne za dawnością nawiedzania grobów apost., powtarzane później, to: prośba synodu w Milwe do Inocentego I. List Grzegorza W. do biskupów sycylijskich, uchwała synodu rzym. z 743 za Zacharjasza, formuła przysięgi w „Dekretalach“ pochodząca od Grzegorza VII²⁵⁶). Uzasadnienie w metodzie swej nie jest podobne do negacji van Espena.

Omawiając poszczególne punkty „Instrukcji“ relacyjnej, zajmuje się głównie ich komentowaniem prawniczym, objaśniając przy pomocy różnych postanowień prawnych i rozporządzeń Kongregacji, jak należy je rozumieć, co pisać w relacji, by przedstawić stan faktyczny diecezji, mając na uwadze obowiązujące przepisy. Na wszystkich tych uwagach znać długoletniego sekretarza Kongregacji Sobor., który, pisząc te uwagi, ma na myśli różnorodne konkretne wypadki, spotykane w nadsyłanych relacjach. Uwagi miały wszelkie dane, by treściowy poziom relacyj podnieść wysoko. Szczególną uwagę poświęcił punktowi IX „Instrukcji“ (Postulata), bo rozdziały od 13—25, pomija zaś punkt VI (De seminariis), VII (Ecclesiae, confraternitates, loca pia), VIII (populus).

Późniejsi pisarze powtarzają już mniej lub więcej szczegółowo za głównymi kanonistami niektóre punkty. I tak Franciszek Maria Pitonius († 1729) w swych „Disceptationes ecclesiasticae“²⁵⁷) ma tylko to, że biskupi-kardynałowie „nequeunt ad-

²⁵⁴) Münch. E., Vollständige Sammlung aller älteren und neuerer Konkordate. Lipsk, 1830, I. str. 416.

²⁵⁵) Benedicti, Papae XIV, De synodo dioec. Venetiis, MDCCCLXXV.

²⁵⁶) Benedicti XIV, De synodo dioec. Venetiis, 1775, str. 121.

²⁵⁷) Pitonii advocati Romani deinde episcopi Imeriae et Benedicti XIII P. M. auditoris, Francisci Mariae, Disceptationum ecclesiasticarum Pars prima. Venetiis, MDCCXLII, fo. P. I. str. 248; II. 334; P. III. 1746, str. 311; P. IV. str. 372.

ministrare ante praestitum iuramentum de visitando limina apostolorum²⁵⁸). Przy biskupie zapomina już o jego obowiązku nawiedzania grobów apostoelskich. Paravicini Jan, barnabita († 1711), wydając „Polyantheę“ Brankacjusza de Laurea²⁵⁹), idzie śladami van Espena odnośnie do przeszłości²⁶⁰). Przy przysiędze biskupiej pamięta o visitatio liminum²⁶¹). Co do praktyki dawniejszej to tutaj idzie za Espenem, że biskupi propinqui mieli nawiedzać groby apostołów co roku, inni zaś per litteras, tak tłumaczy: „iuxta chirographum“ i że dopiero później postanowiono, że „iuxta Papae chirographum“. Z bulli „Romanus Pontifex“ wyszczególnia tylko, że Włosi mają odbywać co trzy lata, inni co cztery, dalsi, jak w bulli Sykstusa i że biskup może się wyreczyć prokuratorem, którym może być alius in dignitate constitutus, w braku takiego kapłan diecezjalny, a gdyby i tego nie było, clericus. O przymiotach prokuratora, wymaganych przez Sykstusa V, nic nie mówi²⁶²).

Jan Pittonus († 1742) w swych „Decisiones ad episcopos et abbates utriusque cleri spectantes“²⁶³), wydanych w 1712 r., z bulli „Romanus Pontifex“ zaznacza tylko obowiązek nawiedzania grobów, ciążący na biskupach, że mają go dopełnić co trzy, cztery, pięć, dziesięć lat „iuxta locorum distantiam“²⁶⁴), że koadjutor nie jest obowiązany do „visitatio liminum“, powo-

²⁵⁸) Pitonii, Fr., Diceptationes eccl. Discept. XII. n. 28, str. 125.

²⁵⁹) Brancatii de Laurea et Paravicini, Joannis, Polyanthea sacrorum canonum coordinatorum, qui in conciliis generalibus ac provincialibus in Oriente et Occidente celebratis in decreto Gratiani, in Decretalibus, in epistolis ac constitutionibus Romanorum Pontificum ad nostra usque tempora prodierunt olim opera Em^{mi} Ret^{mi} D. Brancatii de Laurea S.R.E. Cardinalis O. convent. s. Francisci in epitomen redacti nunc vero sic ordinati et serie alphabetica dispositi... tribus tomis divisi opera ac studio D. Joannis Pauli Paravicini Congreg. Cleric. regul. s. Pauli in Germania vice-provincialis sac. saes. maj. theologi. Coloniae Agrippinae, T. II, 1728, fo, str. 476 + index.

²⁶⁰) Brancatii-Paravicini, Polyanthea, T. II, str. 464.

²⁶¹) Brancatii-Paravicini, Polyanthea, T. II, str. 142 i n.

²⁶²) Brancatii-Paravicini, Polyanthea, T. II, str. 181.

²⁶³) Pittonus, Joannes Baptista, Decisiones ad episcopos et abbates utriusque cleri spectantes... sacerdote Veneto collectore. Excudebat Venetiis Leonardus Pittonus collectoris pater anno MDCCXII.

²⁶⁴) Pittonus, J., Decisiones, str. 41, n. 163.

łując się tutaj na Gavanta²⁶⁵); przytacza rozporządzenie Propagandy z 1626, że biskupi od niej zależni mogą dopełniać tego obowiązku przez prokuratora „etiam in curia Romana existentem“²⁶⁶), rozporządzenie Urbana VIII z 1634, że biskupi, nawiedzający groby, którzy są „citra montes vel mare“ przez cztery miesiące, „ultra montes vel mare“ przez siedm miesięcy wolni są od rezydencji²⁶⁷) i rozporządzenie Inocentego X z 1645 r., że biskupi mają w relacji podać, czy wypełniają polecenie Urbana VIII z 1634 o przynajmniej dwurazowym w roku (Adwent, W. Post) przypominaniu przez siebie i przez kaznodziejów sprawy Ziemi Św.²⁶⁸).

Biorąc pod uwagę cytowane dzieła kanonistyczne przez autorów XVII i XVIII w., odznaczających się pod tym względem sumiennością, to brakuje kilku dzieł o charakterze proceduralnym lub komentatorskim, które traktują o *visitatio liminum*, ale nieszczegółowo tak, że obraz powyższy można uważać za kompletny co do treści, ale nie co do bibliografji przedmiotu, za cały ten okres.

(Dok. nast.).

Lwów,

X. Teofil Długosz.

Summarium addetur in fasciculo sequenti.

²⁶⁵) Pittonus, J., Decisiones, str. 120, n. 583.

²⁶⁶) Pittonus, J., Decisiones, str. 181, n. 853.

²⁶⁷) Pittonus, J., Decisiones, str. 209, n. 981.

²⁶⁸) Pittonus, J., Decisiones, str. 209, n. 981.